

SADRŽAJ

Drama		
LUKO PALJETAK	Slučaj Lorne O	1
Proza		
ČEDO PRICA	Iz ropotarnice životnih iluzija	19
Prijevod		
GIGA GRAČAN	Robertson Davies: <i>Vedri dusi</i>	35
ROBERTSON DAVIES	Vedri dusi (prevela Giga Gračan)	38
GOJKO BORIĆ	Rose Ausländer ili jezik kao jedina domovina	59
ROSE AUSLÄNDER	Pjesme (preveo Gojko Borić)	61
DAVID ANTIN	Pjesme (preveo Petar Opačić)	72
Poezija		
LAZAR JOVANOVIĆ	Prelomljena svjetlost	93
IVO HRVATIĆ	Jezero tišine	105
Eseji, studije, rasprave		
MIRKO TOMASOVIĆ	»Aminta« Torquata Tassa u hrvatskoj književnosti	112
CVJETKO MILANJA	Pjesništvo Jakše Fiamenga	121
IGOR FISKOVIĆ	Umjetnost u hrvatskoj pod vlašću Anžuvina	130
LUJO MARGETIĆ	Zaštita povlaštenog položaja elite	151

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split
— p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 342-226, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.
hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9
do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno
odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22,
trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274
— Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se
ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni
slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

SLUČAJ LORNE O.
ko/lažna
monodrama

Luko Paljetak

Glavna
i
jedina
osoba
LORNA O.

Događa se

Poštovani čitatelji/gledatelji,

Ljubopitnim ćete okom gledati tekst, točnije, tekstove ove (ko)lažne monodrame i poneki će se od vas, zasigurno, u sebi, ili međusobno, zapitati s kojim pravom dolje potpisani stavlja svoje ime na jednu ovakvu tvorevinu. Odgovor je jednostavan: istim pravom s kojim su svoje ime slikari stavljali, i stavljaju, na kolaž kao na autorsko djelo. Jer ova je monodrama, kako je rekao Držić, »sva ukradena iz nekoga libra«, nastala zapravo atrakcijom montiranja mnogih odlomaka poznatih i manje poznatih dramskih i drugih tekstova. Tako su se okupljeni oko istog, posve jednostavnog sadržaja (o kojemu će nešto niže biti riječ) našli John Osborne, Aristofan, Tennessee Williams, Ivan Cankar, William Shakespeare, Samuel Beckett, Carlos Castaneda, Denis Diderot, Bertolt Brecht, Max Frisch, Sofie Lazarsfeld, A. P. Čehov, Richard Bach, Luigi Pirandello, Charles Baudelaire, Thornton Wilder, August Strindberg, Arnold Wesker, Eddie Constantine, F. G. Lorca, Oscar Vladislav de Lubicz-Milosz, J. L. Borges, Jean Anouilh, Peter Handke,

Ulrich Plenzdorf, V. Majakovski, F. Henriques. Tu su još i *Bračna pravila* po Kniggeu iz 1890., tekstovi iz časopisa »Epoca«, »Izbor« i »Mali oglasnik«. Dolje potpisani dodao je samo neophodne didaskalije i malo vezivnog teksta, smislio sadržaj, i to je sve.

Sav se ovaj kolaž vrti oko naoko banalne storijske, neke vrste »životne priče« koja se može ispričati ovako:

U malom ali lijepom gradu u provinciji živi Lorna O., djevojka koja radi na recepciji hotela gdje vraćaju uglavnom muškarci, ugledniji i manje ugledni, trgovački putnici, poslovni ljudi, obični namjernici, luralice, sanjari, i slično. Lorna je neudana. Zaljubljuje je prirode i tako malo-pomalo mijenja jednog po jednog muškarca, nadajući se ipak da će naći onog »pravog«. Svaki je, nakon nekog vremena, ostavi, pa tako i njezina *najveća ljubav*, čovjek kojemu je potpuno vjerovala već sanjajući o zajedničkom sretnom životu s njim, davši mu i svoje povjerenje i svoj novac. Pod izlikom da odlazi na kraće službeno putovanje, nakon kojega će se odmah vjenčati, on se međuvremenu, njenim novcem, ženi bogatom djevojkom iz Las Vegasa s kojom je i inače već dulje vremena zaručen. Lorna za to saznaje. Odlazi u Las Vegas i ubija ga s pet metaka iz pištolja. Završava u zatvoru iz kojeg nakon kraćeg vremena (crime passionnel) izlazi.

Sve što se zapravo zbiva, zbiva se u trenju teksta o tekst kao tijela o tijelo; jednako kao i u šutnjama koje su također riječi.

S poštovanjem Vaš

Luko Paljetak

NAPOMENA

Ova je monodrama nastala atrakcijom montiranja dijelova sljedećih dramskih i nedramskih tekstova: John Osborne, *Ispod svakodnevnice odjeće*; Aristofan, *Lizistrata*; Tennessee Williams, *Staklena menažerija*, Ivan Cankar, *Kralj Betajnovce*; William Shakespeare, *Romeo i Giulietta*; Samuel Beckett, *U očekivanju Godota*; Carlos Castañeda, *Učenje Don Juana*; Denis Diderot, *Djela*; *Bračna pravila* po Kniggeu, 1890; Bertolt Brecht, *Pir malograđanina*; Max Frisch, *Igra biografijom*; Sofie Lazzarfeld, *Kako žena doživljava muškarca*; »Epoca«: »Ključevi sreće« (»Izbor«, siječanj 1983); A. P. Čehov, *Galeb*; Richard Bach, *Galeb Jonathan Livingston*; Luigi Pirandello, *Večeras improviziramo*; Charles Baudelaire, »Uvijek«, Thornton Wilder, *Spaseni za dlaku*; A. Strindberg, *Gospođica Julija*; Arnold Wesker, *Četiri godišnja doba*; »Izbor«, siječanj 1983; W. Shakespeare, *Mjera za mjeru*; T. Williams, *Tramvaj zvan čežnja*; Lorraine Hansberry, *Radanje sunca*; popularni šlager »Vjenčanja neće biti«; Eddie Constantine, »Ona druga strana«, F. G. Lorca, *Himera*, F. G. Lorca, *Publika*; Oscar Vladislav de Lubicz-Milosz, *Rubezahl/Prizori iz Don Juana*; S. Beckett, *O, divni dani*; J. L. Borges, »Bodež«; Jean Anouilh, *Medeja*, Peter Handke, *Jahanje preko Bodenskog jezera*; Ulrich Plenzdorf, *Devet jada mladog W*; V. Majakovski, *Misterija buffo*; F. Henriques, *Historija prostitucije II*, »Mali oglasnik«.

Dodao sam samo neophodne didaskalije i neke dijelove teksta, koji su podcrtani, tj. tiskani kurzivom.

Djelo je izvedeno u Kazalištu Marina Držića u Dubrovniku, 27. IV. 1983. godine; redatelj je bio Davor Mojaš, scenograf Marin Gozze, a u naslovnoj ulozi nastupila je Doris Šarić (danas: Šarić-Kukuljica).

Luko Paljetak

PRVI PRIZOR

Lorna stoji pokraj recepcije malog privatnog, urednog hotela u nekom većem gradu u američkoj provinciji. Vrti pomalo odsutno snop ključeva u ruci. Nije ni ružna ni lijepa, ali u sebi ima nešto što može privući muškarce, pogotovo usamljene koji na službenim putovanjima odsjedaju noć-dvije u tom hotelu. Djevojka cijelo vrijeme govori i za sebe i u ime svojih imaginarnih sugovornika. To se, prema nahođenju redatelja, može prikazati nijemo, groteskno-pantomimskom igrom, ili slično, u skladu s tekstom.

LORNA:

Zahtijevamo li etiku ili iskrenost? Ili je to jednostavno stvar uglednih osoba? (Stanka) Pažnja mora biti nagrađena. (...) Velika ljubav proizlazi iz velike spoznaje. (Stanka) Imam tek dvadeset i devet godina. Nisam odveć stara. Erazmo je počeo učiti grčki u svojoj trideset i četvrtoj... (...) Pitam se je li Erazmo nosio pumperice. (...) Gaće s onim što zovemo francuski ili otvoreni rub. I cornet du bal. (...) Upravo tako. A Amerikanci su tu riječ iskvarili i stvorili drugu, vrlo netočnu riječ »gaćuljak«. A danas je svaka djevojka preuzela taj izraz. (Stanka) Žalibože. (Pjeva):

Pumperice čine odjeće već pola,
kupiš li jedan par
stražnjica ti neće biti gola...

(Stanka) Svakako se može reći da je kraj pumpericama došao posredstvom najlona. (Stanka) Istina. Najlon ih je zbilja uništio. Nakon pojave najlona, nikad više nisu bile one stare... »lojalne pumperice«. (Tiho) Pumperice, eponimički junak trilogije. (Stanka) Hej, što je s kritičarima? (Stanka).

U današnje vrijeme, gaćice pumperice nose uglavnom starije ili vrlo čedne sredovječne dame, još se uvijek mogu kupiti, u nešto manjim količinama, na mjestima poput Debenhama ili Freebodyja, premda High Street Kensington ostaje još uvijek najbogatiji predio s Derryjem i Tomsom i, iznad svega, s Pontingsom, upravo se nastavljajući na staru tradiciju. (...) Veliko šaputanje o tome da pumperice moraju biti izrađene od roza svile, ubrzo se zaboravilo. Ostao je ružni, nesmeteni i neudobni najlon. Oh, naravno pumperice se još uvijek, u svom osnovnom obliku, mogu vidjeti među grupama školskih djevojaka u gimnastičkim dvoranama, a boja im je uglavnom smeđe-siva. No samo čestite djevojke nose još uvijek vrlo duge. (...) Sve imaju duge nogavice,

nikad duže od oko petnaest centimetara iznad koljena koje, dok se sjedi, ulazi u auto, vozi bicikl ili ulazi u autobus, izazivaju strahovite pogibelji. One uvijek... ponavljam uvijek... imaju elastičan vrh i stražnji dio. Ono što je potporni stup značio za gotiku, to elastični vrh i stražnji dio znače za klasični perpendikularni ili Directoire stile. I samo u pumpericama netko još uvijek može naći to čudno sklonište tajanstvenosti... Trokutasti ušitak tkanine. (...) Ah... trokutasti ušitak... pitam se što će onaj momak reći na ovo. (*Stanka*) ... na neki način ta elastičnost ne djeluje tamo kamo je usmjerena i konačna reakcija ispada potpuno neprimjetna, nevažna, s temeljitim neuspjehom. Ostavljeni smo da radimo za tuđu ili osobnu dobrobit. Beskorisnost je jedino naše uporište. Izgleda mi da te pumperice govore izvan skrovitog i bjesomučnog svijeta... ispunjene svojim značenjem. A ima li ono smisao za nas? Mislim da ne. U cjelini sve je glupo, zapravo odvratno. (Osborne)

Al ako slatkodušni Erot nam svane
i ubava božica s Cipra,
te njedra i bedra nam slađahnom žudnjom
i ljubavnim zadahne žarom,
pa muškarce ljubavnim zapali ognjem
i strašću im užge živote,
ja mislim... (Aristofan)

Kad bi barem stihovi mogli govoriti za sebe... (J. Osborne)

DRUGI PRIZOR

Moji su udvarači bili gospoda — svi! Među mojim udvaračima bilo je nekoliko vrlo uspješnih vlasnika plantaža s delte Mississippija — vlasnika plantaža, i njihovih sinova! Bio je tu mladi Champ Laughlin koji je kasnije postao potpredsjednik »Delta Planters« banke, Hadley Stevenson koji se utopio u Mjesečevu jezeru i svojoj udovici ostavio sto i pedeset tisuća vladinih obveznica. Bila su tu i braća Cutrere, Wesley i Bates. Bates je bio jedan od mojih sjajnih posebnih miljenika! Posvađao se s naglim Wainwrightovim sinom. Pucali su jedan u drugog u Moon Lake casinou. Bates je dobio metak u trbuh. Umro je u ambulantom kolima na putu za Memphis. Udovica mu je također ostala dobro zbrinuta, dobila je osam ili deset tisuća hektara, sveusvemu. Udala se za njega iz interesa — nikad je nije volio. — Imao je svoju sliku kod sebe one noći kada je umro! (T. Williams)

Zatim je došao Maks. (...) Što si učinio sa mnom? Sada, kada te od srca, od srca volim, tako mi je da bih najradije umrla. (...) O, ne, Maks, ništa nije prekasno. Nasmij se i budi veseo i misli da je proljeće i bit će proljeće. Hajde, bit će sve dobro. (*Stanka*) Zar me više nimalo ne voliš, Maks? (...) Ništa ne razumijem što govori. (...) Pusti sad sve ostalo, Maks

i reci mi samo da li me voliš. (...) Maks, tako sam plakala i tako te čekala, no ti sad ne razgovaraš sa mnom. S kime razgovaraš, Maks? (I. Cankar)

TREĆI PRIZOR

O, da l' dosad ikad ja
voljeh? Porecite, oči. U životu
do noćas takvu ne vidjeh ljepotu.
(Pjeva)

... tren za susret mig dâ, snagu strast:
te krajnju stravu krajnja taži slast.
(...)

O, što bi bilo da su mu na licu
zvijezde, a oči njegove na nebu?
Posramio bi sjaj njegova lica
te zvijezde kao svijeću sunčev bljesak
a oči bi mu na nebesima
gore kroz zračne sfere tako sjale
da bi u noći propjevale ptice
misleći da je dan...

(...)
Htjela bih da sam pristojna, o, htjela!
i poreći bih htjela što sam rekla:
al zbogom, obziri! O, voliš li me? Znam,
reći ćeš »Da« i ja ću vjerovati.
(...)

Ja sam zaista
odviše zalučena, pa ti mogu
lakomislenom činiti se; ali
vjernija bit ću, vjeruj, nego sve
što vještije se suzdržanim prave.
(W. Shakespeare)

Zacijelo si se prevarila. *Rekao je on.*
Kako? *rekla sam ja.*
Zacijelo si se prevarila. *Rekao je on.*
Ne deri se. *Rekla sam ja.*
Jesi li... *Rekao je on.*
O, oprosti! *Rekla sam ja.*

Samo reci! *Rekao je on.*
 To ne. *Rekla sam ja.*
 To da. *Rekao je on.*
 Upao sam ti u riječ.
 Ja sam tebi. *Rekla sam ja.*
     Hajde, samo bez formalnosti. Ne budi tvrdoglav.
     Izgovori do kraja svoju rečenicu, kažem ti.
     Izgovori ti svoju do kraja. *Rekao je on.*
     Huljo!
     Tako je. Hajde da psujemo jedno drugoga. *Rekla sam ja.*
     A sada, hajde da se pomirimo.
     (...)
     Dođi u moj zagrljaj!
     (...)
     Kako vrijeme prolazi kad se čovjek zabavlja! (S. Beckett)

ČETVRTI PRIZOR

On dođe do ruba trijema preda mnom i gotovo me dodirnu. Grozničavo pripremljen tijelo u položaj za bacanje, ali on promijeni pravac pa se udalji od mene... (...) Nisam mogao naći razlog za toliku njegovu teatralnost; njegovi pokreti bili su toliko lukavi da su me zbunili. Ne bi se moglo reći da je pokušavao kretati se kao Don Juan. (...) Te misli me baciše u paniku. Jedan cvrčak počeo veoma glasno cvrčati, sasvim blizu mene. Zapazila sam kako mu je pun ton; zamislih da ima baritonski glas. Njegovo cvrčanje počeo se zatim gubiti. Odjednom se cijelo moje tijelo trgnulo. Zauzeo opet borbeni položaj i okrenuh se u pravcu odakle je dopirao glas cvrčka. Taj glas me odvodio; počeo me hvatati u klopku prije nego sam naslutila da on samo slični cvrčku. (C. Castaneda)

(*Stanka*) Dopustite da vam ispričam život jednog od najvećih geometara Europe. Što je prije bilo to izuzetno biće? Ništa! (*Stanka*) Kako ništa! Ne pravi se ništa od ničega. (*Stanka*) Suviše doslovno shvaćate riječi. Hoću reći, prije nego što se njegova mati, lijepa i zla kanonica Tensin domogla doba puberteta, prije nego je vojnik La Touche postao mladić, djelići iz kojih je trebalo da se začne moj geometar, nalazili su se odvojeni u malim i slabim sastavima jednog i drugog tijela. (D. Diderot)

(*Pjeva*):
 Pumperice, to je roba skupa,
 oblačih ih u sobi,
 oblačih ih u kupa...oni...ci...ci...ci...ci...

Mislim da se svega dobro sjećam. Svojih gaćica, sjećam se kako sam bila tvrd orah i kako o tome nisam htjela ni razgovarati. (*Stanka*) Što mi zapravo znamo o tome? Jesu li to samo simboli? U tom slučaju oni ne prenose samo ideje, već i stvari. (*Stanka*) Jednom je sv. Augustin rekao da rukovanje ne mora značiti i prijateljstvo. Ono poriče prijateljstvo (*Stanka*) Prekipjelo mi je mlijeko. (J. Osborne)

(Istrči za tren, a zatim se vraća i čita neku knjižicu.)

Uzmi se, mladiću, dobro na um, kad se ushtiješ ženiti. (*Stanka*) U zanosu prve ljubavi zaboravlja obično mlad čovjek da je ženidba vrlo važan čin i da je bračna sveza, istina, najljepša, ali i najteža i najopasnija od sviju drugih sveza što ih čovjek u životu čini. Čovjek se spaja za vijeka sa stvorenjem koje njegovom strašću zaslijepljeno oko sasvim drukčije predstavlja, nego što ga poslije razborit um prikaže. (...) Ništa ne utiče veoma na obrazovanje karaktera u mladog čovjeka nego družba s djevojkama pametnim i punim vrlina. (...) Mnogi se mlad čovjek vara ako misli, da tjelesna ljepota čini u djevojkama najživlje utiske. (...) Ima vrlo lijepih mladih ljudi, pa mada su lijepi opet ne mogu da se dopadnu ženskoj; a ima ih opet, o kojima se ne može reći da su lijepi, pa ti su se ipak dopadali ženskima i budili u njima ljubav k sebi. Osjećanje u ženske da joj treba zakrilja i obrane, i uvjerenje da čovjek mora biti takav, da to zakrilje i obranu umije sačuvati, — to je osjećanje urođeno već od prirode svakom ženskinju, pa i onom koje je dovoljno odvažno da može samo sebe ispitati. (...) Lijepo je dakle proučiti slabosti i onako nježnog srca ženskog, od kojih potiču češće razne pogreške koje se ipak daju povoljno i sigurno izliječiti i iskorijeniti. (...) Tko dobro prouči slabosti ženske, tko umije vješto da ih upozna, taj će ih lako znati ukloniti i time srce njino sebi zadobiti. (Knigge)

Besmislica. (*Prestaje čitati*).

Sažeto! Jednostavno! Plastično! (...)

(...)

Kad dva mlada čovjeka stupe u brak, čista mladenka i u olujama života sazrio čovjek tada, kaže se, pjevaju anđeli na nebu! Kad mlada mladenka pogleda unatrag na lijepo dane svog djetinjstva, možda joj se nekako prikrade lagana sjeta, jer sada ona stupa van u život, u neprijateljski život, naravno uz provjerenog čovjeka... (B. Brecht)

PETI PRIZOR

Imate li kola? *Rekao je on.*

Ne. *Rekla sam ja.*

Mogu li vas odvesti? *Rekao je on.*

Mislim da ste umorni. *Rekla sam ja.*

Uopće ne. *Rekao je on.*

Ni ja. *Rekla sam ja.*

Zašto me tako gledate? Imate li žigice? Zašto me tako gledate? Jeste li nešto rekli?
Rekla sam ja.

Ne. *Rekao je on.*

Ni ja. *Rekla sam ja.*

Što mislite o Wittgensteinu? *Rekao je on.*

Kako dolazite na Wittgensteina? *Rekla sam ja.*

Ne možemo jednostavno šutjeti dok vani zora sviće i ptice cvrkuću. (*Stanka*) Što kažete o slučaju Krolevskog? *Rekao je on.*

Tko je Krolevsky? *Rekla sam ja.*

(...) Profesor Vladimir Krolevsky. Što mislite o marksizmu-lenjinizmu?

Mogao sam pitati — koliko vam je godina? *Rekao je on.*

29... (M. Frisch)

... a počela sam s petnaestom. Posljedica toga jest da patim od strašne nervoze, a prije svega sam, zbog duševnih depresija, rastrojena. (...) Svi muškarci koje sam upoznala pokazali su mi i odviše jasno da traže samo moje tijelo... Bila bih rado nekom muškarcu postala pouzdana razborita prijateljica, ali mi oni, nažalost, nisu dali vremena. Sada sam izgubila svaku nadu i sve životno veselje. (...) Nažalost ne mogu prisustvovati vašem predavanju... jer sutra putujem na dopust od četiri tjedna. Kad se opet vratim... (S. Lazarsfeld)

Treba odmah početi osjećati svoje tijelo. Treba otkriti fizički užitak služeći se tijelom i ostaviti sve automobile. Treba disati, hodati, osjećati se ugodno u svom tijelu. (Epoca)

Molim vas, primite od mene za uspomenu ovaj mali medaljon. Naredila sam da se urežu vaši inicijali... a s ove strane naslov vaše knjige »Dani i noći«. *Rekla sam ja.*

Kako graciozno. Divan poklon. *Rekao je on.*

Sjetite me se ponekad. *Rekla sam ja.*

Sjećat ću se. Sjećat ću se vas onakve kakvi ste bili onog vedrog jutra — sjećate li se? — prije tjedan dana, kad ste imali svijetlu haljinu... Mi smo razgovarali... onda je na klupi ležao bijeli galeb... *Rekao je on.* Da, galeb... (A. P. Čehov)

Galeb broj 411, serija pokusa C. (M. Frisch)

Bila se već spustila noć kad se osvijestio — plutao je po mjesečinom obasjanom oceanu. Krila su mu bila teška poput olova, ali je mnogo teže podnosio neuspjeh. Priželjkivao je da ga breme neuspjeha odvuče na dno i da se tako sve završi. Ali, dok je lagano tonuo, odjekne u njemu neki čudni nepoznati glas. »Što jest, jest. Ja sam galeb. Mogućnosti su mi ograničene. Da sam stvoren da besprijeekorno letim, imao bih navigacione karte mjesto mozga. Da sam stvoren da letim velikim brzinama, imao bih sokolova kratka krila i hranio bih se miševima... (*Stanka*) To je rješenje! Kakva sam bio budala! Potrebna su mi samo mala kratka krila, valja ih, dakle, presaviti i letjeti samo vršcima krila. Kratka Krila!« (R. Bach)

ŠESTI PRIZOR

(Pjeva):

»Koliko će naša ljubav trajati?«

Pita djeвица na mjeseci.

Zaljubljeni kaže: »Meni se čini
uvijek, uvijek.«

(...)

Al ljubav makar najčednija bila
i jebač makar i najveća droca,
troše se i prazne kao boca,
uvijek, uvijek.

(Ch. Baudelaire)

Zar ne uviđate da ono što se u kazalištu procjenjuje nije nikad djelo pisca (djelo pisca je isključivo tekst) već ovakva ili onakva scenska kreacija koja je na temelju tog djela ostvarena, jedna drukčija od druge, mnogo kreacija... (...) Jedno jedino tumačenje bismo dobili samo onda kad bi se djelo moglo prikazati bez posredovanja glumaca, to jest s likovima iz samog djela, koji bi se, nekim čudom, pretvorili u ljude od krvi i mesa i mogli govoriti. U tom slučaju, samo tada, tekst bi se mogao izravno ocjenjivati u kazalištu. Ali, je li moguće da se ikad dogodi takvo čudo? (L. Pirandello)

SEDMI PRIZOR

Kad me gospodin Antrobus oteo s mojih planina učinio je to da bi njoj nanio uvredu. Učinio je to zbog mog lijepog lica, i da bi njoj nanio uvredu. Bila sam mu nova žena, zar ne? Godinu dana-dvije, samo sam ležala na postelji, po cijeli dan, lakirala nokte na rukama i nogama. Neugodno mi je reći, ali ona nije lijepa žena i nikada neće doznati što sve muškarac može, ako samo hoće. (...) Neugodno mi je reći, ali ona nije lijepa žena. (Th. Wilder)

Sve je uostalom, čudno! Život, ljudi, sve — sve je jedna santa leda koju voda nosi dok ne potone i ne nestane. S vremena na vrijeme javlja mi se jedan san i sad ga se sjećam. Sjedim na visokom stupu i ne vidim nikakve mogućnosti da siđem; hvata me vrtoglavica kad pogledam dolje; moram dolje, a nemam hrabrosti skočiti; ne mogu se držati čvrsto na stupu i hoću da padnem; ali ne padam. A ipak nemam mira dok ne siđem, nemam spokojsva dok se ne nađem na zemlji. A ako siđem na zemlju, onda hoću dalje: u zemlju... (Stanka) Jeste li ikad osjetili takvo nešto? *Upitala sam ga.* (Stanka) Stojim tu i brbljam s vama o snovima. *Rekla sam zatim.* Dođite! Samo tu do parka. (Stanka) Smijem li vidjeti

što imate u oku. Oh, nije to ništa, neki trunčić, to će odmah proći. *Rekao je on.* To vas je moj rukav okrznuo: sjednite, ja ću vam pomoći. *Rekla sam ja.* Tako! Hoćete li slušati? *(Stanka)* Pazi kako drhti ovaj veliki snažni čovjek. *(Stanka)* Ovakve ruke. *(Stanka)* Attention! Je ne suis qu'un home! *Rekao je on.* Hoćete li biti mirni! *Odgovorila sam.* Gledajte tamo! Evo ga, izvadila sam ga! Poljubite mi ruku i zahvalite mi. *(Stanka)* Poljubite mi najprije ruku. *(Stanka)* Da, ali sami snosite krivicu! *Rekao je on.* (...) Ne znate da je opasno igrati se vatrom? Zgodne ste vanjštine, ali ste nevjerojatno uobraženi. Možda neki Don Juan! Ali nevini Josip! Vjerujem prije da ste nevini Josip *(Stanka)* K sebi ruke! *Rekla sam mu.* Je li to zbilja ili šala. Upitao je. Zbilja! *(Stanka)* Jeste li ikada voljeli? *Upitala sam ja.* Mi ne upotrebljavamo tu riječ, ali su mi bile drage mnoge djevojke; jednom sam se i razbolio zato što nisam mogao dobiti onu koju sam htio: razbolio sam se, vidite, kao prinčevi u »Tisuću i jednoj noći«, koji od ljubavi nisu mogli ni da jedu ni da piju. *Odgovorio je on.* *(Stanka)* Koja je to bila? *(Stanka)* Koja je bila ta? *Upitala sam.* *(Stanka).* To ste bili vi. *Odgovorio je on...* To je divno... (A. Strindberg)

Znao je sjediti po vlakovima i autobusima i promatrati lijepe djevojke; i ponekad bi mu se nasmiješile i on bi im uzvratio osmijeh i uočio svaku vrlinu na njihovu licu: blagost, razumijevanje, žudnju... (...) Misli da ništa ne razumijem? Kako poznajem taj pogled! Pogled muškarca kada se udaljava od žene. Čitam mu iz očiju: nema volje, ne želi govoriti, ne želi se pomaknuti, djelovati, čitam mu iz očiju. A može li on iz mojih? Ne vidi bol u mojim očima? Ne može pogoditi *(Viče)* Misliš li da bih te dovela ovamo i posvetila ti cijelu godinu a da ništa ne razumijem? Misliš? *(Stanka)* Tako rade kurve i drolje ali ne i žene, ne prava žena! *(Stanka)* Onda si ti rijetka žena. *Rekao je on.* Toliki su se ljudi smatrali rijetkom... (A. Wesker)

OSMI PRIZOR

Moja najveća ljubav zvala se William, ali sam ga voljela zvati Il. Kad se pojavio na recepciji nešto je u meni reklo: Slušaj ti, mala, ovo je onaj »pravi«, zgrabi ga, Lorna, veži ga, prilijepi ga za sebe, kao što nam se cvijet, kad udahnemo u nj, prilijepi za usta! Izgledao je drukčiji od drugih, pouzdan u sebe, lijepo odjeven, stasit, muževan, nosio me svojim pogledom daleko, kao da me nosi veliki žarki, strastveni val od zapada do izlaza sunca. *(Stanka)* Sve je počelo jednostavno — jednom šetnjom između raščješljanih vrba, i zatim s krevetom — kao nikada do tada doživljavala sam vrhunce, Rocky Mountains užitka — cijela je soba plivala u sjemenu te moje »prve najveće ljubavi«. *(Stanka)* Jednog mi je dana povjerljivo rekao da je u škripcu, da je trenutno bez novaca koji bi mu trebali za nekakav višestruko isplativ posao. *(Stanka)* Kad nekomu daš sve, daš mu i ušteđevinu. To je tako jasno, zar ne. Dala sam mu sve što sam imala, sav novac u kući. *(Stanka)* Rekao mi je da ide na kratki poslovni put u Las Vegas, da će me odmah čim stigne nazvati telefonom. Da mi sprema iznenađenje... (L. Paljetak)

Rekao mi je... Ah! Nešto... od srca (...) Nekoliko riječi... iz svog srca. Ostavi svoj kavez, ptico vedra. (S. Beckett)

Od toga mi se trenutka telefon činio kao ruža, ruža što će se popeti kroz moje uho u srce pa zatim dalje, dolje u rodnicu i kroz nju u zemlju pa u samo nebo...

Rekao mi je, kažem, da će me pozvati telefonom i da ćemo se tamo vjenčati — odmah — bez velike pompe — s nekoliko njegovih prijatelja — ja ću sva biti u haljini boje slaka, tako je rekao — a zatim ćemo otići na Aljasku, u jednu malu kolibu koju je već unajmio, samo za nas dvoje, tako je rekao, kako bismo se između čistog neba i zemlje mogli predati samo sebi, biti prvi ljudi koji prave prve ljude... Aljaska, mislila sam, šume, snijeg, tundre, krikovi čudnih ptica, irvasi... Ali poziv nije dolazio... Otišla sam u Las Vegas. Tražila ga. Našla... (L. Paljetak)

(Pjeva):

Tamo u zelenom vrtu, dragi,
gdje smo šetat znali;
svenuo je tamo, dragi,
najdivniji cvijetak mali.
Svenuo je cvijetak, dragi,
tako će i naša srca —
stog uživaj dok je vrijeme, dragi,
jer ti smrt na vrata kuca. (*Vadi pištolj*).

(A. Wesker)

Pazi kako drhti ovaj veliki, snažni čovjek. (*Stanka*) Hoćete li biti mirni! Gledajte tamo! Evo ga, izvadila sam ga!

(A. Strindberg)

Pred šalterom neke zapadnonjemačke banke pojavio se čovjek niska rasta i neodređena izgleda, izvadio iz džepa neki predmet sličan pištolju i naredio blagajniku: »Dajte mi sav novac koji imate!« »Ne dam«, odgovorio je blagajnik. »Dajte mi onda barem nešto«, rekao je čovjek. »Ne dam ništa«, odgovorio je blagajnik. »Ni pet maraka?« upitao je čovjek. »Ni jednu jedinu«, odgovorio je blagajnik. »Baš ste nekakvi«, rekao je nakon toga lopov, stavio predmet sličan pištolju u džep, okrenuo se, izišao i nestao...

(Izbor)

Odluči se za smrt; il smrt il život
stog bit će slađi. Životu ovo reci:
ako te izgubim, ja gubim nešto
što samo lude htjele bi zadržat;
dah ti si, rob svim uplivima neba,

što danomice uči ovaj dom,
gdje prebivaš. Ti tek si ruglo smrti;
jer svojim bijegom umaći joj hoćeš,
a ipak sveđ joj hrliš ususret...

(...)

Ti nemaš svoga ja, jer postojiš
od mnogo tisuć zrnaca što izvor
u prahu imaju... Ti nisi sretan;
jer uvijek to što nemaš, žudiš steći,
a što pak imaš, to zaboravljaš...
Ti nisi postojan, jer sastav tvoj
za čudnim ciljevima uvijek teži
ko što se mjesec mijenja...

(W. Shakespeare)

DESETI PRIZOR

Naletjela sam na njega na bulevaru Bicaayne, na Badnjak, predvečer... Ulazio je u auto — sportski Cadillac (...) Ja sam indiferentna prema novcu. Znači mi samo onoliko koliko od njega imaš koristi. (...) Oženio se! (...) Zar bih inače ja bila ovdje, da se on nije oženio! (T. Williams)

Oženio sam se Matildom Blumhard za tvoje dobro. *Rekao je on.* Imala je novaca. (...) Ja sam ti želio sreću. Zato sam se morao odreći svoje sreće. (...) Sad će sve biti drukčije. *Dodao je zatim.* (...) Ali ja ništa nisam zaboravila, Ile. *Rekla sam ja.* Ni Konradske šume ni Petersovu žitnicu, ni sobu udovice Boll, ni tvoje izdajstvo... (F. Dürrenmatt)

Kad opaka ta djela spominjem,
zar niski da prešutim brak

(...)

i spletke ženskog srca okrutnog?

(Eshil)

To nije čovjek. To je obični bezubi štakor! (L. Hansberry)

Dobro će se pokrivati noću. (...) A ja ću biti sama u postelji. Bit će mi hladno. On ima divne oči. Ali ja najviše volim njegovu snagu. (...) Želim da bježim... a da me on sustigne. Želim da me sažiže... da me sažiže. (*Glasno*) Zbogom, zbogom... Henriče, Henriče... Volim te. (*Stanka*) Čini mi se da te vidim malog. Skakućeš po kamenju. Mali, sada bih te mogla progutati kao dugme. Mogla bih te progutati, Henriče. (F. G. Lorca)

(Pjeva):

Vjenčanja neće biti... (popularni šlager)

Čovjek s pokućstvom ne može se izmijeniti! (*Stanka*) Slobodan sam, može reći svojoj ženi: Sutra odlazimo u Pariz! (*Stanka*) Ne sutra baš mene, sutra sam zauzet. Ali u nedjelju! (*Stanka*) Govori li to on sam? Ili iz njega govori neko od mnogih lica što ih je u životu morao poprimiti... (E. Constantine)

Ali zašto? Zašto se mučiš? Ako me voliš, zašto ne ideš za mnom svuda kuda te vodim? Kad bih se pretvorila u ribu, ti bi se pretvorio u morski val... ili, ako hoćeš, u nešto udaljeno, jer me ne želiš poljubiti, ti bi se pretvorio u pun mjesec, ili u noć?!?? (*Stanka*) Uživaj u tome da prekidaš moju igru. A igra je jedini način na koji te mogu voljeti. (*Stanka*) Gužva je počela kada su uvidjeli da se Romeo i Julijeta istinski vole. (*Stanka*) Ma ne, obratno. Gužva je počela kada su otkrili da se ne vole, da se nikad i nisu mogli voljeti. (*Stanka*) Zar je, na kraju krajeva, potrebno da Romeo i Julijeta budu čovjek i žena da bi prizor u grobnici bio izveden živo i upečatljivo? Ne, nije potrebno. (...) Romeo može biti ptica, a Julijeta kamen. Romeo može biti zrnce soli, Julijeta može biti geografska karta. Što se to gledalaca tiče? (...) To je pitanje oblika... (F. G. Lorca)

O Romeo! Romeo!

Zašto si Romeo! Poreci oca svog,
ime odbaci, ili, ako hoćeš (uzima pištolj)
zakuni mi se da si dragi moj,
pa neću više Kapuletova biti...
(W. Shakespeare)

JEDANAESTI PRIZOR

To je stvarnost. Osjetila sam poprilično užitaka u životu, zacijelo više od mnogih... (...) Velika je sreća što vam mogu reći da sam doživjela barem poneku ekstazu. No, ne može se potpuno izdvojiti sebe iz kulture u kojoj se živi. Nitko od nas ne može izbjeći zaraženost i živjeti slobodan od stresa, kao da je na nekom otoku na Pacifiku — kad se živi u ludoj kulturi, moraju se ispaštati posljedice. (Epoca)

Zemlja hrani velik broj
nemani i strašila,
morski bezdan sakriva
različite nakaze,
između zemlje i neba

silne munje sijevaju.
 Sve što zemljom krili se,
 sve što zemljom gamiže,
 vjetra silu pričat zna.
 Ali tko da opiše
 silnu, smjelu mušku ćud
 ili ženskog srca jad,
 ljubav na sve pripravnu...
 (Eshil)

Priviđenje je jedini raj iz kojeg ne možemo biti prognani... (S. Grum)

Čovjek čije srce se još daje zavesti
 predosjećajem divne
 izdaje koja prijatno će mučiti
 njegove žalosne, izopačene živce,
 čovjek koji je još u stanju
 zaboraviti svoju taštinu, san i duh
 u nekim veoma naivnim i vrlo vulgarnim zadovoljstvima
 kao što je trovanje nezahvalnog brata
 ili oko prislonjeno na otvor ključanice
 kako bi vidio neku slatku Lolu
 (...) koja pomalo a posvuda ljubi
 dlakavo tijelo snažnog ljubavnika,
 kako se vlažno smiješi, prepušta (...),
 da, kako se čitava prepušta ritmovima ljubavi,
 kako zatvara oči osunčane besviješću,
 kako se utapa u zlatnoj vodi punoj raspjevanih algi
 svojih kosa, kako drhti kao biljka
 od noćne svježine i žednoga mjeseca,
 kako se svim laticama svoga tijela otvara
 za slatku, vječnu i plodnu rosu
 nježnosti; — čovjek koji sve to osjeća,
 koji trepti, smije se i pati, (...)
 je li istina da takav čovjek može biti siguran jedino
 u dugu i tugaljivu budućnost hulje?
 (O. V. de Lubicz-Milosz)

(*Stanka*)

O, on će danas razgovarati sa mnom! O, kako će danas opet biti divan dan! Još jedan.
 (*Stanka*) Dobro, idemo dalje. Gdje sam ono stala? A da, moja kosa (...) zlatna, rekao je
 onoga dana kad smo napokon ostali nasamo, zlatna kosa. (Diže ruku kao da će nazdraviti)

Za tvoju zlatnu kosu... Da barem nikada ne... (Glas joj se prekida)... nikada ne... (*Stanka*)
Onoga dana. (*Stanka*) Kojega dana? (*Stanka*) A sada! (*Stanka*) Riječi nas ostavljaju, ima trenutaka kada nas čak i riječi ostavljaju. (S. Beckett)

(*Prebire po ladici i vadi bodež*) U ladici pisaćega stola, među nacrtima i pismima, bodež uvijek sniva svoj bezazleni tigrovski san, i ruka oživi kad ga drži, jer kovina oživi, kovina što u svakome dodiru čuti ubojicu za kojega ljudi njega i skovaše.

Pokadšto ga zbog toga žalim. Takva snaga, takva vjera, takav beščutni ili nevini ponos, a godine teku, uzalud. (J. L. Borges)

O, zlo! Velika živa zvijeri koja se nadimlješ u meni, i ližeš me, uzmi me. Tvoja sam noćas. Tvoja sam žena. Uđi u me, rascijepi me, napuni i sagori moju nutrinu. Vidiš, ja te pozdravljam, pomažem ti, otkrivam ti se... Nalegni na me svojim krupnim kosmatim tijelom, stegni me u svoje velike oguglale ruke, pritisni svoj dah na moja usta, napuni me. Konačno sam živa. Patim i rađam se. Ovo je moj pir... (J. Anouilh)

DVANAESTI PRIZOR

U kuhinji je štakor! (*Istrči na trenutak. Čuje se skvičanje štakora, a zatim se opet vrati*). (P. Handke)

Štakor se pojavio u kuhinji! Štakor! Još ima štakora? U kuhinji je jedan. (...) Ne može pobjeći. (*Vraća se*). Dokrajčit ću ga malo kasnije! (S. Beckett)

(*Opet uzima pištolj*) Bilo je to tri dana pred Božić. Vrijeme je bilo blago, i taj sam dan mogla vrlo dobro iskoristiti... (U. Plenzdorf)

(U. Plenzdorf: *Devet jada mladog W.*)

Sada hoću da se obračunam, sada hoću pravdu... Želim vam sretan put. Sretan put, sretan put! *Rekla sam, zatim sam pucala...* (*Puca iz pištolja – pet metaka*). (F. Dürrenmatt)

Ja svrših čin, i zemlja popi žrtvu već. (Eshil)

Ja mislim da mu nije
nedostojna smrt.

Zar nije upravo on
u dom mi unio jad?

(Eshil)

(*Stanka*)

Molim vas, ne približujte se i ne dirajte ništa. (*Stanka*)

Možete li identificirati ovog čovjeka?

Je li živ?

Ne, nije! (...) Odmah je umro. (U. Plenzdorf)

(*Vadi neku bilježnicu*)

29. 10. 1966. prije podne ispalila sam bez neke prethodne spomena vrijedne prepirke pet metaka u... (*Stanka*) Peti metak, metak u glavu bio je smrtonosan... U istražnom zatvoru rekla sam da sam šestim metkom, što je još bio u magazinu, htjela počiniti samoubojstvo; umjesto toga obavijestila sam policiju, i dala opširno priznanje... i tako dalje. (*Lista dalje*) Na pitanje kajem li se, rekla sam da sam bila zaprepaštena i da nisam vjerovala da sam to u stanju (*Stanka*) Ekspertiza psihijatra: Neuračunljivost ne dolazi u obzir... i tako dalje. (*Lista*) Pred život ubijenog. (*Lista*) Pred život optužene. (*Lista*) Jednom sam na pitanje zašto sam pucala u tog čovjeka, koji uopće nije ništa slutio, odgovorila, citiram: »Odjednom sam znala kako će se dalje odvijati«... (...) Jest, smijati se, sanjati o galeriji koja se nikad neće ostvariti, imati nečije dijete, lagati, spavati, nositi novu haljinu, živjeti... (M. Frisch)

(*Stanka*)

Jednom

ja tako

sjedim na balkonu. (...)

Večera.

Traviata.

Kad vani —

život ispada takva

žalost:

kaljuža, puna blata.

(V. Majakovski)

(*Stanka*)

Muškarci su veoma šeprtljavi i moraš se za njih brinuti, ako ih želiš zadržati kao goste. (*Stanka. Vadi neke novine i čita*) Sljedeći dokument podnesen je na sudu na suđenju jednoj vlasnici javne kuće u Chicagu...

Nedjelja	Broj muškaraca
Alice	20
Vera	16
Kitty	24
Mina	36
Edith	11
Florince	20

Ponedjeljak	Broj muškaraca
Alice	16
Kitty	14
Mina	22
Edith	15
Florince	23
Vera	17

Utorak	Broj muškaraca
Alice	11
Vera	14
Kitty	12
Edith	15
Florince	21
Sophy	18

Srijeda	Broj muškaraca
Alice	15
Vera	16
Kitty	9
Mina	10
Edith	4
Florince	21
Sophy	21

Četvrtak	Broj muškaraca
Kitty	17
Florince	45
Anni	22

(F. Henriques)

(Čita) Muškarac, četrdesetih godina, višeg rasta, fakultetski obrazovan, snažno građen, ali osjećajan, traži ovim putem diskretnu adekvatnu žensku osobu srodne duše sa stanom koja bi s njim podijelila zajedničke trenutke. Ozbiljne ponude slati pod broj 151 198-3-2. (Mali oglasnik)

(Pjeva):

Pumperice čine odjeće već pola,
 kupiš li jedan par
 stražnjica ti neće biti gola...
 (J. Osborne)

(Stanka)
Ljudi, treba krenuti!

(Stanka)
Recimo da je tako!
(M. Frisch)

K r a j

IZ ROPOTARNICE ŽIVOTNIH ILUZIJA

Čedo Prica

I.

A GDJE SMO SADA?

1. Poslije višegodišnjeg epistolarnog kontaktiranja s Irenom Wehlack-Vrkljan i njenim suprugom Bennom Wehlackom, otputovao sam u onodobni Zapadni Berlin. Bile su tada dvije Njemačke: Zapadna i Istočna. Radovao sam se živom razgovoru s prijateljima, piscima i intelektualcima jer pisma su, koliko god najotvorenija i najiskrenija forma saopćavanja, ipak ograničena upravo formom pisanja — pisama. Putovao sam ovaj put službeno (to mi se nije često događalo), sudjelujući u radu međunarodnog žirija Europske radiodifuzije za igranu i dokumentarnu radiodramu. Svake godine je berlinski radioprogram dodjeljivao nagradu »Prix futura«, koja je, poslije Prix Italia, bila zasigurno najznačajnija svjetska nagrada za tu vrst stvaralaštva u mediju radiofonije. A kad smo već u tom vremenu i na toj temi, kažimo odmah: možda sam i sam nešto pridonio kao član berlinskog ocjenjivačkog suda što je radiodrama Antuna Šoljana »Čovjek koji je spasio Nizozemsku«, u režiji Zvonimira Bajsića, osvojila prvu nagradu, to jest Prix futura. I Benni i Ireni bilo je to vrlo drago, jer su i sami bili istaknuti autori berlinskog, svenjemačkog i uopće europskog radiodramskog programa. A posebno su bili prisutni u dramskom programu Radio Zagreba, i osvajači mnogih njemačkih i hrvatskih nagrada za radiodramske tekstove. Osim toga, zajedno smo surađivali u vrsti takozvanog »featurea«, to jest dokumentarne radiodrame, za koju nas je sve inspirirao redatelj i pisac Zvonimir Bajsić, zasigurno prestižna i nedostižna ličnost u kulturi radiofonskog stvaralaštva ne samo u razmjerima nacionalne, već i europske dramske radiofonije. Ali, današnja se nagrada za radiofonsko stvaralaštvo Hrvatske radiotelevizije zove po generalu, i svojedobnom generalnom direktoru Radio Zagreba Ivanu Šiblu. Time je rečeno sve: jednom stanju odnosa naspram značenju riječi — kultura.

Ploveći nebeskim visinama iz Zagreba u Berlin — godina je 1985, prvi tjedan jeseni, a ovo zapisujem 23. listopada 1996, dakle punih jedanaest godina poslije kad je već srušena jedna balkanska savezna država, Jugoslavija, a već šest godina nezavisna Republika Hrvatska, i prošao je jedan agresivan, genocidan, osvajački i pljačkaški rat (srbijsko mitomansko ludilo u novom pokušaju osvajanja balkanskog i srednjoevropskog zapada) — osjećao sam prigušeni nemir jer se »zemlja raspada«. Što se državni sustav »socijalizma« (teorijska i praktična obmana Brozovih sljedbenika, jer socijalizam se zaustavio u nordijskim zemljama Europe, u Švedskoj prije svega, a u saveznoj državi Jugoslaviji postao je neka vrst čudne mješavine balkanskog feudalnog kapitalizma koji je jedino u socijalnoj politici implementirao određenu pravnu i društvenu sigurnost građana) sve više raslojavao, a nacionalni savezi komunista sve više naglašavali želju za svojim nacionalnim zasebnostima, njeni »komunistički« čelnici su sve brže plivali prema desničarskim tokovima, prema novoj konstituciji nacional-socijalizma. Fizički raspad Brozova corpora u Ljubljanskoj bolnici (1980), Vladimira Bakarića u zagrebačkoj (1983), stvarni i simbolični je znak, i signal, političkoj, ideologijskoj i državnoj destrukciji »socijalizma« jugoslavenskog modela, navodno liberalnijeg u odnosu na istočnoeuropske »narodne demokracije«.

A Krležinim preseljenjem u metafizičke, Elizejske poljane, među cvrčke i anđele za čijim je melodijama i pjesmama zapravo i u biti uvijek čeznuo — na duhovnim prostorima i mjestima hrvatskih zemalja zavladao je pustoš, književna i estetička konfuzija koja je bila samo uvod u diletantske i socnacional obrasce »stvaranja« hrvatske književnosti i umjetnosti kao »duhovna« ispomoć snaženju samostalne države Hrvatske. Takvoj zabuni i zabludi su izmakli naši susjedi Slovenci koji su se morali začuditi, ali istodobno mudro i racionalno ponašati, što su neočekivano dobili, bez rata i trošenja ratničkih dobara i energije, samostalnu državu Sloveniju, koji o njoj, za razliku od Hrvata, nisu sanjali ni pedeset, a kamoli tisuću godina. Dar od Boga, od Josipa Broza, kao nagrada za tu mudrost i strpljivost, za uspješnu očuvanost slovenskog jezika i nacionalnog političkog morala, usred germanskog prostora, kao obična markgrofovija. Jer još 1914, na Österreich-Ungarn geopolitičkim kartama nema imena Slovenija, za razliku od naznačenih imena: Hrvatska (Kroatien) Bosna i Hercegovina (Bosnien Herzegovina), Češka (Böhmen), Slovačka (Mähren), Mađarska (Ungarn). Na današnjem prostoru države i Republike Slovenije, naznačuje se: K R A I N; a na povijesno-geografskim kartama Giuseppea Prage, što ih je njegovoj povijesti Dalmacije (Storia di Dalmazia, 1940) priložio Geografski institut iz Navare (Istituto geografico de Agostini Navara), ispisuje se ime Carantania (Carantana), ili pak: kraljevina Carinzia, Carniola. Nema Slovenije, njenih granica, mora, samo naznačen grad Laibach. Tek će politička generacija iz moskovskih kružoka, Kardelj, Kidrič, Zihlerl, Dolanc i Kučan, kao istinski socijal-demokrati, u društvu »marksističkih« seminarista i učitelja, a dakako, uz prešutno pokroviteljstvo maršala Broza, postupno, ali sigurno izvršiti konstituciju srednjoevropske pluralističke i parlamentarne republike.

— Nije slučajno — govori mi u avionu (letimo u Prag), 1984, redatelj i pisac Zvonimir Bajsić — da je Josip Broz izabrao mjesto svoje smrti Ljubljanu, jer će Slovenija jedina od šest jugoslavenskih republika, prva postati i slobodna, i država, i demokratska

dežela. Ona nije njegovala židovska geta, krajine s većinskim srpskim pučanstvom, ona nije bila predziđe kršćanstva, ni patetična mala veličina, već zemlja alpske, srednjoeuropske (modela austrijskog) civilizacije. Jesu Slovenci uskogrudni, i čistunci pomalo, ali su odviše mali da bi se razmetali širokogrudnošću, veličinom i snagom. Učili su od drugih, izgrađujući svoje uzorke i forme, i kad se osamostale bit će sasvim pripravnici na svoju samostalnost. Prigušit će i radost da ih se ne bi odviše čulo. Uurlanje se u deželi kažnjava. Sve su dobro naučili na zapadu i na sjeveru. Na jugu su zarađivali, čuvajući se njegove samohvale i »raskošnog« iskazivanja. — Sve mi je to tiho govorio, uvijek tihi i otmjeni Zvonimir Bajsić. Nisam mu to rekao, ali mislim da je učio govor od Slovenaca. Činjenica je da je na svim radiodramskim festivalskim simpozijima i teorijskim raspravama i govorio i pisao slovenski da bi se distancirao od srpskohrvatske jezične sintakse koju su najviše njegovali hrvatski sudionici na takvim simpozijima i susretima. »Hrvatski kompleks podčinjavanja — tako je o tome rasuđivao Zvonimir Bajsić — više mi smeta od srbijanskog kompleksa nadčinjavanja. Oba svojstva mi se pomalo gade.« Uvijek je otklanjao naširoko i nadugačko rasprave o bilo čemu. O politici posebno. Smatrao je takva stanja »balkanske uzbuđenosti« suvišnim, beskorisnim i osobinama plemenskog mentaliteta, »a vlast uvijek ostaje samo još gora« zaključivao je opet ironično, mirno, ne kao ironik ili cinik, već kao ličnost odgojena i uzrasla u duhu građanskog liberalnog shvaćanja života, i u duhu kršćanskog intelektualnog humanizma (V. Bajsić, stric Zvonkov, odgojitelj i prijatelj — zacijelo je najznačajnija ličnost »kršćanske sadašnjosti«, europskog formata, kakvih je malo u hrvatskom katoličanstvu novijeg doba). »Vlast i u Društvu pisaca — ako su to — i od pametnih pisaca ponekad pravi budale, a redovito sluge vlasti.«

I to sam, po završetku leta i smještaja u hotel, zapisao u svoj mali notes. Nikad, dakako, Zvonku Bajsiću nisam rekao da ponekad bilježim i njegove škrte rečenice i misli, jer bi se tome nasmijao i ne bi se divio takvim mojim gestama, smatrajući dnevnik i bilješke, pa čak i one čuvene Eckermannove o Goetheu, pomalo suvišnim, ako ne i ambicioznom rabotom onih koji to čine. »A čine to poradi sebe, a ne recimo poradi Goethea ili Krleže. Ne kažem baš svi, i uvijek.« I opet njegov ispitivački, treptavi zeleni pogled, i opet duga šutnja u kojoj je Bajsić, u svojoj unutarnjoj tišini i koncentraciji, osluškivao prostor i glasove koje će snimati na svoju »nagru«. Takav je uvijek bio neposredno uoči rada u dramskom studiju snimajući autorsku radiodramu s glumcima, a pogotovu u radu na otvorenom prostoru prilikom snimanja dokumentarne radiodrame (featurea). To su bili i moji najljepši i najbogatiji dani i noći rada, kad sam kao njegov dramaturg i suradnik putovao sa Zvonkom (u društvu tonmajstora Maksima Jurjevića ili Kreše Osmana) mnogim krajolicima i naseljima Domovine, u zajedničkoj potrazi za, takozvanim, izvornim sudbinama ljudi i krajeva, za jezikom puka i života koji još nije uništila i učinila beživotnim, kakvim ga čujemo upravo u programima radija i televizije. Otkrivali smo na naš, prije svega Bajsićev način, u raznim godišnjim dobima, prostore u šumama i na obalama jezera (»Starolička patetička«, »Tišina« u Nacionalnom parku Plitvička jezera); u šumama naših otoka i u naseobinama ribarskim na obali mora

(»Ćunćubella« — na Korčuli, u ribarskom naselju Grščica); pri zagorskim bregima i starim kurijama (»Zimnik« — Marija Bistrica, Luči breg, Krapina).

I kad smo putovali izvan naših tema i krajolika snimanja, i kad smo plovili morem ili nebom, mi smo šuteći, i svatko za sebe i na svoj način, osluškivali i »snimali« glasove života na bilo kojem mjestu pristizanja i kretanja. Otkrivali smo svoj svijet (neka i nama bude dopuštena mala neskromnost) do kojeg drugima nije bilo stalo ili ga jednostavno nisu poznavali. Njegovali smo u sebi posebnu prirodu sluha kojim se jedino mogla otkrivati priroda tog skrivenog i tajanstvenog svijeta: glazbe, govora, poetike zvučnog u drami čovjeka i prirode kojom je okružen. U europskim razmjerima Zvonimir Bajsić je nekoliko desetljeća bio prvi u prvoj vrsti stvaralaca i autora »dokumentarne« poetike zvučnoga. Još je i danas uzor i inspiracija generacija novih radiofoničara. U tom smislu sudbina je bila na njegovoj strani.

Zrakoplovna putovanja su metafizička i kozmička čovjekova stanja (i raspoloženja), kad ti se svakodnevne brige i zauzetosti svijeta što smo ga ostavili na zemlji čine beznačajne, smiješne i ništave. A da nemamo iskustva dugovječnog boravka i življenja na zemlji, pogled iz oblaka, ispod Božjeg prijestolja i njegovih svetih poljana, ne bismo nikad mogli ni pretpostaviti da dolje, ispod našeg nebeskog horizonta vladaju neki ljudi: surovo i nemilostivo. Bili oni prinčevi od španjolskog ili engleskog kraljevstva ili šefovi vladajućih partija — civilizirani ili barbari, pametni ili glupi, primitivci ili izobraženi — iz te ptičje perspektive oni se mogu zamisliti samo kao patuljci iz bajki, nastrane igračke koje bi željele, i koje vladaju. Iako iz tih razdaljina ništa od toga ne vidimo, čak ni njihove dvorce i palače vlasti, logore i poligone smrti što ih neprekidno izgrađuju i obnavljaju, i zemlja se čini kao valoviti sag koji lebdi; naše iskustvo boravka na tom obojenom, lebdećem sagu govori da je dolje ipak dominantan svijet surovosti, nevoljkosti, mržnje, od čežnje za vlašću sasvim obolio, i da se samo hrabri i daroviti pojedinac ponekad uspio spasiti od najcrnje sudbine. Opća pobjeda je na strani općih ljudi, onih koji se uvijek podčinjavaju svojim karizmatičnim vođama što se pojavljuju iz zamke neuspjelih egzistencija, iz mračnih skrovišta netrpeljivosti, iz prostora samih ideoloških spleta i zavjera.

— Dobro je da smo bar dva sata ponad svih njih. Možda će iščeznuti dok se mi ne vratimo. Možeš li to zamisliti? — pitam Zvonka koji dopija svoj naručeni konjak, gledajući pomalo zabrinuto o čemu je to govorim, i što ga to pitam.

— Ne mogu, ali sam jednom sanjao nešto slično — reče mi.

— Što? — pitam ga.

— Doista želiš čuti? — On je i nadalje zabrinut i začuđen.

— Sigurno.

— U Veneciji sam. Rana jesen — započinje tiho, mirno, pazeći da ne izgovori previše riječi, uostalom kao obično, — napustio sam palaču Grassi, poslije nekoliko sati provedenih pred platnima Carpaccia i stižem na Rialto. Ne znam zbog čega sam se sjetio našeg, agramskog gradonačelnika Mateka... Kolar? Zove li se ono Kolar? — pita Zvonko.

— Baš tako. Matek Kolar, drvosječa...

— Eh, da. Siječe drvorede i ulice pretvara u sokake, i još ako naš Matek gradi i kola, pa naš će Zagreb uskoro možda postati prvorazredno selo i prometovati s kolima Mateka Kolaru, kroz sokake bez drvoreda, i možda će se uskoro zvati Kolarselo... — naprosto ne vjerujem da Zvonko Bajsić može toliko govoriti, a da ne čini stanke i ne smiješi se zelenkastim, ciničnim izrazom. — Neće oni iščeznuti dok se mi ne vratimo, ali je moguće da iz svoje seoske, obrtničke, deklasirane prirode, iz partijske strasti i gotovo apsolutnog neznanstva, ako netko komesarske tečajeve i propovijedi ne uzima za nekakvo znanje i nekakvu teoriju — da doista grad preobraze u selo, svoju bivšu selendru pretvore u grad, kao što su u mnogim zaseocima male seljačke izbe, drvene i šindraste katunare, u kojima su se rodili sad već mrtvi heroji, proleterske legende, pretvorili u male gradske palače i u njima otvorili zavičajne muzeje tih jadnih siromašnih i neukih revolucionara. Pa to su bili sve siromašni pučani i pastiri priučeni od dokonih seminarista: kako treba rušiti ovaj svijet, izgraditi sasvim novi, izjednačiti sve sa svime, svakoga sa svakim i sa svima, onako poprijeko, bez milosti trijebiti neprijatelje revolucije, a usput, da se vlasni ne dosjete, propovijedati bratstvo i jedinstvo... Neće iščeznuti tako lahko, amice.

Znao sam da neće više govoriti. Šutjet će dugo dok se ne odmori od pritiska pomisli na svijet i lica o kojima je govorio. Uvijek je bio začuđen da se tako nešto moglo dogoditi, zapravo sve ono što se događalo od vremena »kraja secesije« i »belle epoque« (njegove sintagme za granično doba između građanskog i barbarskog, mirnodopskog i ratnog, demokratskog i fašistoidnog), od mržnji i pokolja do revolucionarnog nihilizma, fašistoidnog nacionalsocijalizma. I uvijek se osjećao nesretno, pomalo i zgađeno, kad je o tome riječima morao otvarati duboko zatvorena osjećanja prema onome što u životu nije podnosio. Kajao sam se u sebi što sam bio neposredni krivac za ovaj Zvonkov izlazak na prostor nepodnošljivih govorenja. Srećom da je lice okrenulo prema staklenom otvoru, prema vunastim oblacima kroz koje smo lebdjeli, a ispod kojih se jedva otkrivala grafika gotovo nestvarnog krajolika nestvarne zemlje. Dobro je da je na vrijeme zaustavio svoj govor. Zbog toga sam bio i sam miran, smještajući se u vlastitu šutnju, radujući se dolasku u češku zemlju, među zajedničke prijatelje i suradnike panovy: Hlavička, Hendke, Karpatsky, i da se sve više udaljavamo od zamornih i povrijeđenih prostora našeg Zagřeba (Zagřeba), kojem se ipak i uvijek rado vraćamo, unatoč drvosječi Kolaru, ideolozima (oh, zar ispisivati tolika i takva imena koja doduše pustoše, ali se teško pamte ili brzo zaboravljaju), tolikima koji naseljavaju i pustoše grad, već iz svog osnovnog razloga i motiva: misleći da je grad kriv za njihovu sudbinu. A građani, na rubu svoje slobode i postojanja, zatvaraju se poput Zvonimira u svoju šutnju, krijući svoje misli od onih koji svaku misao drže za neprijateljsku vjerujući da je ona mišljena u gradu, od neprijatelja-građana.

A ostatak građana, gotovo simboličan poslije tolikih ratnih, ideologijskopolitički moralnih i materijalnih pustošenja, i ne samo Agramtowna — nema ni pojma što se sve poslije događalo. Svašta. A vrijeme od tog putovanja (1984) poodavno je prošlo. Više i ne pamtimo ni kad je došlo ni kad je iščezlo, kao što uostalom ne pamtimo ni kad dolazimo ni kad napuštamo ovaj svijet, ni kad se objave i opet iščeznu tisuće divnih i strašnih pojava i događaja. A za ovu temu bilježim: Nedugo poslije našeg putovanja Zvonimir Bajsić je u

Jurišićevoj 1, na glavnoj porti, u dlakavoj, zelenoj kuverti našao Rješenje o umirovljenju, i još k tomu s pogrešno ispisanim prezimenom. Ni toliko pažnje i korektnosti silne i moćne administracije prema jednoj ličnosti i stvaraocu koji je taj isti Radio-Zagreb, od provincijske ideologizirane postaje, beživotnog i propagandnog jezika, svojim radom i stvaranjem — učinio visokouglednom radiodifuznom kućom, ako je riječ o njenom igranom, dramskom programu. Još i danas je taj dramski program Bajsićeve redateljske i autorske epohe, kojem je i europska radiodramska difuzija ukazivala punu pažnju i davala značajne pohvale i nagrade — temelj radiodramske kulture Hrvatskog radija.

Koju godinu poslije, gotovo puno desetljeće, i sam sam primio Rješenje o umirovljenju: u istovjetnoj kuverti, na istovjetnom (dlakavom) papiru, iste stilizacije. Istini za volju: ime i prezime su bili točno ispisani. Pismenost i pažljivost moćne administracije očito je napredovala. Izgleda, samo za kratko vrijeme. Naime, boraveći u Pragu, na kongresu svjetskog PEN-a (od 6-12. XII. 1994), susreo sam se s našim starim znancima. Prije svega iz češkog radija: redateljem Hendkeom, i prevoditeljem Duškom Karpatskym. Dogovorili smo se da 1995, na godišnjicu Bajsićeva 70-og rođendana pripremimo ommage dramsku emisiju posvećenu njegovu djelu, i da se istodobno emitira na Češkom i Hrvatskom radiju, i da se poslije toga održi dvodnevni simpozij, najprije u Zagrebu, zatim u Pragu, s kritičkom valorizacijom Bajsićeva redateljskog i autorskog rada i djela. Silna i moćna administracija Hrvatskog radija opet je zakazala. Namjerno ili slučajno, to ja, recimo, ne znam, ali znam da se u životu ništa slučajno ne događa. Jer slučajnost je uvijek samo posljedica neslučajnih uzroka. Simpozij se doduše održao, ali bez sudjelovanja praških dramaturga, redatelja i kritičara. Nimalo slučajno što se tako dogodilo, i nimalo slučajno što sam otklonio sudjelovati na tom »simpoziju«. Umjesto europske razine, ili točnije: srednjoeuropske kulturne inicijative, ostvarila se samo lokalna, naša »domaća«, ograničena i značenjem i dosegom.

2. O tome svemu kazujem Ireni Vrkljan-Wehlack i Benni Wehlacku Meyeru. Zvonimir Bajsić je naš zajednički prijatelj, suautor i suradnik u brojnim radiodramskim emisijama, u europskom razdoblju stvaranja hrvatske radiodrame: gotovo četvrt stoljeća, između 60-ih i 80-ih godina. Bajsić je redovito bio redatelj, povremeno pisac i dramaturg. Irena, pisac, prevoditelj i suautor u dokumentarnim radio-dramama. Benno, jedan od najznačajnijih njemačkih i europskih radio-dramskih pisaca spomenutog razdoblja naše suradnje, bio je dakako pisac, a i dragocjen savjetnik u oblikovanju zajedničkih programa i takozvanih projekata. Prema osobnom osjećanju, privrženosti hrvatskoj kulturi, a i hrvatskoj političkoj i »europskoj sudbini«, u odnosu na duboku privrženost i odanost Ireninom poetskom djelu, i kao pisac i kao čovjek Benno Wehlack-Meyer se osjećao i hrvatskim piscem i autorom, pogotovu radiodramskim. I mi smo ga osjećali takvim, i zato je kroz čitavo to vrijeme naše suradnje imao redovito i istaknuto mjesto u radiodramskom programu Hrvatskog radija.

Govorimo zajedno o tom europskom dobu hrvatske radiodrame, uoči njihova još jednog povratka iz Klaićeve ulice broj 60, u berlinsku Mommsenstrasse 56. Sjedimo u otvorenom dijelu kafeterije u samom početku Tkalčićeve ulice, s pogledom na ulicu Krvavi

most, vis à vis Gračanove skulpture Marije Jurić Zagorke. U srcu smo, a opet na granici svjetovnog i duhovnog Agrama, u samom središtu kruga raspolučene i nepomirljive povijesti, obrtničko-građanskog naspram popovsko-kaptolskom mentalitetu. Povijest je završena i tko je ne pozna mislio bi da je i nije bilo. Posljedice tog krvavog povijesnog premošćivanja uvijek sučeljavane stvarnosti i interesa između rimske crkve i zagrebačkog građanstva, univerzalne sacrealne dogme naspram surove i grešne zbilje, teističkog naspram ateističnom — traju i trajat će te posljedice sve dok traju pojmovi: »sučeljenost« i »naspram«. A i ti su pojmovi trajni i vječni kao i sama tragična ljudska sudbina, uvijek razapete između svetog i grešnog, čistog i prljavog, napokon: božanskog i đavolskog.

Poznajem dobro to raspoloženje među nama, i kad se sastajemo i kad se rastajemo: kao da o svemu ponešto znamo ili kao da ništa ne znamo. Bennin suzdržani smijeh to nedvojbeno otkriva. Tako je njime uvijek ublažavao vrijeme naše uzajamne šutnje. A znatiželjna i nemirna Irena obično bi zapitala: A gdje smo sada? Bennin smijeh je bivao sve manje suzdržan. Irena dakako i nije očekivala neki odgovor, jer ga i nije mogao nitko od nas dati budući da se i dalje živjelo i trajalo u duhu starohrvatske sentencije: »Što gore to bolje.« To »bolje« je već davno moralo biti »dobro« i »najbolje«, koliko već dugo traje »to gore«. Ali mi dobro znamo da dijalektička formula ovdje ne igra nikakvu ulogu. Sve je oko nas statično, nepomično, u spletu zla i malokad dobra. Ako se i pojavi, pripada onoj strani koja donosi sa sobom »to gore«, u naš život, u našu povijest, u jedva oporavljeni duh stvaranja, mišljenja. Uvijek pripada strani častohlepnih pojedinaca i grupama koji se uvijek iznova rađaju u ideologijama primitivne vlasti, koji odrastaju u zavjetrinama i vukojebinama naših grmastih krajolika, da bi svom snagom navalili na »gradece« i »kaptole« zapjenjeni u surovosti svog govorenja i »mišljenja«, natopljenih jednako surovom i lažnom religioznošću, mučnim i mračnim prizivom da predstavljaju narod (naciju), da dolaze iz središta samog naroda.

Irena i Benno koji su toliko izbora poezije, proze, dramskih tekstova, knjiga i hrvatskih autora preveli za njemačko književno i jezično područje, koji su bili skromni i zatajni, ali istinski ambasadori hrvatske kulture, gostoljubivi domaćini za mnoge hrvatske intelektualce, osobito pisce, nisu nikad dobili, ni u vrijeme hrvatskog i jugoslavenskog socijalizma, ni u vrijeme hrvatskog, hadezeovskog nacionalizma — bilo koji oblik priznanja. Ne mislim dakako priznanja u obliku medalja i odličja masovne i serijske proizvodnje predsjedničke kancelarije na Pantovčaku, što je gotovo obezvrijedilo i sasvim profaniralo smisao takvih priznanja, i koja potiču podaništvo i moralnu puzavost — već priznanja javnog, kritičkog i estetskog duha, iskreno društveno hvala, priznanje i materijalnu darovnicu za oporavak uvijek ugrožene materijalne egzistencije. To nije svakodnevna jadikovka, već svakodnevna (i trajna) istina u sudbini naših intelektualaca-stvaralaca. Pregalaštvo je njihova navika, znanje i bogatstvo duha, krajnje neproporcionalna, gotovo simbolična naspram bogatstvu džepa; siromaštvo je njihova tradicija.

Na takvu temu Benno se samo smješka, komentirajući je nekom uspješnom dosjetkom iz njemačke ili hrvatske književnosti, na točnom i tečnom hrvatskom jeziku, kao da ga govori od rana djetinjstva, iako ga uopće ne govori; Irena, s dvostrukim

duhovnim i egzistencijalnim iskustvom, hrvatskim i njemačkim, izjednačuje njihova značenja i vrijednosti. Za nju je život i rad slobodnih intelektualaca-pisaca posvuda jednak: neizvjestan, u znaku pitanja, pokriven uspješnim karijerama i građanskim konjunkturama koji uspješno otkriju i svladaju svoje mjesto u društvu i okolnostima važnim za uspješnu egzistencijalnu karijeru. A i u berlinskim društvenim i političkim ozračjima (iako ih dakako nema smisla ni uspoređivati s našim »zamračjima«, našim uvijek srednjim vijekom u ideološkim smjenama našeg novog vijeka) politika nije sporedna stvar u književnoj politici nakladnika. Odgovarajući na moje pitanje: a gdje smo sad? Irena kaže: »Nigdje. Opet nigdje. Tuđmanov rat s Bošnjacima otklonio je i nakladnike od hrvatskih pisaca. A do tog trenutka tražili su djela hrvatskih autora...«

Nitko od nas troje ne zna odgovoriti na pitanje: A gdje smo sad? Uvijek pomalo negdje i nigdje: i u Berlinu i u Zagrebu.

3. Prateći Irenu i Benna na putu povratka u Berlin, iz zagrebačke Klaićeve 60 u berlinsku Mommsenstrasse 56, rekao sam im da ću ubrzo za njima poslati jedno pismo-poslanicu, jer toliko toga nismo rekli međusobno, a kamoli odgovorili na zajedničko pitanje: A gdje smo sada? Meni je posebno bilo stalo do teme: Praški nocturno, o boravku, i posljedicama tog boravka hrvatske PEN delegacije na svjetskom kongresu međunarodnog PEN-a. Takvu temu nisam mogao ne napisati za Namjerna sjećanja, a kad je već tako, onda je logično da pismo-poslanica Ireni i Bennu bude zapravo ujedno i malo poglavlje u drugoj knjizi bilježnica Namjerna sjećanja. To više, što sam s ovim dragim zagrebačko-berlinskim bračnim i književnim parom često izmjenjivao pisma. Naša privrženost tradicijama epistolarne kulture bio je ujedno i naš tihi, mali protest tako drastičnom narušavanju te tradicije razarajućom snagom kompjutorske tehnologije. Nedavno mi Mirko Kovač telefonom zahvali na jednom pismu, rekavši doslovno: »Oprosti, ali ja više uopće ne pišem pisma i ne znam pisati pisma. Kompjuter, telefaks, a za nuždu i telefon, sasvim su izmijenili moje spisateljske navike... Osiromašili su me za jednu dragu, ljudsku naviku, ali povratka više nema...« Ja znam da epistolarne tradicije neće moći biti sačuvane. Epistolarni duh književnosti, pa čak i običnog suobraćanja i informiranja — muzejski je duh u ovom dobu. Ali za nas neke (tradicionaliste) još uvijek nezamjenjiv duh kazivanja i oblikovanja posebnih intima i raspoloženja. »Kad vidim — piše mi Irena u jednom svom pismu — kako svi odreda, od devete do devedesete godine, u sobama, uredima, institutima, sjede ispred kompjutorskih ekrana, i satima i satima u klaustrofobičnoj tišini 'ubacuju' svoj svijet slova ili brojki — ja uvijek iznova odustanem pripadati takvom svijetu...«

I ja zasad odustajem. Odreći se rukopisa i zvuka stroja znači odreći se, ne samo za život važne navike, već i svega onog dragocjenog u intimnoj biografiji u kojoj zvuk i ritam stroja, izdvojen udarac slova, šuštanje papira koji znakovljem ocrta svoju bjelinu — sve to »život znači« u svojevrsnoj mitologiji radionice u kojoj se uvijek iznova, uvijek u početku igre s fikcijama putuje u bezgranične prostore mašte. I tako svakodnevno, uvijek na samom početku igre koja radost znači, kao i sve neotkriveno i nepoznato a želi se otkrivati i spoznati. I kad se promaši takvo putovanje i takva igra, svijet dakako neće

propasti, ali ni pisac-istraživač neće odustati. To je uvijek avantura rada i potjere za fikcijama, za novom stvarnošću s onu stranu realnog. Kao i u životu, sve poprima izgled avanture. I što je to fikcionalno ili stvarno putovanje prema nekom važnom konkretnom ili apstraktnom cilju, i to je svejedno, udaljenije, to je rizik veći. Ali, da često puta između stvarnog i fikcionalnog putovanje nema razlike, ni u avanturi ni u riziku, umnogome je dokaz putovanje grupe (delegacije) članova hrvatskog PEN centra na praški penovski kongres (polovica mjeseca prosinca 1994. godine).

Već su prošle dvije godine — ovo pismo-poslanicu započinjem u nedjelju 12. siječnja 1997. godine — od svjetskog penovskog kongresa u Pragu i eto, draga Irena i Benno, ja svoje namjerno sjećanje na te praške, kongresne dane, unosim tek sad u svoju Bilježnicu. Za tu svrhu nikad nije kasno, za vas, možda, ako ste o tome imali priliku štogod čuti, a i čitati. Kako bilo da bilo, ipak vam šaljem kopiju svojih zabilježki. Možda ćete nešto otkriti i saznati što dosad niste otkrili i znali. Poznajem toliko tvoju znatiželju i strast za spoznavanjem i običnih, svakodnevnih činjenica i događaja, pa se nadam, draga Irena, kako ćeš s dovoljno pažnje pročitati ovaj moj praški, »kongresni zapis« i ono što bude dostojno tvoje pažnje i znatiželje, da ćeš to prevesti i za Benna. Zahvaljujem unaprijed: za strpljivost, za pažljivost.

PENOVSKI TEATRO MOBILE

II.

4. Doputovali smo na obalu Vltave, u samo središte »zlatnog Praga«, uporišne i inspirativne točke za mnoga duhovna i politička okrepljenja, i hrvatskih reformatora-intelektualaca i humanista: od devetnaestog stoljeća do naših dana; od ilirskih pokretaša do novih generacija slavista, teatrologa, sineasta, redatelja; od uzora političkih humanista, dvojice Jana: Masaryka i Palaha; pa eto, da uzmemo tu slobodu, i neskromni razmjer značenja: sve do zagrebačkog kombija s desetak intelektualaca, penovaca, pisaca i pjesnika, prevoditelja, kritičara i sveučilišnih profesora koji stigoše na svjetski praški kongres PEN-a. Kongres nije bio nevažan, naprotiv, događaji će vrlo brzo pokazati da je bio i prijeloman i dramatičan upravo za hrvatski PEN, ali je za nas bilo važno putovanje prema Pragu i dolazak u sam Prag, zacijelo kao i za mnoga grupna putovanja tolikih generacija hrvatskih intelektualaca. Beč jest bio državni i carevinski centar, i za Čehe, ali nad češkim Pragom je uvijek bila slika Hradčana, i zvučao ton Smetanine glazbe »Vltava« i »Moja domovina«. Za sve putnike jednako, ma otkuda oni pristizali. A za nas uvijek posebno.

Ova grupa putnika-penovaca posjedovala je znanja europskih jezika, kulturu, posebnu književnu, osobito Srednje Europe, a češku gotovo kao i svoju hrvatsku kulturu. Možda sam prvi put putovao s osjećajem zadovoljstva, ležernosti, u suvremenijoj metafori rečeno: lebdenja u punoj slobodi. I duha i tijela. Sigurni, energijom i znanjem neiscrpljivi Slobodan

Prosperov Novak, taj pučki tribun renesansnog duha i mediteranskog temperamenta, kao predsjednik hrvatskog Centra PEN, i generalna tajnica našeg PEN-a, prevoditeljica s više stranih jezika, šarmantno uporna Vera Čičin-Šain, i javno polemična u obrani penovskih načela i penovske prakse — čelne su ličnosti ovog penovskog »teatra mobile« u pohodu na Prag.

Ne mogu a da ne ispišem neka imena iz ove praške, penovske ekspedicije: Zdravka Zime, izuzetnog (mlađeg) suvremenika i talenta od kritičkog pera, nepotkupljiva kroničara i kolumniste u nacionalnom i europskom kriznom prostoru uvijek ugrožavane slobode, dakako, ne samo stvaralačke; zatim dvojice moćnih, bogomdanih pjesnika, prevoditelja, stvaralaca i intelektualaca per excellence, Nikice Petraka i Tonka Marojevića, nezamjenljivih kreatora atmosfere ovog penovskog teatra mobile, kako smo ga prozvali, jednako nezamjenljivih kunsthistoričara i znalaca praških monumenta, posebno sakralnih; biti u društvu dviju istinskih dama suvremene književnosti: Željke Čorak i Višnje Machiedo, bilo je svojevrsno podsjećanje na salon Mme Odette Proustova doba, dok je svestrani talent i ljepotica u našem »teatru mobile« Sibila Petlevska bila pravi simbol moderniteta, ako ne društvenog (hrvatska stvarnost je ispraznila ne samo građanske salone, već opustošila prostore u kojima su se nekad kretale dame), onda zasigurno novog poetskog i lingvističkog kruga što ga donosi i razvija nova generacija u novoj književnosti. Među tim brojem sjajnih i dragocjenih individualaca, a u tako složnom, putujućem i penovskom kolektivu, ne smije se mimoići tiha, gotovo »sjenovita« figura, ali tako moćna i zasebnog kritičkog i poetskog duha — figura-osobnost: Zvonka Makovića, koji bi već samo po svojoj izuzetnoj intelektualnoj časnosti, nepogrešivog kritičkog dara, ukusa, o kojem doista ne treba raspravljati — bio nezamjenljiva ličnost na ovom kongresu. Zajedno sa Sibilom, kao hrvatskim službenim predstavnicima u radu Kongresa, odradio je svoje puno vrijeme i s punim sudjelovanjem na svim važnim kongresnim sjednicama. Profesor i prevoditelj Ivo Runtić bio je uvijek na tragu vrsnog humora, čisti društveni osmijeh u bilo koje vrijeme susretanja, možda najbolji glumac-penovac u našem »teatru mobile«.

A moglo bi se reći da smo svi mi bili u duhovnoj koloni i u punom moralnom suglasju i suradnji s jednim od protagonista (možda i jedinim?) hrvatskog liberalnog pokreta, a prije svega vrsnog pjesnika i esejiste, karizmatičnog oratora na mucavim političkim scenama, i ne samo Hrvatskog sabora — Vlade Gotovca. Iako zbog zdravstvenih razloga (robijaške godine svakoj svojoj žrtvi, za uspomenu, daruju trajni bolesnički karton) nije s nama mogao putovati u »Carrozzi di Berta-Teatra mobile«, jer tako je djelovao naš dariofoovski kombi, Vlado je na svoj način putovao s nama: i kao penovac, i kao pjesnik, i kao daroviti glumac grotesknih improvizacija a obično na temu predstavljanja poznatih lica i karaktera hrvatskog političkog i intelektualnog establishmenta. Nikica Petrak — named Niki, prvi redatelj ovog penovskog pokretnog teatra na svom kongresnom putovanju u Prag — uvijek je Vladi dodjeljivao važnu ulogu. Dakako, nužno u alternaciji, ali naš glumišni amaterizam uspješno je to svladavao. Bili smo zadovoljni i s drugim alternacijama, jer među nama nije bilo mnogih lica i ličnosti koje su po svom duhu i karakteru pripadali ovom ansamblu.

Vlado je u Prag doletio zrakoplovom, zajedno sa svojom suprugom Simonom, uglednom rimskom liječnicom, ali podrijetlom iz naših varmeđija. Naši politički i ideologijski režimi uvijek se ponašaju tako, i u duhu tog ponašanja i čine tako: da daroviti, umni, obrazovani na vrijeme napuštaju njegov netolerantni, duhom i moralom osiromašeni prostor. Takvu je sudbinu zadobila i gospođa Simona, ali u njenom srcu domovina i njeni ljudi nikad nisu izgubili svoje mjesto. Sasvim je razumljivo da je »božja providnost« navela u životne i moralne prostore pjesnika i humaniste.

I za Vladu je bilo sudbonosno ozračje ove ljudske ljepote i moralne vrijednosti Simonine, a za neke između nas, veliki dobitak u prijateljstvu njene široke i osjećajne prirode. A posebno je bila dragocjena Simonina takva priroda Vladinom političkom programu otpora duhovnoj i političkoj neslobodi na ne baš slobodi sklonog hrvatskog političkog mentaliteta.

To smo vrlo ubrzo još jedanput otkrili i spoznali: bez uvoda, i bez pardona. Povratkom u domovinu čekala nas je javna osuda, tekst Peticije dvadeset i četvorice hrvatskih pisaca, tekst što ga, s obzirom na ton, sintagme, »misli i ideje« i prije svega političke i moralne diskvalifikacije nas, penovskih poklisara na svjetskom kongresu PEN-a u Pragu — kakvu hrvatska društvena i književna »polemička« povijest ne poznaje. A evo našeg »istočnog grijeha« zbog kojeg smo bili stavljeni na stup srama:

Službeni predstavnici hrvatskog penovskog poklisarstva, u ime svih članova delegacije, dakako, i u ime hrvatskog PEN-centra, potpisali su kongresnu Rezoluciju kojom se svi nacionalni PEN-centri former Jugoslavie obvezuju: kako će se zauzeti za zaštitu nacionalnih manjina i kultura u svojoj zemlji, odnosno novoj državi, a to znači i za manjinu srpskog naroda u Hrvatskoj, ali i hrvatskog naroda u Srbiji, i tako po logici svih tih manjinskih prava, Rezolucija svjetskog kongresa PEN-a — daje svima jednaka prava, ali i obveze. I to je prvi međunarodni dokument u kojem se Hrvatska navodi kao *država* i koju je srbijanski pen-delegat, uz početna protivljenja, ipak potpisao. Možda je i to bio razlog zašto su tuđmanovci i graničevci, i dakako pisci koji im ideološki i politički pripadaju, podigli svoj oštar, nemilostiv, psovački i brutalni glas protiv takve rezolucije. Tuđman je već započeo rat u Bosni u duhu ideje i političkih dogovora o mogućoj »bratskoj« srpsko-hrvatskoj podjeli Bosne, pa otuda i razlozi za rat i sa »cvijetom hrvatskog naroda« iz fašističkog razdoblja hrvatske povijesti (NDH, Pavelić i društvo iz Posušja i Širokog Brijega), a istodobno i ratovati i tajno pregovarati sa Srbima, Srbijom, Miloševićem, Karadžićem, sa svim i svakim tko nudi Bosnu, to jest Herceg-Bosnu. A onda se počne javno i u duhu Vrdoljak-Hloverkine ratnohuškačke i mrziteljske televizije: napadati muslimanski (bošnjачki) fundamentalizam što eto prijeti svima, gotovo Europi i svijetu, od bošnjачkog naroda Bosne zemljice koju popališe, razoriše, raseliše gotovo po svim kontinentima zemaljske kugle, a nešto manje od četiri stotine tisuća poklaše, poubijaše, strpaše u logore kakvih se ni Hitlerova i Staljinova epoha ne bi stidjele. Umjesto zajedničkog rata hrvatsko-bošnjачkog, i svih drugih iz manjinskih naroda kojima je bilo stalo do slobode i uništenja povampirenog istočnog, jnatovskog, orunjalog četničkog agresora, da bi se sačuvalo život, prostori, narodi, pojedinci i kolektivi, kulture i civilizacije. A o tom smo fenomenu zločina i mračnog rata što ga započe imperijalni mit, već jedno

stoljeće mitske i imperijalne države na istoku — govorili u Pragu na svoj penovski način, uporno i s argumentima, pozivajući se na dramu Vukovara, Sarajeva, Dubrovnika, Zadra, Šibenika, Pakraca, pozivajući se na činjenice i sve nama dostupne motive i razloge. Hadezeovska, tuđmanovsko-bobanovska, patološka, neizlječiva strast za Herceg-Bosnom, za diobom Zemljice Bosne. Njima je u suludoj žudnji za diobom susjedne i povijesno jednako stare države lebdjela pred zamagljenim pogledima osvajačka i trijumfalna zamisao: Hrvatska republika Herceg-Bosna. Pod svaku cijenu i na svaki način.

Ta mračna i suluda povijesna arogancija, zna se otkad, kad i gdje je začeta. Donijela je mnoge žrtve i stradanja jednako hrvatskog kao i bošnjačkog naroda. Ona treća strana što započne ovu fašističku avanturu po hrvatskoj i bosanskohercegovačkoj zemlji, umjesto da već dosad bude sasvim poražena i jednom zauvijek udaljena iz ovih trusnih zona sumraka — ona se ne samo spasila od svoje smrti i iščeznuća, već unosno participira u dejtonskim »mirovnim« ugovorima, i ulazi u budućnost zajedno sa svima, i zasigurno novim skrivenim namjerama u neodoljivim nagonima prema zapadu, prema obalama hrvatskog mora. A kako danas već stvari stoje, poslije tih dejtonskih i pariških aranžmana, i od spasiteljice Amerike (njena vojna i diplomatska zalaganja doista su zaustavila rat u Bosni, ali tek kad je Mladićeva četnička armada bila pred potpunim slomom) sačinjenih diplomatskih sporazuma; i budući da u bosansko-hercegovačkoj »obnovljenoj« državi zasjeda državna vlast komponirana od ravnopravnog i proporcionalnog broja agresora i žrtava — za očekivanje je opći blagoslov i priznanje nove srbijanske demokracije što je, kroz višemjesečne demonstracije protiv bračnog crvenog para Milošević-Marković, predvode »demokrati« Drašković i Đinđić. Da bi se osjetio i razaznao strašan paradoks ovih svih kombinacija i političkih supstitucija, koje su jedino zadobile jasnu i trajnu posljedicu: strašna stradanja, pokolje, logore, egzoduse, silovanja, paljenja i rušenja svega što je ljudska ruka izgradila — dovoljno je pripomenuti da su obojica spomenutih demokrata i vođa srbijanske oporbe, nazvane »Zajedno« — sve do nepunu godinu dana unatrag bili najvatreniji zastupnici borbe za Veliku Srbiju, da je gospodin Đinđić bio čest politički gost Karadžićevo-Krajišnikovih Pala, da su oni, zajedno s većinom demonstiranata što već mjesecima čine impresivne spektakle na beogradskim trgovima i ulicama, a protiv dakako »socijalističke« vlasti bračnog para Milošević-Marković, da su oni nepomirljivo protiv današnjeg vožda Srbije iz jednog jedinog razloga: što je izgubio rat za Veliku Srbiju, što je od jastreba postao golub, što je, da bi spasio svoj režim i osobnu vlast, postao mirotvorac.

Ovo samo prividno udaljavanje od središnjeg sadržaja moje Poslanice, draga Irena i Benno, da bih vas (a i sebe, i druge koji to ne znaju ili žele obnoviti memoriju) samo podsjetio na neke još uvijek odlučujuće činjenice koje obično i vrlo brzo zaboravljamo. A s druge strane ovih činjenica, jednako su i one naše, točnije rečeno: njihove, hadezeovske, moćnog južnjačkog klana što je uzurpirao sva politička i nacionalna prava i osjećanja tog vrijednog i nespokojnog hercegovačkog naroda, iskazujući u ime njega tako silnu strast i ljubav za državom Hrvatskom, da ta ljubljena Država postaje sve više njihovo imanje, leno, vojno-politički poligon, stvarnost i metafora njihova političkog i nacionalnog sna, ali još više same stvarnosti koja sve više pripada njima. Dok hrvatski

građanski (ako pojam građanskog možemo uopće više upotrebljavati u značenju koje je imao prije dolaska na vlast komunističkih ideologa promoskovske orijentacije, i njihovih prirodnih ideoloških nasljednika nacionalsocijalističkog mentaliteta po načinu političkog vladanja i ponašanja) prostor iščezava, pustoši, materijalno pa prema tome logično i duhovno, dok je grabežni cinizam parvenijaca uzurpirao bogatstva zemlje i takozvano društveno vlasništvo bivše socijalističke Republike Hrvatske; dok takav mentalitet, od čijeg je nasilništva i posesivnosti Venecija branila i zaštićivala pučane i plemstvo južnih hrvatskih otoka (izrazito Hvara) i danas, carinskim, političkim i inim privilegijima uzurpira svu moguću vlast, a posebno »dioničarsku« i pretvorbenu: iz društvenog u privatno, i tako ostvaruje čudesan »tisućgodišnji san«, iz doba gusarstva i odmetništva: o tome kako se sve to njima događa, uspješno i nepogrešivo, morat će jednom, i ne u tako dalekoj budućnosti, progovoriti sociopolitološka analiza, dakako u uvjetima pune slobode i odlučnosti da se otkriju naslage laži i manipulacija koje su dovele do ovih silnih uzurpacija, obespravljenosti i pljački na tako surov i barbarski način. Iz surovog rata i stradanja izašao je samo goli narod poražen, osiromašen, a već u prvoj godini poraća vlast i moć sve više pripadaju onima koji su u teškim godinama stradanja vodeći presudni obrambeni i domovinski rat — pripremali sebe za svoje mirnodopsko vrijeme, kad su drskom i amoralnom vještinom svoj patriotizam pretvarali u svoje posjedovanje, svoje siromaštvo doveli do vrhunca financijske i vlasničke moći, svoj bivši i surovi boljševički »ateizam« preobražavali u svoju još suroviju vjersku dogmu, vraćajući se bez duše i spoznaja u svojoj moralnoj ogoljelosti vjerskim tradicijama svog plemena.

Teško je stupnjevati što je tu bestidnije i beščasnije u silnim gubicima temeljne ljudskosti i društvenog morala, bez čega nema i nikad nije moglo biti ni obnove osobnog, a time i života u zajedništvu s ljudima, u prostoru svog sela, grada, komune, županije, države. Sebičnost i žestoki pokret za posjedovanjem pod svaku cijenu, ucjena osobne i društvene slobode i prava često je unaprijed određena pripadnošću vjerskoj ili stranačkoj pripadnosti; što nedvojbeno omogućava tim novim pokretašima i skoroevičima manipulaciju ljudskim sudbinama, egzistencijama moralne i materijalne prirode. Obrana moralnih i humanističkih načela tolerancije, građanske slobode, prava na svoje svjetonazore i svoje društvene i političke modele i izbore — dovodi se sasvim u pitanje, proglašavaju se zonama naivnosti i povijesno nadvladanim idealizmom s kojim se više ne računa. I već sama načelna, rezolucijska stajališta i gledišta na temu tolerancije i slobode, koja, po Octavianu Pazu, »nije filozofija, pa čak ni ideja: ona je pokret svijesti (podcrtao Č.P.) koja nam u određenim trenucima nalaže da izgovorimo dvije jednosložnice: Da ili Ne«. (Iz knjige Octaviana Paza: »Drugi glas« u prijevodu Borisa Marune.) Rezolucijom u Pragu mi smo rekli: Ne! ratu, zločinu, genocidu, etničkom čišćenju, tretiranju zločina kao čina kolektiva, zajednice, naroda. I to je sva naša penovska praška krivnja, draga Irena, i na to se svodi ta žalosna dvogodišnja rabota Petecionaša, među kojima je, što najviše čudi, a i zabrinjava, nekoliko istaknutih stvaralaca samog vrha nove hrvatske književnosti. Na ovaj i ovakav način okrenuti leđa kolegama i suputnicima na istom putu osvajanja slobode, na tom uvijek dugom i opasnom putovanju kroz džunglu zabrana i kretanja u opasno nagaznom prostoru uzurpatora i objeditelja, kojih se lažna

»kolektivistička svijest« tako nemilostivo igra sa sudbinom i slobodom pojedinaca — znači okrenuti lice od njega a prema društvu potkazivača i karijerista što sve više naseljavaju prostor njegove slobode. Slobode pojedinca.

Nisu oni, dakako, tako predano i istražno lovili (a još uvijek love i istražuju) naš osumnjičeni praški, penovski kolektiv, zbog neke posebne važnosti i značenja tog kolektiva; nisu se tako predano bavili sa svima nama (i još uvijek se bave), zbog nesebične odanosti i ljubavi za zajedničku nam domovinu Hrvatsku, jer oni je, prema njihovom izričaju, vole posebno i najviše, oni je vole nadljubavljju (a znamo kojem to vremenu pripada vrijeme »nadjubavnika«), i mi, ako je riječ o odanosti i ljubavi za Domovinu, nemamo što tražiti, jer to je ekskluzivna zona njihovih patriotskih, nadljubavničkih osjećanja, i mi smo u toj dramaturgiji istraživanja mogući samo kao ona strana koja se istražuje i u koju se apriori sumnja; mi smo im samo poslužili kao zbroj pojedinaca-statista na toj njihovoj šekspirijanskoj pozornici — na kojoj su zapravo jedino sa strašću istražitelja i progonitelja kakvim su se već dokazali, lovili tog moćnog njihovom hinjenom kolektivismu i nacionalpatriotizmu suprotstavljenog im liberala, pjesnika, pisca nadahnutih i temeljnih rasprava, eseja i polemika — Vladu Gotovca. Lovili su ga kao novog, beskompromisnog oporbenjaka vladavini njihova idola Franje Tuđmana, kao individualistu i pojedinca, u ime novog kolektivismu, izdvojene domovinske i patriotske svijesti, oni ponad svih, sa svojom konjunktornom stvarnošću ponad svake stvarnosti drugih, uvijek prokazivanih i osumnjičenih jer su otkrili njihove sve »nad« pozicije kojima su uz pomoć njihove vlasti započeli i sami vladati. Opet je samo riječ o vlasti i vladanju. I bez moje Poslanice, dragi Irena i Benno, o tome ionako sve znate. S pričom o praškoj Rezoluciji, i ono što je slijedilo poslije toga, samo sam vas podsjetio da je i to bila samo prikrivena igra sa starim pravilima: ako neprijatelja i nema, mora ga se otkriti, makar i u Pragu, ako ga nema u blizini, makar i na Hradčanima, ako ga trenutno nema na Gradecu. Nije tek samo tako, zbog dramske dosjetke i veliki William uzviknuo iz prostora svoje Engleske: Nešto je trulo u državi Danskoj. Da je naš suvremenik, možda bi uzviknuo drugu državu. To ne tvrdim, samo pretpostavljam.

UTOPISTIČKI TRIPTIH

III.

1. Gotovo je čitavo, a naročito druga polovica devetnaestog stoljeća duhovne i političke hrvatske povijesti ispunjeno velikim iluzijama, utopijama, razočaranjima, a povremeno i katastrofama. Opsjednuti idejom južnoslavenskih integracija, hrvatski čelnici, duhovni i politički reformatori i promicatelji južnoslavenskih integracionih pokreta — jednostavno su se natjecali u iskazivanju oblika i metoda kako da se spomenute ideje ostvare, dok ih napokon nisu i ostvarili 1918. godine. Središnju i najznačajniju poziciju u

razvitku tih velikih iluzija i političkih avantura imali su nedvojbeno duhovno-politički vođe Narodne stranke: Matija Mrazović, Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački i još desetak uglednih imena iz prve linije stranačkog aktivizma Narodne stranke.

U pismima srbijanskom knjazu Mihajlu Obrenoviću, Strossmayer obrazlaže i predlaže ostvarenje ideje južnoslavenske državne zajednice. Povjeravajući se otvoreno, prijateljski lukavom knjazu, nudi Njegovu knjaževstvu i kneževini Srbiji glavnu i ključnu ulogu u oživotvorenju te »velike ideje«. Finalmente, kako bi rekli naši Dubrovčani: lukavi je knjaz pisma, kao svoj osobni dar, predao izravno austrougarskom caru. Ne samo veliki europski i nacionalni ugled, i duhovni i svjetovni, što ga je uživao Josip Juraj Strossmayer došao je sasvim u pitanje. I osnovni život mu je bio ugrožen. Mihajla knjaza su u međuvremenu likvidirali iz plemena Karađorđevića (1868) a Strossmayer se pokušao privremeno skloniti u kneževini Srbiji, u samom Beogradu. Pokušaj je otklonjen, gostoprimstvo otkazano. A narodnjaci su i nadalje uporno tragali za mogućnošću kako da ožive svoj veliki san o južnoslavenskoj državi.

2. Veliki će Tin (Augustin Ujević), u prva dva decenija tog ružnog stoljeća, iskazati čudesni vitalizam kao jedan od najuglednijih vođa »revolucionarne jugoslavenske omladine«. Svim duhom i strastima svog europskog i nacionalnog žara čistio je, kroz prašumu društvenog i intelektualnog primitivizma i klerikalizma, puteve za nove, južnoslavenske integracije, s posebnim naglaskom na njihovo »narodno jedinstvo«, na revolucionarni karakter borbe za ostvarenje tog južnoslavenskog jedinstva. Čini sve da opskrbi »Jugoslavenski odbor« u Londonu svim važnim povijesnim i diplomatskim rukopisima koji bi bili od važnosti za ostvarenje i njegovih osobnih ideala. Riskirajući i vlastiti život i građansku slobodu, potajno putuje na istok, u Beograd, u radničkim halama drži velike, počesto i profetističke govore o »dolasku novog doba«. Predviđa jugoslavensku revoluciju i socijalističku republiku Jugoslaviju, točno za 1945. godinu. Bard i metafizik, umnik i pjesnik planetarnih razmjera, dakle samo jedan od velikana iz plejade velikih (političkih) iluzionista, da ne kažem stradalnika u susretu s datumima ostvarenja svojih ideala — bio je u pratnji srbijanskih žandara nove države kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca jednostavno šupiran (njihov glagol i u infinitivu) iz prestonice kao običan odrpanac, beskućnik, skitnica i, dakako, narušitelj društvenog i političkog reda i mira. To je bilo zadnje Tinovo putovanje na istok, u prostor političkih iluzija. On je doista imao dokaze za razlog svoga odustajanja od bilo kojih ciljeva u društvu i državi u kojoj su Pašići, otac i sin, i svi njihovi nasljednici do dana današnjeg, odlučivali o sudbini takve »države«.

3. 1936. godine će u Pragu umrijeti politički prognan i »kraljev disident« Svetozar Pribićević, izgovorivši na smrtnoj postelji svoj posljednji govor-testament. Bio je okružen sljedbenicima i pristašama ne samo svoje Samostalne demokratske stranke, već i Koalicionog bloka (Demokrati u savezu s Mačekovim HSS-om). Bili su to svjedoci životnog i političkog kraja jednog od zadnjih prognanika iz Prestonice, iz društva moćnih kraljevskih i beogradskih centralista, kontroverznog Svetozara Pribićevića. Pošto mu je

sve hrvatske prijatelje i političke suradnike ili postrjeljao usred »savezne« skupštinske seanse, ili pozatvarao u »glavnjače i pržune« — njega je, pobunjenog, razočaranog u državni sustav kraljevine Jugoslavije što ga je kao prvi kraljev ministar unutrašnjih »dela« tako uporno i moćno izgrađivao u prvim godinama postojanja centralističke države Kraljevine SHS, šupirao (opet taj glagol primjeren mentalitetu vlasti takvih »kraljevina«) preko granice.

U tom zadnjem govoru-testamentu ispričao se na svoj način hrvatskom narodu, koji je, zajedno sa svojim Srbima-prečanima, 1918. godine naprosto predao kao svoj politički miraz, svoje životno leno — knjaževskom mentalitetu balkanske, plemenske provenijencije. U vrijeme takvog »darivanja«, kao jedan od vođa srpsko-hrvatske koalicije na prostorima hrvatskih zemalja, bio je uvjereni i centralist i ideolog »narodnog jedinstva«, sve dok nije iskusio stvarni karakter vlasti i moralnu strukturu balkanskih vlastodržaca. Bilo je, dakako, odveć kasno i za pokajanje i za političku ispriku, ali je kao čovjek imao snage i hrabrosti javno progovoriti o svojoj »kobnoj zabludi«, te svoj testament i pokajanje učiniti proročkim, iako politička povijest i stvarnost nisu imali ni sluha ni volje da dobro pročitaju govor-testament Svetozara Pribićevića. Zato se na ovim prostorima povijest ponavlja i to ona uvijek jednako mračna.

Iz rukopisa »Bilježnice namjernog sjećanja« II

ROBERTSON DAVIES: *VEDRI DUSI*
TRI SABLASNE PRIČE IZ KOLEDŽA

G i g a G r a č a n

Sve do smrti kanadski prozaist, dramatičar, kritičar, novinar i govornik ROBERTSON DAVIES (1913-1995) imao je status jednoga od posljednjih erudita u anglofonskoj književnosti svojih dana. U dugom i raznovrsnim literarnim opusom bogatom životu objavio je tri romaneskne trilogije te još dva odulja romana (1994. izišao mu je *Lukavac /The Cunning Man*). Iz *Anatomije melankonije* Roberta Burtona — u koju je višekratno zagledao i Northrop Frye — Davies je preuzeo ne samo (u jedninu transponirani) naslov, nego zaključno stavio u usta izričit citat iz Burtona, a taj mislećoj čeljadi daje dodatno misliti: »Tko se uklanja neprilikama, nužno se uklanja ovome svijetu.« Okušao se i u brojnim drugim književnim žanrovima — od novinskog feljtona i recenzije do dramskih tekstova — a književno se najprije proćuo kao autor redovitih novinskih kolumni (izlazile su od 1943. do 1953) u kojima je — potpisavši ih pseudonimom »Samuel Marchbanks« — u raznim žanrovima (dnevnik, razgovor za stolom, pisma...) duhovito komentirao svakodnevicu, posebice kanadsku.

Među anglofonskim piscima svoga formata Davies je gotovo jedini kojega su mimoišle najprestižnije književne nagrade — Bookerova i Pulitzerova. Agencijska vijest o njegovoj smrti, koju je prenijela čak i HINA, našla je potrebnim spomenuti da ga je mimoišla Nobelova nagrada.

*

Od 1960. pa do umirovljenja 1981. Davies je držao katedru engleske književnosti na Torontskom sveučilištu (University of Toronto). Od osnutka Massey Collègea u okviru toga sveučilišta (1963) punih mu je 18 godina bio dekanom i na svakogodišnjoj božićnoj veselici uveseljjavao nazočnike novom pričom o sablastima. Godine 1982. tih je 18 priča ovaj veliki ljubitelj i sjajni praktičar igara riječi objavio u knjizi *Vedri dusi (High Spirits)*, u čijem naslovu kombinira značenja »uzvišeni duhovi« i »dobro raspoloženje«. Sve odreda

pisane u prvom licu jednine, ove kratke proze ilustriraju kako njegovu impresivnu erudiciju tako i njegov odnos prema sveukupnom baštinjenom korpusu književnosti, koji (korpus) biva nepresušnim izvoristom intertekstualnih igara. Pa ako je slušateljstvo — koledžka akademska zajednica — pred kojim su te bilo proze prouzvedene u autorovoj osobnoj interpretaciji, prirodno ugođeno za recepciju tovrstnih tekstova, literarno neprofesionalno čitateljstvo (koje nije educirano za prepoznavanje baš svakoga procesiranog izvora) naprosto si tim duhovitim sastavcima razgaljuje dušu.

*

Priča *Noć triju kraljeva* treća je u nizu onih što ih je Davies kazivao na božićnim veselicama u svojem koledžu. Ispričao ju je 1966; »uzvišeni posjetitelj« kojega ne imenuje očito je sâm Vincent Massey, po kojemu je koledž dobio ime i koji je — dade se deducirati — bio među gostima na svečanoj večeri. Massey (rođen 1887, preminuo 1967) prvi je rođeni Kanadanin koji je postao generalnim guvernerom dok je zemlja još bila jedan od »britanskih prekomorskih dominionâ«.

I u ovu i u još neke priče iz niza *Vedri dusi*, Davies dovodi duha znamenitog predsjednika kanadske vlade Williama Lyona Mackenzieja Kinga. Rođen 1874, preminuo 1950, King (po političkoj pripadnosti liberal) dužnost premijera obnašao je (s prekidima) najprije od 1921. do 1930. a potom kontinuirano od 1935. do 1948. Ostala dva »kinga« (kralja), Juraj Peti i Šesti bili su britanski (dakle i kanadski) suvereni od 1910. do krunidbe sadašnje britanske kraljice Elizabete Druge, kćeri potonjega — uz iznimku razdoblja u kojem je krunu Ujedinjenog Kraljevstva nosio Eduard Osmi, svima znani abdikator s ljubavnih razlogâ. Njegov brat Albert (u priči tituliran prisno Bertie) odabrao je za svoje »službeno« kraljevsko ime ono očevo.

Prevoditeljici je dužnost pripomenuti da joj je profesionalna savjest zapriječila preuzeti imena rečenih kraljeva iz nedavno objavljenih priručnikâ Leksikografskog zavoda, u kojima vrli leksikografi i jednoga i drugoga zovu hipokoristikom Đuro. Možda im je u pamćenju ostao legendarni djetlić »Đuro od nova ploča«... no da im je bilo do dosljednosti, aktualnu su britansku vladaricu trebali nazvati Lizika, ruske careve Šaco i Nikica, itd. Koliko nas je učilo, vladarice i vladari kršćanskoga svijeta odabirali su imena svetaca, a ona se na hrvatski prenose u stoljećima kodificiranom obliku, a ne onomu »od milja«.

*

Pripovijest *Utočište uvrijeđenih svetaca* Davies je ispričao na veselici 1969. godine koja je svjedočila kulminaciji kontrakulture te studentskog i građanskog bunta protiv rata u Vijetnamu. Na prvo dvoje Davies ne može a da ovdje diskretno ne aludira. Ovaj veliki znalac — između ostaloga — martirologije i legendi o kršćanskim svecima, obradovao je svoje slušateljstvo, i potom čitateljstvo, pričom koja svece bez ikakva svetogrđa predstavlja iz nasmiješene a pripovjedača i iz autoironične perspektive.

*

Pripovijetku o malom lordu Fauntleroyu i Einsteinu Davies je na veselici u Massey Collègeu pripovjedno praisveo godine 1979. Baš kao tadašnjem auditoriju mlađem od trideset godina, ni današnjemu ova srce drapateljna romansa o dvjema kulturama — američkoj i engleskoj — ne predstavlja išta više od arheologije. Roman *Little Lord Fountleroy* američke spisateljice Frances Hodgson Burnett (1849-1924) najprije je tijekom 1885. izlazio u nastavcima, a kao knjiga prvi je put objavljen 1886. paralelno u Londonu i New Yorku. Bizaran je, međutim, podatak da je *Mali lord* imao čak šest ufilmljenja: od toga dva nijema (1914. i 1921, a u potonjem je tadašnja velika zvijezda Mary Pickford glumila i ljepušnog malca i njegovu mamu). U britanskom TV filmu snimljenom 1980. grofovskog je djeda dapače igrao Alec Guinness. Autorica je napisala još dva dječja klasika: *Mala kraljevna* (1905) i *Tajni vrt* (1911). Potonji se, kao i *Mali lord* ekraniziran višekratno, smatra jednim od najboljih i najpopularnijih dječjih romana uopće.

U prijevodu će čitateljstvo zasigurno razabrati neka neengleska vlastita imena. Njima se, kao adekvatima izvornih, prevoditeljica utekla smatrajući da engleski kanon ima granice, osobito kad su posrijedi nimalo kanonski likovi iz slikovnica ili tekstova koji se — za razliku od npr. Dickensovih, Twainovih itd. — nisu vinuli onkraj kulturalne anglo sfere.

*

Ove i još desetak Daviesovih proza, garnirane izborom iz *Spisâ Samuela Marchbanksa*, u knjižnom će obliku posredstvom ArTresor naklade doskora unijeti malo vedrine u naš kadšto nenaravno ozbiljan književnoprijevodni pejzaž.

VEDRI DUSI

Robertson Davies

NOĆ TRIJU KRALJEVA

Prije dva tjedna bio sam pripremio priču o sablastima koju bih vam pročitao u ovoj prigodi. Bila je prilično kljakava, jer čitavu sam stvar morao izmisliti. Već tri godine u ovo vam doba pripovijedam o stvarima koje su se uistinu dogodile — o nadnaravnim pohodima na ovaj koledž zbog kojih mi je bivalo odista neugodno (jer se u ustanovi posvećenoj istini i znanosti ukazivanje duhova smatra nepriličnim), no koji su mi ipak priskrbili priču koju bih ispričovjedio. Ove sam godine čekao, napô u nadi da će se ukazati još jedna sablast, napô pak strahujući da bi slici nas kao zajednice nevidljivi svijet mogao zadati još jedan surov udarac. Kako se nije dogodilo ništa, napisao sam, kao što rekoh, priču uz koju bismo večeras proveli nekoliko trenutaka; ako je po istini, priznajem da sam iz jednoga davnog broja časopisa *Drugari* priču ukrao i nespretno prilagodio koledžkom okružju. Za plagiranje se ispričavam, no činilo se da mi nema druge. A onda...

Ali ne bi bilo u redu buditi u vama prevelika očekivanja. Nije tema moje večerašnje priče pohod sablasti. Točnije rečeno, na meni je da vas izvijestim o jednom pohodu koji tek ima uslijediti. Bio sam, naime, nazočan njegovu planiranju. Štoviše sam ... ali da ne brzam preko reda.

Zbilo se to sinoć, na dan — što oni među vama koji stanuju u ovom koledžu znaju — jedne od naših svećanih večera u velikoj blagovaonici. Bilo je i gostiju, podosta se razgovaralo o svemu i svačemu, a zatim je nastupilo povlačenje u odaje jednoga našeg profesorskog doajena na razgaljeno druženje kakvo pridonosi dimenzijama života u koledžu. Pošto su se gosti razišli, obišao sam Koledž, što često običavam u takvim prigodama, vjerujući da ću obilazak završiti šetuckanjem po glavnom dvorištu. Malo svježeg zraka čovjeku pomaže pri sređivanju prisjećajâ na briljantne i jezgrovite pripomene o životu kojima obiluje razgovor za profesorskim stolom u blagovaonici.

Obilazak sam započeo na donjoj etaži, koju profesor Finch tako elegantno zove *sous-sol*; riječ *podrum* mi ne odobravamo. A prolazeći hodnikom na sjevernoj strani zgrade, namirisao sam, nepogrešivo, cigaru.

Ničega tu nema posebnoga, reći ćete. To sam i ja rekao. Uostalom, i sâm sam nedugo prije toga pušio cigaru, pa mi se miris možda zadržao na odjeći. Krenuo sam dalje i pjevunio onu danju antifonu koja, kao što se sjećate, započinje riječima *O Sapientia*. Međutim, dok sam zavirivao u kapelicu, počela se javljati nelagoda. Miris cigare — ali nipošto cigare koju sam ja pušio. Prije neke cigare koja duhovnom njuhu nameće upitanost. Ma *koji* je to miris? Sjeo sam u kapelicu i mozgao. Onda mi je sinulo: to je miomiris jedne *Hoyo de Monterey*, i to posve svjež. Da-akle!

Vidim da ste zapanjeni jednako kao ja. No ipak, za slučaj da među nazočnima ima dama koje žive veoma zaštićeno, ili koje možda nikad nisu bile u prilici upoznati muškarce sa stvarnim stilom, evo objašnjenja. *Hoyo de Monterey* nedvornno je jedna od najboljih ikad proizvedenih cigara, no izvozili su je isključivo u Englesku, a poslije godine 1939. nije napravljen ni jedan jedini komad!

Vratio sam se istim putem. Koračao sam gore-dolje po sjevernom hodniku i njuškao poput golema lovačkog psa. Tko li ima *Hoyo de Monterey*? I tko je, u posjedu takva blaga, pušio tu cigaru poslije ponoći u našem *sous-solu*? Njuškao sam... njuškao... i njuškanje me dovelo do jednih zaključanih vrata.

Vi znate o kojim je vratima riječ: ona vode u prostoriju koja će se, pošto bude dovršena, zvati pismohrana. U toj će prostoriji biti pohranjeni osobni spisi našeg uvaženog posjetitelja. Već se sada ondje nalaze velike količine tih spisa, u zapečaćenim kartotečnim ormarima, i čekaju da budu katalogizirane. Tko li je tamo unutra, među tolikim zapaljivim papirom, pušio *Hoyo de Monterey*? Sam posjetitelj? On ne puši cigare. Knjižničar? On pak puši lulu, najblaže rečeno, karakteristična vonja. Bila mi je dužnost razotkriti tajnu. Uza se uvijek imam univerzalac. Otključao sam, dakle, vrata.

Bio je tamo, lupež lupeški, i čučao iza reda kartotečnih ormara. Ti su ormari zapečaćeni, ali on je izgleda slomio pečat i upravo ruje po jednoj ladici. *Hoyo de Monterey*, u svoj svojoj svijetlosmeđoj ljepoti, ugnijezdila se između najsvilenijeg brka i najelegantnije zašiljene mornaričke brade što ste ih ikad vidjeli; bio je odjeven u svečanu odoru admirala flote, a navrh ormara počivala je admiralska šapka obrubljena zlatnim gajtanom. Naslutio me je. Inzistiram na upravo tom glagolu: nije me vidio, ili zamijetio, ili uočio; naprosto me naslutio.

— Hej, vi — zazvao je, mnogo glasnije nego što je potrebno u maloj prostoriji — radite li vi ovdje?

Naravno da radim ovdje. Rintam kao pas — kao magarac, štoviše. No prema jednom od ugrađenih umišljaja u Massey Collègeu — onomu što bi ga Ibsen nazvao živodajnom laži — ja ovdje praktiram bezgraničnu znanstveničku dokolicu. Odgovorio sam strogo:

— Ja sam dekan ovoga koledža. A što vi mislite o svojem ponašanju, molit ću lijepo?

— O tome ne mislim baš ništa, dobrijane moj — uzvratio je. — Tražim jednu dragocjenu marku.

Ne volim da me nazivaju »dobrijan«; u onoj posebnoj manjini koje sam pripadnikom ta riječ predstavlja uvredu i diskriminaciju.

— Tko ste vi? — pitao sam. Ali sam znao. Već sam znao.

Načas je oklijevao s odgovorom. — Ovaj... ja sam barun Killarney — rekao je, nastojeći da to zvuči kao John Smith.

— I jeste — kazao sam, nadam se uljudno — a također ste pokojni Juraj Peti, kralj Velike Britanije, Irske i prekomorskih britanskih dominiona, te car Indije. A sada, *sire*, odakle vam ideja da njuškate po papirima gospodina Masseya?

Tada me prvi put pozorno pogledao. Tako blještavo modre oči u životu nisam vidio.

— Niste vi tolika budala kao što izgledate — rekao je. Kompliment sam prihvatio s polunaklonom; nisam smatrao da zahtijeva puni naklon. — Naime, 1934. napisao sam Vincentu Masseyu jedno pismo, a onaj magarac od mog tajnika stavio je na njega jednu vrlo dragocjenu marku. Tu sam marku bio sačuvao jer je imala jedinstven izokrenut obrub — jedna jedina u svojoj seriji — a kako bi si uštedio trud, momak ju je po svoj prilici maznuo. Nisam ga mogao najuriti — završio je Balliol Collège — ali sam mu zdušno zagorčavao život sve dok sâm nije dao otkaz. Zakleo sam se da ću se te marke ponovo domoći bilo na ovom ili na onome svijetu. E pa, kao što vidite, na ovome svijetu nisam je se domogao. A tek sam sada otkrio gdje je to pismo. Dajte mi moju marku.

— Nemam ja vašu smrdljivu marku — otpovnuo sam — a mislim da ste vi prevarant. Kraljevske ličnosti nikada ne lijepe marke na pisma. To svi znaju.

— Jako znanje, ti bokca! — priklopio je. — Ja sam ih uvijek lijepio. Volio sam marke. Dapače, čak sam za nekoliko njih napravio crteže. Dakle, gdje je moja marka?

— Vjerojatno je bačena; nitko ne arhivira pisma u kuvertama.

— Sad se vidi koliko vi znate o tome — obrecnuo se kralj, po mom mišljenju s viškom neotesanosti. Ali tada sam se prisjetio da je on cijeloga života bio čovjek iz mornarice, pa sam mu oprostio. Kralj je nastavio: — Valjda znate kako se arhivira: bjelokosnim nožem za papir otvorite pismo, pošto ga pročitate vratite ga natrag u kuvertu i na njoj napišete sažetak onoga što stoji u pismu. Onda sve to lijepo uvalite u svoj ormarić. Na taj način sačuvate marku. Ja sam uvijek tako radio. Svaki čovjek zdrave pameti tako radi. Znači, moja marka mora biti ovdje.

— Ali kao što vidite, ova pisma nisu arhivirana u kuvertama — rekao sam.

Među munje što su sijevale iz kraljevih očiju uvukla se sumnjičavost, i on se temeljito izbezumio, baš kao što priliči čovjeku u admiralskoj odori.

— Onda je kuverte arhivirao posebno — zagrmio je — jer je očito i sâm bio kolekcionar! Gdje su kuverte?

— Ne znam — rekao sam.

— Pa pomozite mi da ih nađem! — urliknuo je.

— Kao monarha i duha, ja vas ne mogu spriječiti da radite što god izvoljevate, ali od mene ne smijete tražiti da sudjelujem u prekapanju spisâ našeg posjetitelja; to se protivi mojoj dužnosti prema gospodinu Masseyu, prema Koledžu, prema knjižničaru...

U vezi s knjižničarem kralj je iznio prijedlog koji ne smatram podobnim za opetovanje. Postajalo je sve očividnije da je njegov karakter i rječnik oblikovala mornarica.

— Krenulo je šugavo! — nastavio je. — Imam jako malo vremena, treba mi stručna pomoć. S kim se sve dopisivao gospodin Massey?

Ovo me zbunilo. — Paa, manje-više sa svima.

— I s kolekcionarima? Vjerujem da znate naša pravila; ja ne mogu pozvati nikoga tko nije na neki način zastupljen u ovoj prostoriji. *Nadnaravni postupovnik, 64 A*. Kako tu stoji s mojim sinom? Bio je vrlo pristojan kolekcionar; ne moje klase, naravno, ali prihvatljiv. Ima li u ovim kutijama neko njegovo pismo?

To mi se činilo vjerojatnim, pa sam kimnuo potvrdno. Kralj se proderao časničkim glasom s krme:

— Bertie! Bertie, smjesta dolazi ovamo! Trebam te!

Meni iza leđa začuo se glas — glas koji dobro pamtim — tihi, oprezni glas čovjeka koji je svladao teško mucanje.

— Oče, tražim te po čitavom Commonwealthu. Trebamo opsjedati kabinet sa zemljovidima u Kraljevskom pomorskom koledžu u Greenwichu. Daj požuri.

— Bertie, sinko — viknuo je kralj Juraj Peti — ta imamo još dobrih deset minuta. Tu je negdje ona moja po tri penija s izokrenutim obrubom, moramo je naći. Brzo, momak, brzo!

Neobičniji prizor nikad nisam doživio. Juraj Peti i s njim, u punoj mornaričkoj opremi, Juraj Šesti razvaljivali su one pomno zapečaćene kartotečne ormare. Konop koji je služio kao povež presijecali su mačevima (nisam do tada vjerovao da ti mačevi mogu išta prerezati) i izvlačili svežnjeve papirâ koje su bacali na sve strane pa je izgledalo kao da prostorijom vije mećava. Monarhe je obuzela kolekcionarska manija — a malo je strasti na svijetu strahovitijih od nje. Niski kralj i visoki kralj izvanrednom su brzinom šibali po sobi, premetali, pregledavali, pretraživali, a ja sam se izmicao naprijed-natrag, prosvjedovao i svako malo skakao izvan domašaja njihovih strašnih mačeva.

Ne mogu reći koliko je vremena prošlo: nekoliko minuta, po svoj prilici, iako se činilo da to traje satima. Onda je Juraj Šesti, odveć uzbuđen a da bi bio kadar govoriti, u nekom mračnom kutku otkrio kuvertu na kojoj je pisalo nekoliko riječi i zavitlao je prema ocu. Starijeg je monarha preplavila radost; kad ju je ščepao, modre su se oči ispunile suzama.

— Bertie, sinko — jecao je — našao si je! Dobri dečko! Dobri, dobri dečko!

No moj se očaj sada povećao. — Ne možete to odnijeti! Ne smijete!

— Tko će me zaustaviti? — upitao je kralj Juraj Peti.

Doista, tko? Razmislite: posrijedi je sablast, i to sablast kralja naoružana mačem koji kanda ima veoma nesablasno svojstvo da može sjeći stvarne mete. Takva je prijetnja više nego dostajala da me obeshrabri. Obuzet strahom, povikao sam: — Upomoć, upomoć! — Potom, sjetivši se svoje nacionalne obveze na punu dvojezičnost, pridodao sam: — *Au secours! Au secours!*

Volim pomišljati da je upravo dvojezičnost utjecala na razvoj zbivanja. Blag, posve pribran glas meni iza leđa rekao je: — Možda bih mogao čime pripomoći?

Sva trojica okrenuli smo se da vidimo govornika. Začudo, prvi je progovorio Juraj Šesti.

— Gospodine predsjedniče vlade!

Da, to je bio on. Ne bilo koji premijer, nego upravo i isključivo *onaj* premijer. Uvojak što vazda leprša ponad čela; usnice oblikovane u izraz djetinje začuđenosti; prelijepo smeđe oči kakvima bi se tašto dičile ljepotice eduardijanskog doba; skupa odjeća nošena toli nehajno; nadasve pak ono ozračje nepomućena, žabastog dostojanstva — može to biti samo jedna osoba: William Lyon Mackenzie King.

— Mojih pisama ima tu u izobilju — rekao je g. King — a oćutjevši da svojem starom prijatelju i kolegi, Vincentu Masseyu, mogu biti od pomoći, pohitao sam ovamo.

Na trenutak mi se zavrtjelo u glavi. Ali objasnio sam o čemu je riječ što sam brže mogao.

— Jasno je da *l'envelope* mora ostati na svojem mjestu — rekao je Mackenzie King.

— Štaaa! — riknuo je Juraj Peti u mornaričkom registru kakav u životu nisam čuo.

— Gospodine premijeru: o ustavnoj monarhiji, statusu ovog dominiona, Westminsterskom statutu i svim ostalim bljezgama toga tipa ja znam točno koliko i vi, ali što je pošteno, pošteno je. Marka je moja, i ja je hoću imati.

— Vaše veličanstvo je propustilo sjetiti se da kad je posrijedi pismo, samo njegov verbalni sadržaj ostaje vlasništvom osobe koja ga je napisala; fizički aspekti pisma — papir, tinta i dakako marka — postaju neprijepornim vlasništvom primaoca. Vaše veličanstvo zasigurno ne bi željelo ikojeg svoga podanika okrasti u sferi osobnog vlasništva. Primjerice, ne bi vam palo na um uzeti gumbice za manšete ili dozu za cigarete koji pripadaju gospodinu Masseyu.

— Ali ovo je marka — propentao je kralj; nije to bio glas ni monarha ni admirala, već kolekcionara, i to tako čeznutljiv te me je ujeo za srce. I sâm sam, naime, kolekcionar, doduše ne maraka.

— Stjerao te je u kut, oće — rekao je Juraj Šesti, ništa manje potuljeno.

— Uvijek nas je stjerao u sve vrste kutova — promrmljao je njegov otac.

Pobijedivši, međutim, Mackenzie King bje velikodušan. — Nikad se Kanada ne bi htjela ponijeti uskogrudno. Možda biste tu i tamo mogli navratiti da je pogledate, dodirnete, poigrate se s njom... čak je možebit liznete? — predložio je.

Potonjem je prijedlogu kumovalo zlosretno nadahnuće. Stariji je monarh premijera prostrijelio neizmjerljivo prezirnim pogledom.

— Tko god bi liznuo tako jedinstven primjerak, proizveo bi ustavnu krizu — izjavio je, a Mackenzie King je sklopio svoje lijepe oči i micao usnama kao u nijemu tumačenju neke nedaće davne i daleke. — Ipak... da li bih mogao dolaziti ovamo jedanput godišnje?

— Odgovor je, mislim, na dekanu — rekao je Mackenzie King.

U tom je času mene pohodilo nadahnuće.

— Bi li mi Vaše veličanstvo učinilo jednu uslugu?

— Sve što je u granicama razuma — rekao je Juraj Peti. — Što biste htjeli? Što se mili srcu vas služnikâ u koledžima? »Zvijezda Indije«? Dodijeljena posmrtno, dakako. Dobit ćete je kad nam se pridružite.

Znao sam zašto je tako širokogrudan: želi se domoći one marke. No prije no što sam mogao išta kazati, umiješao se Mackenzie King.

— Vaše je veličanstvo zaboravilo da Kanađanima nije dopušteno primati britanska odličja koja uključuju naslov viteza, čak ni posmrtno.

O toj je pak temi kralj Juraj Peti razvezao u stilu koji ne kanim prenijeti. Njegova priprosta, mornarska rječitost gorjela je rafinerijskim plamenom. Neke njegove uporabe najjednostavnijih anglosaksonskih riječi izazvale su u meni bezgranično čuđenje, no Mackenzie King je ponovo sklopio oči. Osjetio sam da snatri o svojoj majci. Kad je kralj završio, uzeo sam riječ.

— Ja nisam tražio osobnu uslugu, već nešto za Koledž. Nas su sablasti već pohađale — olinjale i nikakve pojave koje su nam unizile status. E sad: ako bi Vaše veličanstvo... što se odnosi i na vas — tu sam pogledao na Jurja Šestog — voljelo dolaziti ovamo u razgled ove izvanserijske marke, samo izvolite, kad god vam je po volji. Ja samo tražim da tijekom jednoga dijela svoga godišnjeg posjeta dopustite da vas ljudi vide. To bi silno pripomoglo da Koledž dobije gospodski ton.

Prije no što je kralj uzmogao odgovoriti, oglasio se Mackenzie King.

— Ako bilo koji monarh, ili monarsi, nogom stupi — čak posmrtnom nogom — na kanadsko tlo, poželjno je da sve vrijeme uz njih bude neki Kanađanin koji obnaša dužnost ministra u vladi. — A jer sablasti ne paze baš uvijek da im misli budu skrivene, dobro sam čuo kako mu glavom prolazi nelijepa dopuna: »Kako bi ih držao na oku.«

U tom se trenutku moje nadahnuće munjevito upotpunilo. Tonom dvorjanina koji mi se nije činio potrebitim u saobraćanju s dva Jurja, prozborio sam: — Gospodine premijeru, vi ste u taj poziv dakako uključeni.

Čak i tada je djelovao sumnjičavo, i ponovo sklopio oči. U toj sam sekundi kraljevima namignuo; poput mornarâ što su u duši i bili, odmignuli su mi.

— Kada ćemo se ukazivati? — pitao je Juraj Peti.

— Pitam se je li uopće poželjno ukazivati se — rekao je Mackenzie King. — U ovom koledžu žive brojni prirodznanci, pa bi bilo neuljudno — štoviše, larpurlartistički okrutno — činiti išta što bi zadiralo u njihovu prostodušnu vjeru u materijalizam.

— Ma dajte — rekao je stariji monarh. — Hajmo napraviti stvar kako treba. Sve ono sovinsko glasanje, drmusanje prozorâ i ostalo meni je mrsko. To je primjereno nižim ešalonima sablasti. Čovječe, budite fer: svi znaju da ste se zdušno bavili spiritizmom. Mi ćemo se ukazivati, i točka.

— Oo, da — zdušno sam priklopio — ako biste pristali da o ponoći prošećete po glavnom dvorištu, na primjer...

— Superiška! — rekao je stariji kralj. — Vidi, Bertie, nas dva ćemo hodati, ruku pod ruku, a gospon predsjednik će nas pratiti, tri koraka odostrag. Može tako?

G. King je djelovao kiselo. — A da se dogovorimo ovako: ukazivati se ako je nužno, ali ne nužno ukazivati na ukazivanje.

— Oo, to će biti nužno — rekao je Juraj Peti. — Kada trebamo doći? — gorljivo je pitao. Dobro sam vidio da mu je na umu ona marka.

— Bi li šesti siječnja bio prihvatljiv Vašim veličanstvima? — pitao sam. Sad je već postalo jasno da se g. King ne broji. Kolekcionari su bili za suradnju dušom i tijelom, da se tako izrazim.

— U nas se možete pouzdati — rekao je stariji kralj. — A sad, Bertie, nama je ići, inače ćemo zakasniti opsjedati kabinet s kartama u Greenwichu. — I dok je počeo iščekivati, iz nekog spremnika u svojoj odori izvukao je jednu dobro oblikovanu i potpuno svježu cigaru i utisnuo mi u dlan.

Nekoliko trenutaka poslije šetuckao sam glavnim dvorištem i pušio tu nenadmašivu *Hoyo de Monterey*, ushićen kao što bi to valjda bilo svako muško čeljade kanadske nacionalnosti. Naime, za Koledž sam priskrbio nešto što moji uznositi gosti možda i nisu razabrali. Zašto bi, uostalom, to što znam ja znali oni — dva muškarca školovana za mornaričke časnike i jedan državnik prezbiterijanskog podrijetla i spiritističkih nagnuća? Ja sam, naime, znao da je kudikamo najprikladniji dan za njihova ukazanja šesti siječnja, a to je dakako zadnji od dvanaest božićnih dana i blagdan Triju kraljeva.

UTOČIŠTE UVRIJEĐENIH SVETACA

— Imate goste, kako vidim — rekao je najmlađi među nama kad smo se prošloga tjedna našli za profesorskim stolom u blagovaonici. Dok je govorio, pričiniilo mi se da je namignuo.

Moj odgovor nije uslijedio, no bio sam svjestan da sam probljedio.

— Već sam ih nekoliko puta zamijetio u vašoj gostinskoj sobi dok sam doručkovao — ustrajao je.

Naravno da ih je zamijetio. Taj je mladi čovjek gotovo profesionalno vičan zamjećivanju. Nadam se da će, pošto se vrati u Novi Zeland, taj svoj talent staviti na raspolaganje Tajnoj službi.

Raspored ovoga koledža je takav da dok profesori i specijalizanti natenane blaguju doručak u maloj blagovaonici, imaju izravan pogled na prozore moje gostinske sobe. Gosti su zbog toga često znali prigovoriti. Dvije-tri dame pritom su upotrijebile neugodan glagol *buljatati*. Ali goste koji su sada ondje, bio sam se nadao — lakovjeran i neupućen u stvari svjetovne kakav već jesam — držati podalje od očiju Koledža; a ako su doista bili viđeni, onda je to dokaz da je moga negdašnjeg utjecaja na njih, koliki god on bio, nestalo netragom. Ima tomu vremena otkako sam prihvatio činjenicu da se u ovom koledžu ukazuju sablasti, ali sam sve donedavno ustrajao u odluci da prikaze držim podalje od svojih vlastitih odaja. Sad, međutim, znadem da su me (pravednosti radi, moram se poslužiti točnim označnicama) plemenitost i prekomjerna sućutnost moje naravi nesmiljeno izdale.

Sve je počelo jesenas, trideset prvog listopada. Točnije, prvoga studenog, jer ponoć je već bila prošla. Datum i vrijeme su važni: naime, večer uoči Svih svetih, naš Halloween, kad zli dusi vršljaju Zemljom, proteže se dakako samo do ponoći, kada nastupa sâm blagdan Svih svetih. Ležao sam u postelji i čitao primjerenu knjigu — *Bardo Thodol*. Radi onih među vama čiji je tibetanski možda malkice zahrđao valja mi objasniti da je to ona

sjajna tibetska *Knjiga mrtvih*, svojevrsan vodič kroz pustolovine duše pošto dotična napusti ovaj svijet. Upravo sam stigao do opisa stanja imenom Šönjid u kojem joj Gospodar Smrti do mile volje pije krv, od mozga pravi kašu i glođe kosti; čitajući, žvakao sam jabuku. Onda mi je do svijesti doprlo kako netko iz sve snage drma ulazna vrata u Koledž.

Takvo što je česta pojava nakon što vrataru završi posao a ja se povučem na spavanje. Nerijetko se zaklinjem da nikad više neću ustati, navući kućni haljetak i papuče i otklipsisati na studen da vidim tko je. No činim to uvijek. Tomu je razlogom ona moja već spomenuta sućutnost koja ima dimenzije malne slabosti karaktera. Često je drmusavac neka djevojka koja me uvjerava da naprosto *mora* uzeti referat koji joj upravo ocjenjuje ovaj ili onaj nastavnik. Ili se znade dogoditi da je neki mladić naručio pizzu, a toliko je shrvan umorom od učenja te naprosto nije kadar spustiti se po nju. Zanimarivati tako dirljive dokaze onoga što je danas moderno nazivati *čovjekov položaj* bilo bi bezdušno.

Noć je bila hladna i vlažna i mračna; a zagledavši se kroz vratnice — jer sam, naravno, stajao unutra — tek sam uzmogao razabrati lik neke djevojke i njezin, činilo se, bicikl.

— Otvavaj ta vvata već jednom — obrecnula se zapovjedno, s izrazitim stranim naglaskom. — Smjesta tvebam svećenika.

— Mlada žena, ako vam je potreban svećenik, radije pokušajte u Trinityju — rekao sam.

— Tvinity je gvv! — presjekla je priču, odnosno koliko je moguće išta presjeći tako izgovorenim »grr!«. — Ovo tu je Massey, *non?* Ja tvebam svećenika *de college* Massey. Pohitaj, molim, što bvže.

U meni su se uzbunila protivna čuvstva. Tko je ova neosporno milovidna djevojka s prohtjevima iskazanima toliko neotesano? I na koga je mislila tražeći svećenika Massey Collègea? Naš kapelan stanuje izvan koledža. Možda na našeg profesora teologije? On nesumnjivo *jest* svećenik, ali... vodi li on dvostruki život? Ili ga ta djevojka ima namamiti da izide u neku milosrdnu misiju, a zapravo u vlastitu propast? Sâm ću ga obraniti.

— Mi nemamo svećenika — rekao sam i okrenuo se. No silovit djevojčin povik prikovao me je na mjestu.

— Babs! — viknula je. — Pokaži ovom gvubijanu od vvatava što imaš!

Tko li je ta Babs? Odjednom se stvorila ovdje, tik iza leđa onoj prvoj, s — tako mi je to izgledalo — još jednim biciklom. Nu ajoj! (mrsko mi je rabiti te starinske i bombastične izraze, ali nema drugih koji bi valjano izrazili moja čuvstva u tom trenu), bolje pogledavši ukipio sam se, dapače skamenio. Jer Babs je imala — a činjenica da Babs ljepotom nimalo ne zaostaje za onom prvom, osim što joj je kosa riđa a ne vrâna, kao da je situaciju pogoršala — Babs je imala top, i to uperen ravno u vrata Koledža! Pritom kao da se nije šalila, jer u ruci joj je stajao štap s upaljenim fitiljem, opasno blizu otvoru za paljenje.

— *Alors* — rekla je tamnokosa izvlačeći iz naborâ svoga plašta golemi mač za dvije ruke — hoćeš li otvoviti ta vvata, ili da ih Babs odvoji od šavki, što ona jako jako dobro zna vaditi?

S takvim prizorom studentske sile ni naš se rektor nikada nije susreo! Ali mozak mi je radio munjevitom brzinom. Sveukupna moja lektira von Clausewitza vratila mi se u

hipu: »Ako neprijateljevu napadu nije moguće odoljeti, valja ga namamiti naprijed a zatim napasti s leđa.« Pustit ću, dakle, ove djevojke unutra, a onda iznenadnim jurišem iz pozadine gurnuti njih i njihov top ravno u bazen. Širom sam otvorio vrata.

— Izvolite, moje dame — rekao sam s hinjenom srdačnošću — dobro došle u Massey Collège, sjedište viteštva i udvornosti.

Ali one nisu pojurile naprijed kao što sam očekivao. Babs, koju je kanda resio sportski duh, okrenula se i mahnula onim štapom kao da nekomu daje znak, a ona druga — tamnokosa kojoj engleski nije baš ležao — povikala je na besprijekornom latinskom: — *Adeste, fideles!*

Odjednom se čitav trg ispred Koledža ispunio uskomešalim mnoštvom za koje sam, i dalje u zabludi da se radi o studentima, zaključio da su aktivisti Nove ljevice, odjeveni još ekstravagantnije nego što to inače prakticiraju. Polugoli kosmati muškarci, prljave djevojke s kosom koja im divlje vijori na vjetru, djevojke s ružama, ljiljanima i cvijećem koje nisam znao prepoznati, muškarci s predmetima koji su mi djelovali kao neuspjeli plodovi slabo ovladana umijeća izrade rukotvorinâ, ljudi sa zastavama i stegovima svih mogućih vrsta — takvu klapu niste još vidjeli. Nagrnuli su na vrata, pa sam bio prisiljen uzmicati pred njima, vičući: — Stanite! Čekajte! — što sam glasnije mogao.

Možete zamisliti koliko mi je laknulo kad sam čuo još jedan, nepogrešivo engleski glas kako također viče: — Stanite! Čekajte! — Iznenada, točno posred svjetine, na prekrasnom je konju dojahao muškarac u punom oklopu; jednom je rukom, istina, objumio golu djevojku, ne osobito djelotvorno omotanu njegovim plaštem, ali u ovom permisivnom vremenu takve stvari nisu neznane na našem sveučilištu; bio on tko mu drago, sa sobom je donio ozračje pouzdanosti kao vrlo dobrodošlu opreku neprijateljskom duhu Babs i njezine prijateljice. Spustio je pogled prema meni i smjesta sam znao da se nalazim pred časnikom s nekim od stožernih činova.

— Ti si majordom, predmnijevam — rekao je.

— Nisam, majordom je u svojoj kući u Leasideu, a u ovom trenutku žarko bih želio da sam i ja s njim — uzvratio sam. — No ja sam dekan ovoga koledža i branit ću ga svom svojom snagom, akoprem je to snaga uboga starca koju ljuto nagrizla je dob; a branit ću ga i svim svojim umijećem i umješnošću, pri čemu je oboje doslovce bezgranično. Tko ste dakle vi, gospodine, mraka mu paklenog?

— Upravo da bismo izbjegli Pakao ja i sva ova rulja (jer većinu njih ne umijem opisati drugačije) tražimo ovdje gostoprimstvo. Ja sam sveti Juraj Kapadokijski, negdašnji svetac zaštitnik Engleske. Ova dama s kotačem i velikim Mačem istine je sveta Katarina Aleksandrijska. Ova druga dama — riđokosa s topom — je sveta Barbara, zaštitnica topništva. A sve nas, svakoga od nas ovdje, detronizirao je, degradirao, deprivilegirao, deposedirao, demistificirao, derogirao, difamirao, ukratko desanktificirao onaj veletiranin Giovanni Batista Montini koji se predstavlja pod pseudonomom Pontifex Maximus, sluga slugu Božjih, biskup rimski i papa Pavao Šesti!

Ima nečeg u retorici sugovornikâ što moj vlastiti jezik svodi na najniži zajednički nazivnik. Stidim se svoje replike. Nedostojna je akademski obrazovane osobe. Ali povijest je povijest, pa istina mora na vidjelo. Dakle, ja sam otpovrnuo:

— Što te muči, njojfra?

Odgovorila je njegova suputnica na konju: — On hoće reći da je papa Pavao Šesti devetoga svibnja objavio da sva ova čeljad zapravo više nisu sveci. Srozao ih je na status legende, shvaćlaš. Podli trik, kad uzmeš u obzir što su sve stoljećima značili za papinstvo. No on je htio napraviti mjesta za neke Afrikance i Amerikance i drugu pomodnu škvadru. Otada mi, eto, tutnjimo diljem kršćanskoga svijeta ne bismo li našli prebivalište. Usput, da se predstavim: Kleodolinda, i nisam svetica. Moram samo putovati naokolo s ovim tu Juricom jer sam ja podsjetnik na njegovu najveću pobjedu. Ono kad je ubio zmaja, sjećlaš se? Ja sam ona djevojka koju je zmaj... no da, sada se to kaže seksualno napastovao. Primit ćeš nas? Danas je dan Svih svetih; ne nađemo li, prije no što otkuca podne, dom i mjesto gdje će nas poštovati, sljeduje nam Limb. A znaš, Limb je zadnje od zadnjeg.

Svidjela mi se Kleodolinda. Slušajući, sjetio sam se njene biografije. Kći lidijskoga kralja. Ja se oduvijek dobro slažem s kraljevnama. No zirnuvši na onaj trg ispunjen sanktificiranim hipijima i djecom cvijeća, obuzele su me zle slutnje. Upitao sam je:

— Ali zašto Massey Collège? S čitavom kuglom zemaljskom na kojoj možete birati, zašto ste došli baš ovamo?

Odgovorio je sveti Juraj. Kleodolindi nije dopustio da se ubaci ni na zarezu. Po načinu na koji je sav efektan tekst prigrabio za sebe, gotovo biste zaključili da su njih dvoje u braku.

— *Vi* trebate *nas* radi ravnoteže one ekstremne, neumoljive modernosti vašega mišljenja, jer ništa ne zastarijeva tako brzo kao modernost; mi ćemo vas, shvaćlaš, držati u dodiru sa stvarnim svijetom — svijetom izvan vremena. *Mi* trebamo *vas* jer želimo ugodne prostorije, a vi ih imate. Nakana nam je utemeljiti Zajednicu svetaca u egzilu, a ovo je baš pogodno mjesto. Naravno, ni u snu ne bismo pomišljali na Sjedinjene Države. Prava adresa su kolonije.

Kleodolinda je primijetila da mi se ton svetog Jurja odveć ne sviđa; nagnula se i šapnula: — Ma shvaćlaš, ustvari on moli milost; molim te, pusti ih unutra.

Sučut je nadvladala zdrav razum; kimnuo sam potvrdno. Gomila je smjesta počela nadirati naprijed, a ona naporna sveta Katarina ponovo je viknula: — *Adeste, fideles*. — Postala mi je izrazito antipatična; podsjećala me na jednu djevojku kojoj sam bio mentor pri doktoratu — jednaka porazna ženska drskost.

— Samo trenutak — povikao sam. — Ako uđete ovamo, neka se zna da sam tu ja gazda. Nikakva presezanja neće biti, je li vam to jasno? Prvo pravilo: nikomu ne izlaziti na oči. Pretpostavljam da svi umijete ostati nevidljivi?

— Apsolutno — rekao je sveti Juraj — ali mi zaista moramo svakoga dana nakratko poprimiti tjelesno obličje. Pojma nemaš koliko je nevidljivost hladna, a većina nâs je s Istoka; s vremena na vrijeme moramo se ugrijati.

— Pet minuta na dan — odredio sam — i ne želim nikakvo jurcanje po Koledžu. Kazat ću vam gdje ćete se smjestiti, i ondje morate ostati. A, da: u kapelicu smijete trknuti svakodnevno, ali nikakva zadržavanja. I nikakvih uočljivih čuda bez pismene privole Komisije za infrastrukturu. Samo da znate, ovdje imamo sudioničku demokraciju: to znači da ništa ne smijete učiniti ako za to nemate dopuštenje studenata. A sada, jedan po jedan, molim, i bez guranja.

Sveti Juraj mi je pomogao pri zaprimanju, a posao nije bio nimalo lagan. Bilo ih je oko dvije stotine, no nevolja je u tome što su svi uporno htjeli unijeti i svoje, kako su ih zvali, »attribute« — simbole po kojima su se stoljećima raspoznavali. Primjerice, sveta Uršula je pvela svojih jedanaest tisuća djevica i inzistirala da su one najobičnija osobna posluga pa se broje kao jedna; bila je to hrpa šlampavicâ, pa sam ih poslao u kuhinju, vjerujući da će ih kuhar valjda znati nečim uposliti. Svetu Barbaru sam otpremio u dvoranu za tiskarstvo: njen mjedeni top neće se zamijetiti među svim onim starim strojevima. Zbog njegove povezanosti s putovanjem, Svetog Kristofora sam poslao na parkiralište; od toga trenutka mnogi ljudi iz Koledža običavaju spomenuti da s parkiranjem nemaju nikakvih problema. Sveti Valentin je zbilja bio naporan: inzistirao je da svakako mora slobodno tumarati po prostorima gdje se stanuje, jer inače ću gorko zažaliti. Pogled u njegovim očima nije mi ulijevao povjerenje. Zapravo, brzo sam bio shvatio da svi ti sveci imaju u svojem karakteru snažnu negativnu crtu i u hipu su kadri postati vrlo gadni. Valentinu sam zato rekao neka ode kamo ga volja, ali ću ga smatrati odgovornim za svaki skandal.

Sveta Lucija je djelovala zgođušno, ali ona dosjetka s nošenjem očiju na plitici ispred sebe otežavala je konverzaciju s njom. Ipak, bila je ona sušta jednostavnost u usporedbi sa svetom Agatom, koja mi je pristupila noseći s povjerenjem obje svoje odsječene dojke na pladnju; toliko sam se smeo te sam je poslao u kuhinju i tek poslije shvatio sve implikacije te direktive. Istu pogrešku — bremenitu mogućnostima da se u Koledžu razvije kanibalizam — napravio sam u vezi sa svetom Prudencijanom, koja je nosila spužvu natopljenu nekakvom tvari nalik džemu za koju je uporno tvrdila da je krv nekog mučenika. Mogu vam reći da je nakon toga bilo pravo olakšanje zaprimiti svetu Suzanu, koja je nosila samo krunu — nikakav osobit izvor nelagode. Što se tiče svetog Martina, prisjetio sam se da je nekoć svoj plašt poderao na dva dijela kako bi ga podijelio s jednim prosjakom, pa sam ga, imajući na umu njegovo iskustvo u trganju krpâ, poslao u našu prostoriju za pravljenje papira. Ni sveti Tomazije nije predstavljao problem: znao sam za njegovu posebnu vještinu pretvaranja vode u vino, pa sam zaključio da on može biti od koristi u baru.

Pošteno je priznati da neki problemi koje sam predvidio nisu iskršli. U slučaju svetog Nikole, na primjer. Bio sam siguran da će njemu nedostajati djeca, ali me uvjeravao da, što se njega tiče, nijedno dijete njegove oči ne žele vidjeti sve do Posljednjeg suda; želja mu je, rekao je, ponovo uspostaviti svoju negdašnju poziciju — rizničar, administrativac, novčar. Odao sam ga ravno u prostorije blagajne, i doznajem da se vrlo udobno smjestio u onoj stajaćoj uri.

Mnogi sveci imali su životinje, a te su mi zadale silnu glavobolju. Sveti Hubert je doveo velikog bijelog jelena, zanimljiva po tome što mu je između rogova stajao gorući križ; naredio sam mu da ga uposli na poravnavanju travnjaka za krocket i pazi da se posao ne proširi na grickanje grmlja u cvatu. No bila je tu i sveta Eufemija sa svojim medvjedom, a znajući za medvjedu ljubav prema hvatanju ribâ brinuo sam se kako će to primiti Roger; naposljetku smo se nagodili: bude li rastjerivao one vjeverice koje nam tamane sve lukovice šafrana, medvjed može ostati. Međutim, s tim je životinjama problem to što njihova moć da postanu nevidljive nije toliko kao u njihovih svetačkih gospodara, a ja ne

želim da se taj medvjed neočekivano nacrtu u... recimo, dvorani gdje zasjedaju rektori raznih sveučilišta. Možete dakle zamisliti da sam bio sav sretan kad je trebalo odlučiti o slučaju tako jednostavnom kao što je sveta Doroteja i njena košarica voća i cvijeća — vrlo praktična u maloj blagovaonici. A kad se pojavila sveta Petronila sa svojim dupinom, samo sam mahnuo u smjeru bazena.

Zmajevi su me ugnjavili neopisivo. Jedan inače pristojan momak imenom sveti German iz Auxerre htio je unijeti zmaja sa sedam glava. Kazao sam mu neka priče. No tada je pristigla ona mrska sveta Katarina Aleksandrijska s jako opakim zmajem koji, po njezinomu, uopće nije zmaj.

— On je kućni ljubimac, on simboliziva sve ono loše u mom kavaktevnu što sam obuzdala, do kvaja — tvrdokorno je ustrajala. Meni, međutim, zmaj nije izgledao obuzdan baš do kraja, pa smo se žestoko porječkali. Htjela je Okruglu dvoranu isključivo za sebe, htjela je da uz nju neprekidno bude svećenik, a imala je i sasvim neobične planove vezane uz ispite, ali ja sam inzistirao da se ona lijepo otisne put zvonika i smjesti u našem zvonu svete Katarine, zajedno sa svojim golemim kotačem iz kojega strše šiljci i svojim divovskim Mačem istine i svojim ogavnim zmajem.

— *Mais* ja sam zaštitnica svih učenih ljudi — prosvjedovala je. — Otamo ćeš ih moći odlično vidjeti — odbijao sam svaki kompromis. Otišla je dureći se.

Najviše mi je muke zadao sveti Juraj. Ne samo što je inzistirao da s njim pođe i njegov konj, nego je i on imao jednoga sasvim strašnog zmaja. Tu sam se naprosto morao ustobočiti.

— Ma nije ovo zmaj, nego pas — izderao se. — Gledaj sad ovo. Rover, sjedni! — Ali zmaj nije sjeo. Skočio je na mene i prisno me liznuo, i poderao mi nogavicu pidžame, i ispustio par grozomornih urlika. S druge strane, nije to bilo baš potpuno iznenađenje. Poznajem desetke Engleza, vlasnikâ ružnih, neodgojenih, smrdljivih zmajeva za koje uporno tvrde da su zapravo psi. Ali ovo je bilo previše.

— Nije ovo nikakav pas — rekao sam i opalio zmaju vritnjak. — Iz nosa mu suklja vatra. Pogledaj samo koliku mi je rupu ispalio na haljetku.

— Naravno — uzvratilo je svisoka — on je žar-pas.

Ovo je bila posljednja kap. — Svi zmajevi smjesta u ložionicu! — vrisnuo sam. — Profesor Swinton će ih ujutro pregledati, pa ako doista jesu prehistorijske životinje, premjestit će ih u muzej. — Vidjelo se da mislim ozbiljno, pa su zmajevi otpuhujući otpuzali niz stepenice.

Napokon je čitavo pleme svetaca izbjeglica bilo nekako raspoređeno po Koledžu, pa sam se uzmogao donekle, vrlo donekle pribitati. No tada sam vidio da je iza njih zaostala Kleodolinda. Sveti Juraj, pravi Englez, bio se toliko zabrinuo za svoga psa te je zaboravio svoju djevojku.

— Onda, mlada ženo, što ćemo s tobom? — rekao sam.

— Oo, meni je po svoj prilici u Limb — odgovorila je rezigniranim ali ne i žalobnim glasom. — Shvaćáš, ja sam samo atribut, ne svetica; a budući da si Juricu smjestio kao ispomoć vrataru, za mene on neće imati vremena. Osim svega, ne mogu se potucati po Koledžu ovako neodjevena.

Pogledao sam je. Gledanje se u potpunosti isplatilo, no činilo mi se da muškarci u našem koledžu nisu primjereno opremljeni za toliko ženske ljepote na jedan okobac, da se tako izrazim.

— Ne sviđa mi se pomisao da ćeš završiti u Limbu — rekao sam — ali tvoji prijatelji sa svojom prtljagom i ljubimcima ispunili su Koledž do balčaka. Zato — bar na neko vrijeme — smiješ se služiti mojom gostinskom sobom.

Nikad ne vjerujte ženi.

— Joj, *zbilja* si ljubazan — rekla je i od veselja nekoliko puta poskočila u zrak, s oku vrlo ugodnim učinkom. — I neće ti smetati ako povedem prijateljsku osobu, jelda neće?

— Ovisi. Djevica odrubljene glave ili neka iz slične rubrike bila bi u redu, ali nikakvih mladih muškaraca. Od mene se očekuje da pružam primjer.

— Paa, on *jest* muškarac, ali ni slučajno mlad. Sveti Patrik, znaš. Jadni starček nije ni pomišljao da bi mogao biti desanktificiran; kad je papa obznanio svoju presudu, upravo se nalazio u jednoj rimskoj parnoj kupelji pa nije imao ni trenutka vremena da pokupi dvije-tri svoje stvarčice, zato on nema čak ni prebiti atribut, a...

Znate već kako to ide. Žene uvijek pretjeruju s objašnjenjima. Dok je Kleodolinda govorila, iz tame pred ulaznim vratima došepesala je zapuštena spodoba, nizak smežuran starčić pokriven samo vlastitom bradom i minijaturnim ručnikom na kojemu je crvenim slovima bilo izvezeno *Sauna Grande di Roma*. Očepio je govoriti davno prije no što će Kleodolinda završiti.

— Ti ćeš se sažalit na mene, znam ja, ta vidiš da smo zemljaci, Kelti. Valjda sam ja Velšanin baš ko i ti? Valjda svi znadu da sam na mlinskom kamenu doplovio iz Walesa u Irsku da preobratim te poganske bezvjerce? Pa valjda bi bio uzo tu kamenčinu sa sobom, samo da mi je onaj tamo matori neoprani prevarant u Rimu dao sekundicu vremena? Ali a'a, nema! »Sveti Patrik otpada«, jasno ko pekmez. Možeš lijepo vidit da je sveti Andrija na sigurnom i u toplom, točno tamo di je i bio. Znaju se Škoti snać, vjeruj ti meni. I onaj žilavi matori galamdžija, sveti David, također je osto tamo di je bio — uf, ma di mi je pamet, on je Velšanin ko i ti... oću kasti, ko i mi dva. Meni ustvari ne ide baš tako loše sve otkad je na Petrovu prijestolu sjedio zadnji Englez, a otad već ima bome skoro šest vragatih stoljeća. Moraš me pustit unutra. Ja sam samo jedan siroti stari čilac baš ko ti...

Opazio sam kako ga je na ovom mjestu Kleodolinda tresnula nogom u koljenicu, pa je hitro promijenio taktiku.

— Oću kasti, jedan fini momak koji pršti od sjaja baš ko ti, neće taj mene otjerat kad je pred menom zinio Limb. Ne bi ti tako što htio imat na duši. A duša ti je velika ko brdo. Vidim ja to po svjetlu u očima ti tvojim, itekako.

I tako dalje. Mnogo, mnogo dalje. Kao rezultat, otpremio sam ga s Kleodolindom u moju gostinsku sobu, uz strogu zapovijed da se ne smiju ukazivati u tjelesnom obličju osim kada se zaključaju u kupaonici.

Ali vi znate kakvi su ljudi. Naročito ljudi koji su preko tisuću godina navikli da bude po njihovome (a o obožavanju i specijalno njima upućivanim molitvama da se i ne govori). Stvar je funkcionirala nekoliko dana, a nakon toga se njih dvoje krenulo šepiriti svuda

naokolo, goli ko od majke rođeni, mahati svetoj Katarini u tornju, zviždati jelenu i bockati medvjeda pribadačama koje odapinju elastičnom gumom. A profesori i stipendisti, za doručkom u maloj blagovaonici, buljataju.

Ako im u vidokrug uđe sveti Patrik, pretpostavljam da smatraju kako je to neki gostujući profesor koji je pošemerio više nego što je normalno. Ali sudeći po tome kako mom mladom prijatelju svjetluca oko, imam osjećaj da je posrijedi Kleodolinda.

A jer već jesu unutra, kako ću ih dobiti van? Čuvajte se sućutnosti!

EINSTEIN I MALI LORD

Nadam se da ćete shvatiti kada kažem kako mi je to što ovaj koledž redovito i obilato opsjedaju duhovi veliki izvor zadovoljstva. Svaki segment našega velikog sveučilišta teži za vrsnoćom u ovom ili onomu, no svi priznaju da po redovitosti i raznovrsnosti ukazanjâ duhova među nama, Massey Collège nema premca. Godinu za godinom naši nas duhovi nikad ne iznevjere, a posrijedi su sjini neupitne intelektualne vrsnoće, *crème de la crème* ekto plazme, u ovom koledžu, tako često optuživanu s elitizma, bar se one smiju po istini nazvati elitom svih izdanja *Tko je tko*. Kad se sjetim naših sablasti, teško je ne pasti žrtvom grešna ponosa.

Svake godine početkom siječnja počnem se pitati: Tko li će ovaj put doći? Sablasti svjetskoga glasa drže da je vrijedno truda navratiti nam na sat-dva, što je s obzirom na toliko dinamičan zagrobni život nesvakidašnje uljudno od njih. Kako se uobičajilo slaviti stote i sve ostale moguće obljetnice pa se na početku svake godine objavljuju njihovi popisi, moje oko prelijeće stupce sa zanimanjem bliskim naslađivanju i u sebi se pitam tko će biti naš sljedeći nezemaljski pohoditelj. U ovom je siječnju objavljen trofej za kojim čeznem više od svih drugih. Ove se godine bilježi stota obljetnica rođenja Alberta Einsteina.

Na vašim licima razabirem čuđenje pomiješano s prezirom. Što taj misli da ima reći Einsteinu? Doslovce to pitanje čitam u vašim očima. Shvatite, međutim: moje iskustvo s duhovima naučilo me da nije potrebno razgovarati s *njima* — oni nadasve žele razgovarati s *vama*. Nemaju oni vremena za čavrljanje. Neke su me bojazni ipak mučile, točno. Ako bi mi Einstein povjerio svoje *post mortem* refleksije o Michelson-Morley eksperimentima ili iskoristio mene kao instrument da svijetu priopći dvije-tri nove stvari o valnoj dužini svjetla koje emitiraju atomi, morao bih paziti da bilježeći ne napravim nijednu pogrešku. No sve u svemu imao sam povjerenja u sebe. Samo neka Einstein dođe: već ću nekako izići na kraj s njim.

Ali nije došao. Čekao sam; čekao. Početkom prosinca počeo sam se zabrinjavati. Je li me presmiješni ponos naveo na apsurdno očekivanje? Je li me onaj drugi svijet odlučio poniziti, osuditi ovaj koledž na beszaslasnu godinu? Naravno, govorio sam u sebi, nisam ja taj, nego je Koledž taj kojemu moćni dusi dolaze u pohod, a Koledž nikoga ničim

povrijedio nije. Pa sam, dakle, čekao kako sam znao i umio cijeli jedan dugi prosinački tjedan, i tek sedam dana prije večerašnjega moje bdjenje bje nagrađeno. Einstein je došao.

Došao je nenadano, kao što to oni uvijek čine. Bila je to večer našega božićnog plesa, a kao što neki među vama znaju, to je priredba koja diže ne samo krov u zrak nego i umrle iz groba. Izišao sam u dvorište ne bih li odmorio uši; no glazba je i dalje bila vrlo glasna, pa se nisam iznenadio čuvši iza sebe tih glas s laganim stranim naglaskom:

— Ne mogu reći da za ovo imam previše smisla.

Okrenuo sam se — on je, nema zabune. Onaj okrupni, ni po čemu upadljivi stas, ona sažaljenja vrijedna odjeća, ona golema, veličanstvena, sjetna glava. Pušio je lulu, polako kao svi luli vični pušači, otpuhujući sićušne mirisave oblačke uz posve čujno mljackanje.

— Došli ste! — rekao sam.

— Oo, pa i namjeravao sam doći, ali vas sam ostavio za sam kraj ove moje obljetničke godine, kada sam znao da ću biti umoran. Zbog vaših pravila, razumijete.

Kojih pravila, pitao sam se? Ali ne zadugo. On time misli na naša pravila o gostima Koledža. Ni od jednoga gosta ne smije se tražiti nikakva usluga; svako neslužbeno mišljenje koje gost izrazi, mora se smatrati povjerljivim — ta pravila ne kršimo. Einstein je došao k nama da bi pobjegao od publiciteta koji prati svaku eminentnu sablast.

Želio se odmoriti, a ja sam znao koju vrstu odmora ima na umu. Pod pazuhom je nosio violinu. Pokazao je glavom prema zvuku glazbe što je dopirala s plesa i prijateljskim tonom rekao:

— Dođite; mi možemo bolje od ovoga.

Ne sjećam se baš najbolje kako sam išao za njim, ali u hipu sam se zatekao u suterenu svoje kuće, gdje stanuje klavir. Kažem *stanuje*, jer ne usuđujem se reći da njega ja ondje držim. Prema njemu osjećam stanovito strahopoštovanje. Naime, čitav svoj život sviram klavir a da se nisam ama baš nimalo izvještio u tomu. Na moju je glazbenu naobrazbu utrošeno suho zlato, ali i dalje sam beznadni šeprtlja; ja sam možda jedini čovjek u povijesti glazbe čija svirka zamuckuje. Ali unatoč svemu sviram. Gotovo svakoga dana u svojem suterenu prilazim klaviru i trpim njegovo teutonsko podsmjehivanje dok klimpram glazbu koja mi je draga, a to su — priznajem — uglavnom klavirski aranžmani glazbe za druge instrumente, štoviše čak i vokalne glazbe.

Einstein me je poslao za klavir i počeo ugađati violinu. Bilo je očito da mu je visina savršena. Prestravio sam se.

— Hoćete reći, vi želite da vas pratim? — upitao sam, gotovo obnevidio od straha.

— Ne, ne, mi sviramo zajedno — rekao je i utaknuo violinu pod bradu.

Krv mi se sledila. U svekolikom glazbenom repertoaru koji omogućuje isprepletanje violine i klavira postoji jedan jedini komad koji bih se ja usudio pokušati svirati: *Dvořakova Humoreska* br. 7. u Ges-duru. Svi je znate. Inspirirani poznatim upozorenjem, ljubitelji pučkog glazbenog izraza pridodali su joj riječi:

*Molimo da pazi svak
u kolodvoru dok je vlak
nek zahoda ne rabi:
ljubim te!*

Ali kad govori Einstein, tko sam ja da ne poslušam? Sjeo sam, dakle, za klavir i na svoje zaprepaštenje na notnom stalku ugledao partituru Bachovih *Šest sonata za klavir i violinu*. Einstein je lagano spustio gudalo kao signal, moje ruke poletjele su na klavijaturu, i potekla je takva bujica savršene glazbe kakva iz toga klavira nije izišla otkako on postoji. A taj veličanstveni zvuk proizvodio sam ja! Einstein se pokazao prilično dobrim violinistom — dapače, za fizičara izvanredno dobrim — no ja sam bio čudo od glazbenika. Malo pomalo prisvojio sam tu, za mene posve neuobičajenu vještinu. Tijelom mi je strujao ponos. Počeo sam cizelirati svoje sviranje i izvoditi kako treba stvari koje bi Glenn Gould vjerojatno sfušao. Bio sam kao preobražen, obdaren moći sviranja glazbe kakvom sam je i zamišljao.

Onda se dogodilo. Odjednom se s basovske strane klavira začuo disakord; klavijaturu je glavurdom dotaknuo divovski pas. Einstein je stao; ja sam stao; pas nas je obojicu promatrao očima obrubljenim ružnim, vlažnim crvenim tkivom.

— Žao mi je ako je Dougal prekinuo vašu glazbu — rekao je visok, nježan, zvonak glas. — Ali ja zbilja moram ovoga trena govoriti s profesorom Einsteinom.

To je izgovorio najljepši dječak što sam ga u životu vidio. Njegov ljupki dječji lik bio je odjeven u crno baršunasto odijelce s pripijenim hlačama potkoljenkama iz kojih su se, u crnim svilenim čarapama, pružale noge na kojima bi pozavidjela i Marlene Dietrich. Baršunasto je odijelce imalo bijeli ovratnik od fine čipke, a naočito, muževno lišće uokvirivali su bujni uvojci duge plave kose.

Naravno, vi znate tko je on. A sjećajući se u djetinjstvu pročitana romana kojemu je on junakom, umio sam ga pozdraviti uzvikom koji je njegovu uhu zvučao poznato i prihvatljivo.

— Bog blagoslovio Vaše gospodstvo! Bog vam blagoslovio vaše lijepo lice! Neka dobra kob i sreća prate Vaše gospodstvo! Dobro nam došli!

Na moj pozdrav dijete je odgovorilo naklonom.

Bio je to mali lord Fauntleroy.

Današnjoj djeci, čini se, nije poznato njegovo ime, kao ni knjiga gđe Frances Hodgson Burnett u kojoj je ispričana priča o njemu. No zacijelo je posrijedi tek privremeno zamiranje slave; ta romana je besmrtna, to je — prema dr. Jungu iz Züricha — sjajno ostvareni arhetip Čudesnog djeteta.

Većini vas on je poznat osim onima među vama koji još nisu prešli tridesetu, a tih je dvoje-troje. Milijuni čitalaca, stari i mladi, oduševljavali su se pričom o malom Cedricu Errolu, rođenom u New Yorku, koji svoju majku, Amerikanku, nikada nije zvao ili spominjao drugačije doli »Najdraža« — jer tako ju je uvijek zvao njegov otac, Englez koji je umro vrlo mlad. Cedric je sebe smatrao Amerikancem i dapače pokazivao sva svojstva Amerikanca — potpuna otvorenost, bezgranično samopouzdanje, prirodno lijepo ponašanje i demokratski duh gotovo odveć gorljiv a da bi bio u cijelosti vjerodostojan. Ali što se tiče demokratičnosti, Cedric se sasvim sigurno nije prenemagao: njegovi najdraži prijatelji bili su g. Hobbs koji drži dućančić s mješovitom robom, dječak Dick koji čisti cipele i siromašna starica koja na obližnjem uglu prodaje jabuke; činio je dobra djela i mnogim drugima, siromašnima i u oskudici, koji bi mu svagda ganuli meko srdašće.

Zamislite, onda, čitateljevu zaprepaštenost kada doznaje da ovaj tipični mali Amerikanac, zato što je umrlo nekoliko njegovih rođaka po ocu, postaje nasljednikom velikoga grofa od Dorincourta i da mu je pravo ime lord Fauntleroy.

Kako Cedric smekšava tvrdo srce svoga djeda grofa (koji je tipičan engleski plemić, ponosan, vladalački nastrojen, tako plave krvi te biste je mogli rabiti umjesto tinte, no ipak sjajan stvor i neizmjereno bogat), kako Cedric usrećuje sve djedove zakupce, i kako Cedric uspijeva nagovoriti oholog djeda da prihvati Najdražu koja je, premda Amerikanka, ipak dama, i kako Cedric dovodi u Englesku g. Hobbsa, trgovčiča, i Dicka, čistača cipela, i smješta ih sasvim blizu zamka Dorincourt tako da se i dalje može prema njima ponašati demokratično — sve vam je to poznato. Poznati su vam i crteži koje je za knjigu napravio Reginald B. Birch i koji su vanjštinu svih likova, osobito maloga lorda s uvojcima u baršunastom odijelcu, približavali milijunima zatravljenih čitalaca od 1886. pa do u najmanju ruku 1925.

I tako je stajao ondje, u mojoj sobi za muziciranje, sučelice profesoru Einsteinu i meni. Ali uz Fauntleroya je stajao i golemi, zaslinjeni crvenooki mastif Dougal, kućni ljubimac njegova djeda i nerazdvojni pratilac maloga lorda.

Pitao sam se radi čega je došao, pa sam s izravnošću za koju sam bio siguran da će jedno tako demokratično dijete imati razumijevanja, pitanje izgovorio naglas.

— Radi čega dolazite, milorde?

Nasmijao se. Bio je to karakteristični smijeh bezazlena djeteta, nalik srebrnim zvoncima, na koji je klavir otposlao odjek.

— Želim profesora Einsteina zamoliti za jednu uslugu — odgovorio je.

— Nipošto — otpovnuo sam — ni od jednoga gosta Massey Collègea ne smiju se tražiti usluge.

— Joj, molim, najljepše molim i puno vas volim — umiljavao se lord Fauntleroy. — Sigurno niste zaboravili da je ovo Godina djeteta?

Zaboravio sam. Unatoč čitavoj novinskoj halabuci, unatoč apelima za ovo, ono i treće kako bi se povećao utjecaj djece, ja sam zaboravio. Svakako nisam očekivao da bi Godina djeteta mogla imati ikakve veze sa sablasti našega koledža.

— Godina djeteta je važnija od pravilâ — rekao je Fauntleroy. — Oo, vjerojatno ne biste nikad pogodili koliko je važna za svjetski mir. Poznato vam je, zar ne, da neki dragi, prijazni ljudi pokušavaju uvesti Povelju o dječjim pravima?

Priznao sam da sam takvo što načuo. Einstein se nije potrudio odgovoriti; promatrao je malog lorda Fauntleroya velikim, tužnim očima, čiji sam izraz pročitao. Bio je to izraz golema umora pomiješana s plemenitim suosjećanjem. Bio je to također izraz utjecajne osobe suočene s nepokolebljivim prošnjakom.

— To je razlog što sam došao po savjet profesoru Einsteinu, koji je napisao *Čemu rat?* — nastavio je lijepi dječak. — Najbolji među nama žele Povelju o pravima. Znaate već: te nitko ne smije tući djecu više nego što je to za njih dobro, te divljaci ne smiju jesti djecu osim u slučaju prijeko nužde, te djecu treba voljeti osim ako su ogavna, te djecu treba gledati a ne slušati osim iznimne djece kao što sam ja, te djecu trebaju razboriti ljudi razborito poučavati, te djeca trebaju imati džeparac, ali ne toliki da zbog njega dospiju u

ozbiljnu nepriliku. A djeca zauzvrat prihvaćaju da će biti razborita i pretvarati se da su bezazlena i vjerovati u Djeda Božićnjaka i vjerovati da djecu na svijet donosi liječnik i cijelo to sranje... joj, što sam rekao!

— Rekli ste »cijelo to sranje« — ponovio sam u želji da pripomognem. Mali lord Fauntleroy je rukama pokrio lice, slika i prilika srama.

— Znam da sam to rekao. Kako sam samo mogao? Što bi Najdraža kazala kad bi me čula da rabim tako groznu riječ! Ali On me na to navodi! To je Njegov strašni utjecaj. Oo, da ja nisam najnježnija i najvelikodušnija dušica za koju je svijet čuo, Njega bih mogao mrziti!

Kako bi podcrtao opći jad, Dougal, golemi pas, očepio je sjetno zavijati i repinom šibati po klavijaturi.

Na ovom se mjestu umiješao profesor Einstein. — Slušaj, dečko, ako od nas očekuješ da te shvatimo, nemoj priču počinjati u sredini i odmotavati prema čas kraju čas početku. Preporučujem znanstvenu metodu: osnovnu tezu postaviti, razraditi i potom izvesti zaključak.

Mali lord Fauntleroy je maknuo ruke s lica i s obožavanjem gledao velikog čovjeka.

— Upravo to sam želio čuti. Vi ste tako mudri, profesore Einstein. Znao sam da ćete mi pomoći. Postupit ću prema vašim riječima. Smijem li vam, molim, sjesti na koljeno?

Einstein je načas duboko razmišljao, a onda odgovorio: — Ne. — Moje poštovanje njegove mudrosti znatno je poraslo. — Samo ti ostani tu gdje stojiš, ja ću sjesti, a onda ćeš nam obojici ispričati, sabrano i jasno, u čemu je nevolja! Kao prvo, odakle dolaziš?

— Iz Raja — kazalo je Čudesno dijete. — Oo, tamo uopće ne izgleda onako kao što bedasti ljudi zamišljaju. Zapravo se radi o golemoj konfederaciji Rajeve sa samoupravom gdje svatko može provoditi Vječnost s onima koji mu se najviše sviđaju. U Dječjem raju nema odraslih, jer inače to ne bi bio Raj za djecu. A naravno, činjenica da smo svi mi u Dječjem raju čini ostale rajeve rajskima za odrasle.

— Posve točno — rekao je Einstein. — Otkako sam ušao u Odsjek za fiziku Raja za intelektualce, ne sjećam se da sam ikad vidio ili čuo dijete.

Mene je uznemirila jedna sumnja. — Samo trenutak. Kako ja to oduvijek shvaćam, Raj je namijenjen živima koji su preminuli na ovome svijetu. Ali vi, milorde, nikada niste živjeli. Izvolite objasniti.

— Oo, draga stara budalice — rekao je Fauntleroy i dodirnuo mi rukav svojom dražesnom ručicom, dok je Dougal fantomskom slinom nanosio mrlju na moju nogavicu. — Jedan pisac, kakav-takav, da tako nešto kaže! Znao vi jako dobro da sam ja živio potpunije i veličanstvenije od običnog dječjeg soja. Voljeli su me milijuni ljudi koji nisu imali vlastite djece. Mi, književna djeca, mi smo aristokracija Dječjeg raja. Nas pamte generacijama, dok zbiljska djeca koja nisu imala sreću da dožive zrelost bivaju zaboravljena, jadni mišići! Mi ondje dajemo ton. Neupadljivo i nenametljivo, mi ondje upravljamo! Tu je dickensovska grupacija — mali Paul Dombey, majušni Tim, mala Nell; tu su čigre kojima samo da je biti na otvorenom — Tom Sawyer, Huckleberry Finn, Pipi Duga Čarapa, Ana iz »Zelenih zabata«, Kekec; tu su oni malecki — bratac Jaglenac, Anka Brazilijanka; a tu je i družina iz bajki — Trnoružica, Snjeguljica, Kai i Gerda, i ostali. Ne

biste vjerovali koliko je tu svijeta, a svi mi mnogo smo živopisniji u odnosu na djecu od krvi i mesa, pa vodstvo prirodno pripada nama. Odnosno, pripadalo je — ovdje se dječakovo lijepo lice smrknilo — sve dok nije došao On.

— Suparnik? — upitao sam.

— Ne suparnik — rekao je dječak, uz grimasu koja bi se kod manje uzvišene djece zvala pućenje usta — uzurpator.

— Ista stvar — rekao sam. — Da čujemo.

— U Dječjem raju bilo je rajski sve dok sam ja bio gazda. Skrbio sam da svi budu sretni i zadovoljni; ni trenutak nesklada dopuštao nisam. Ako bi mi bilo koji od agenata išta dojavio...

— Agenata? — upao je profesor Einstein. — Hoćeš reći, špijunâ?

— Nemojte rabiti tako grozne riječi — uz smiješak ga je prekorio Fauntleroy. — Naprosto su to prirodno oštroumna i oštroidna djeca, primjerice Jack Dawkins zvan Prefriganko iz *Olivera Twista* i Gavroche iz *Jadnikâ*, ili pak abnormalno pouzdana djeca kakav je Bastian Baltazar Bux. Ako bi vidjeli da se kuha kakva nepravilna, došapnuli bi mi i smjesta bih se time pozabavio, a ako dotično dijete ne bi promijenilo mišljenje, e, onda bi se Dougal malo povaljao s njim; to je uvijek djelovalo.

Dougal se iznenada zanjihao, od čega sam umalo sletio sa stolca i shvatio što sve valjanje s njim može sadržavati.

— Da čujemo o tom uzurpatoru — rekao sam.

— Vi znate kako zadnjih dvadeset godina stvari stoje na Zemlji — nastavio je Fauntleroy. — Nemiri na sve strane, među narodima, među studentima, čak i među djecom. Zapravo, današnje dijete ide ravno u...

Tu je jarko porumenio i nešto šapnuo Einsteinu u uho.

— Taj je uzurpator došao iz Pakla? — upitao je ovaj.

— Ne, iz Toronta. Zove se Flanagan Zlatni Zub. Jako se ponosi tim svojim zlatnim zubom. Do njega je došao pelješeći penzionere po supermarketima sve dok nije skupio dovoljno novca da ga kupi. Bio je to njegov znak autoriteta. Zub je zlatan i golem, dimenzijama za odrasle, najneukusniji što se uopće može zamisliti. Naravno, takav život može završiti na samo jedan način: za jedne policijske racije u Kupusovcu Zlatni Zub je dobio bocom po glavi i na svoje iznenađenje bio poslan u Dječji raj. On je dakako htio u Huliganski raj, no bio je premlad pa je zato došao k nama. Krivnja je isključivo na njemu: prerano je postigao svoj maksimum.

— I pokušao preuzeti Dječji raj — rekao sam.

— Čim je stigao. Govorio je vrlo uvredljive stvari. Odmah je pokupio neko književno dijete iz Trećeg svijeta za koje mi oduvijek znamo da se zove Mali Crni Sambo; Zlatni Zub mu je nadjenulo nekakvo grozno rasističko ime, a kad sam ga ukorio — blago, razumije se, jer bio je novi i nije znao naše običaje — pitao me jesam li ja maćuhica. Dakako, rekao sam, Najdraža je uvijek voljela to što sam vedar kao maćuhica, a on se nato uvredljivo nasmejao i grubo me oponašao. Tek pošto mi je Holden Caulfield objasnio što *maćuhica* znači umovima kakav je Flanaganov, shvatio sam da mi je nanesena uvreda. Maćuhica, nije nego! Ja! Kao da moji odnosi s malom gospođicom Muffet godinama nisu bili u sferi vrlo posebne prisnosti!

— Nije vam palo na pamet da na njega pošaljete Dougala? — pitao sam.

— Upravo sam to kanio, no baš je tada nadošla stvarna nevolja. Flanagan je, naravno, sjedio na našim sastancima kad smo raspravljali o Povelji o pravima djeteta; sastanci su bili potpuno demokratski, pa on nije mogao biti isključen. Pokušavali smo skucati nešto u smislu koji sam vam već spomenuo. Shvaćate, u Ujedinjenim narodima i UNESCO-u sve što je vezano uz djecu vode odrasli, a oni pojma nemaju što razborita djeca zapravo žele; posljednja stvar koju mi želimo je bilo kakva neovisnost — učinite nas neovisnima, i izgubili smo svu svoju moć. Da bismo se nosili s odraslima po svome, moramo biti u potpunosti pod njihovom šapom, što je isto kao da im sjedimo na grbači: naša slabost je naša snaga, to zna svako dijete.

— Mudrost ovog djeteta nadilazi njegovu dob — rekao je Einstein.

— Živa istina — rekao je mali lord Fauntleroy. — Ali Flanagan Zlatni Zub jednostavno se nije razumio u dječja posla. Počeo je agitirati za Povelju koja bi djeci dopustila da ostvaruju biračko pravo s navršene tri godine, da kupuju piće i drogu, da roditelje daju na sud jer ih nisu valjano odgojili, i da prilikom brakorazvoda djeca raspolažu svom roditeljskom imovinom — ludorije za kakve nitko živ nije čuo, koje bi djecu lišile sve njihove stvarne moći i opteretile ih hrpom dirinčenja i financijske odgovornosti. I došlo je do konačnog obračuna.

— Nemojte mi samo reći da je Zlatni Zub pobijedio — rekao sam.

— Zasad je rezultat neodlučen. Sastanak se sve više otimao kontroli, a na kraju je Zlatni Zub rekao Christopheru Robinu da je majka. U prvi mah to mi se nije učinilo bogzna kako važnim, jer za mene majka znači Najdraža, ali na podiju kraj mene sjedio je jedan mali Grk iz Ezopovih *Basni* i on mi je šapnuo da je to jako uvredljiv izraz koji se odnosi na nekog Edipa, pa sam onda zatražio da Zlatni Zub objasni što je time mislio, i on je na opći užas objasnio. Christopher Robin se rasplakao, a nato je Alica maljem za krocket udarila Zlatnog Zuba; kad se ponovo uspostavio red, morao sam se Zlatnom Zubu obratiti vrlo oštrim riječima i on me izazvao na dvboj. Kazao sam da pristajem ako sekundant smije biti Dougal, ali to on nije prihvatio pa se časak-dva činilo da će stvar ispasti jako neravnopravno, a onda mi je Huck Finn u desnu ruku gurnuo nešto što će, kako je rekao, pripomoći, pa sam jako lukavo udario Zlatnog Zuba dok nije gledao, i on se srušio. No istoga je trenu skočio na noge i viknuo »Nepošteno!«, a ja sam vidio da mi je Huck stavio u ruku konjsku potkovu. Nato je Zlatni Zub mene napao podmuklo i bez upozorenja, i tukao se na način koji je sasvim neamerički, čak i neengleski, a kad je sve bilo gotovo... moga je autoriteta nestalo.

Sada je lijepo dijete zamucalo i gorko zajecalo.

Profesor Einstein i ja smo se pogledali. Obojici nam je na umu bila ista pomisao. Veliki je znanstvenik blago posegnuo prema zlaćanim uvojcima i odignuo ono što je već otrpve neosporno djelovalo kao perika. Glava ispod nje bila je ćelava kao jaje. Od ruku onoga neopisivog Zlatnog Zuba mali je lord Fauntleroy doživio Samsonovu sudbinu.

— Pokušao si utrljavati bjelanjak? — pitao je veliki čovjek.

— Ili možda koktel na bazi organskog gnojiva? — priključio sam se.

— Trebat će joj mjeseci i mjeseci da naraste do pune duljine — rekao je Fauntleroy — a mi nemamo vremena. Ako se onaj strahoviti plan Povelje o dječjim pravima ne osujeti (a njime u ovom trenutku Zlatni Zub upravo prodire u moždane stanice Glavne skupštine Ujedinjenih naroda), društva kakvo poznajemo će nestati. Zavladat će djeca! Možete li zamisliti kamo će to odvesti...?

— Nisam siguran da bi djeca više naudila svijetu nego što su to već učinili stariji od njih — rekao je profesor Einstein.

— To bi ovisilo o djeci — uzvratilo sam. — Poslušajte savjet čovjeka ogrezla u književnosti i legendama: ovo je Rat na Nebu a umjesto poraza koji bi Zlatnog Zuba zbacio ravno u Ponor da zajedno sa svojim zlim sljedbenicima ondje tuli i zavija, on je stekao prevlast.

— Zaista jest — rekao je Fauntleroy. — Otada se producira po Dječjem raj u sijevajući onim svojim zubom i mašući mojom kosom!

— Vidim da ste u pravu — rekao je Einstein. — Kao i toliki ljudi bez djece, sklon sam o djeci imati ekstravagantno visoko mišljenje.

— Morate ponovo pročitati *Kralja Leara* — priklopio sam.

— I hoću; ali u međuvremenu, dijete moje, nemoj se predati malodušju. Otići ću u Glavnu skupštinu, gdje još uvijek imam stanovitoga duhovnog utjecaja, i učiniti sve što mogu.

Lice malog lorda Fauntleroya oblila je rumen oduševljenja. Pritrčao je velikom čovjeku i prekrpio mu lice poljupcima, a Dougal je svojim velikim jezikom liznuo i sasvim neprihvatljivo ovlažio Einsteinovu violinu.

— A za svaki slučaj, u međuvremenu možete pokušati s ovim — rekao sam i ispod poklopca klavira izvadio crnu bočicu.

— Najdraži starčeki — reklo je Čudesno dijete, očiju ispunjenih suzama — hoće li mi kosa zbilja opet narasti?

— Nije ovo tonik za kosu — rekao sam — ovo rabim za čišćenje tipaka. Ima drastične posljedice ako se uzima oralno... na primjer, ako netko time čisti zlatne zube.

Ako se grdno ne varam, dijete mi je namignulo.

— Joj, kakva bi to bila psina! Naravno, Zlatni Zub je onkraj Smrti, ali nije onkraj poniženja.

Uhvativši Dougala za ogrlicu, lord Fauntleroy je sa svojim velikim psom potrčao prema vratima. Prije no što će stići do njih, obojica su ostali bez obrisâ i potom iščeznuli.

— Mislite li doista da bi djeca mogla preuzeti svijet? — upitao sam profesora Einsteina.

— Ne vjerujem — rekao je veliki fizičar. — Nisam li sâm rekao da se Bog ne kocka sa sudbinom svemira?

Ponovo je podigao gudalo, i ponovo smo uronili u Bacha. No nakon što ju je Dougal liznuo, njegova je violina postala žalosno raštimana. Zvuk je slabio, bio sam svjestan da i moje glazbene sposobnosti opadaju, a onda sam se zatekao kako sviram sâm, i to loše, i znao sam da je okončao sedamnaesti pohod sablasti u Massey Collège.

Izbor, prijevod i komentar Giga Gračan

ROSE AUSLÄNDER ILI JEZIK KAO JEDINA DOMOVINA

Gojko Borić

Njemačka pjesnikinja židovskog podrijetla Rose Ausländer rođena je kao Rosalie Beatrice Scherzer 11. svibnja 1901. u Czernowitzu, u tada austrijskoj pokrajini Bukovini. Prošle godine o njoj se u Njemačkoj mnogo pisalo i govorilo; povod je bio njezin stoti rođendan. Škole je pohađala u rodnom gradu, u Budimpešti i Beču. Skupa sa svojim kasnijim suprugom Ignazom Ausländerom seli 1921. u Ameriku, gdje radi kao novinarka i objavljuje prve stihove. Godine 1926. dobiva američko državljanstvo.

Početak 1931. vraća se u Czernowitz, tada grad u Rumunjskoj. Nekoliko godina objavljuje stihove, bavi se novinarstvom, prevodi i podučava engleski. Uglavnom živi u Bukureštu. Gubi američko državljanstvo zbog trogodišnje odsutnosti iz SAD.

Godine 1941. SS-postrojbe ulaze u Czernowitz i Rose Ausländer biva internirana u get, osuđena na prisilni rad, skrivanja po podrumima i smrtni strah. Tu upoznaje Paula Celana, poslije poznatog po izvrsnim stihovima na njemačkom. U proljeće 1944. sovjetske trupe oslobađaju Bukovinu; Rose Ausländer radi kao bibliotekarka u svom gradu. U rujnu 1946. ponovno seli u Ameriku, gdje počinje objavljivati stihove na engleskom. Od 1956. do 1965. putuje po raznim europskim zemljama i u Izrael, da bi 1965. konačno preselila u Njemačku, u Düsseldorf. Godinama živi u Staračkom domu židovske zajednice u tom gradu (posljednjih deset godina života prikovana za krevet). Trećeg siječnja 1988. Rose Ausländer umire u Staračkom domu Nelly Sachs (nazvanu po imenu također velike njemačko-židovske pjesnikinje) i biva pokopana na Židovskom groblju u tom gradu.

Rosa Ausländer objavila je za života 13 knjiga stihova, a nakon smrti objavljeno je više desetaka knjiga s njezinom poezijom. Računa se da je napisala oko tri tisuće pjesama. Njezina pjesnička plodnost nije uvijek bila intenzivna; bilo je godina kad uopće nije pisala, da bi nakon toga danomice pisala po nekoliko pjesama, često istih u nekoliko varijanti. Svoje je stihove mijenjala i nakon što su bili tiskani.

Pjesničko stvaralaštvo Rose Ausländer sadržajno se odnosi na doživljaje rodnog grada, na djetinjstvo, ljubav prema Bukovini, sudbinu židovstva (holokaust, shoa), na jezik

kao »jedinu domovinu«, na odnos prema majci, na problematiku egzila, na starenje i smrt. Vjerojatno najbolji poznavatelj pjesničkog stvaralaštva Rose Ausländer Helmut Braun ovako ocjenjuje kakvoću stihova ove njemačko-židovske pjesnikinje: »Stalno se čuje tvrdnja da je Rose Ausländer pisala naivno i intuitivno. Za većinu njezinih stihova ta tvrdnja je sigurno kriva. Samorazumljivo je da ona perfektno vlada svojim pjesničkim zanatom. Lakoća, vibriranje, muzikalnost i uspješna ritmičnost mnogih tekstova izazivaju dojam naivno-intuitivnog pisanja. Baveći se s gotovo 25.000 stranica njezine ostavštine bilo mi je ubrzo jasno da je pisanje Rose Ausländer ne samo perfektno zanatsko i stvaralačko već i perfektno misaono djelo. Ako izuzmemo poneki poetski opis njezina procesa pisanja, koji dakako nameće intuitivni postupak, ipak nalazimo u njezinim vlastitim svjedočanstvima i pismima upozorenja na to kako su njezini tekstovi nastajali smišljeno i reflektirajuće.«

Pitajući samu sebe zašto piše Rose Ausländer odgovara: »Možda stoga jer sam došla na svijet u Czernowitzu, jer je svijet došao meni u Czernowitz. Onom posebnom krajoliku. Onim posebnim ljudima. Bajke i mitovi bili su u zraku, disali smo ih. Četverojezični Czernowitz bio je grad muza koji je udomio mnoge umjetnike, pjesnike, te ljubitelje umjetnosti, književnosti i filozofije... Sa sedamnaest godina počela sam unositi bilješke, ideje i stihove u dnevnik. Uskoro mi je bilo jasno da je lirika bila moj životni element. Godinama sam pisala stihove, lirsku prozu, ritmičke tekstove, ali i nekoliko bajki... Kojim temama dajem prednost? ... Svemirskim, kritici suvremenog života, ljudskima, ozračju, jeziku — sve može biti motiv. U smislu društvene povezanosti moja je lirika *angažirana*. Iz jedinstvenosti i intenziteta nekog iskustva proizlazi vanjska i unutarnja forma nekog teksta. Često sam pitala *što* je zapravo to pisanje, pa sam došla do raznih odgovora. Ostala sam kod jednog kratkoga: pisanje je poriv. Pjesnik, književnik mora jesti, kretati se, mirovati, misliti, osjećati i pisati — pisati što mu diktiraju njegove misli i fantazija.

Zašto pišem? Ne znam.« (Svi citati i sve pjesme potječu iz antologijske knjige stihova Rose Ausländer *Gedichte*, naklada S. Fischer, Frankfurt am Main, 2001.)

PJESME

Rose Ausländer

FORMULAR

Formular
valja ispuniti
da ili ne
zametena imena i podatke
odakle kamo
napokon potpis

Da jednom sam rođena
mrtva je zemlja moje kolijevke
podstanar sam
u paklu
zaboravila sam svoje ime
tri vlastita križa
amen

DOMOVINA III

Bezdomovinstvo
stranoj domovini
ostajem vjerna

glasovi
dolaze napisani
zagrlili su zemlju

drže nebo
darovali su mi
proljeće i snijeg

iz svoga bezdomovinstva
dolazim
sa svojim riječima
tebi
strani prijatelju
razbacujem
blještavo svjetlo
po tami
naše zajedničke domovine

KRISTAL

Zar tvoj stih
nije kristal
zar ga
nisi dostojan
svijetliti mora
kao ljubav i bol

MAJČEVINA

Moja očevina je mrtva
pokopali su je
u vatri
živim
u svojoj majčevini
riječi

JEZIK II

U tvojoj sam službi
doživotno
u tebi želim disati

žeđam za tobom
pijem te riječ po riječ

izvore moj
srdžba tvoga svjetlucanja
zimski riječi

nježna kao jorgovan
cvjetaš u meni
proljetna riječi

pratim te
do spavanja
zapisujući tvoje snove

razumijem te doslovno
zajedničkom ljubavlju

U CHAGALOVU SELU

Krivi zabati
više na
obzoru

zdenci drijemaju
osvijetljeni
mačjim očima

seljanka
muze kozu
u sanjanoj štali

plavetnilo
trešnje na krovu
gdje bradati starkelja
gusli

nevjesta
gleda u oko cvijeta
lebdi na kopreni
iznad noćne stepe

U Chagalovu selu
pase krava
na mjesečevoj livadi

zlatni vukovi
čuvaju jaganjce

MOJ SLAVUJ

Moja je majka jednom bila srna
zlatnosmeđe oči
ljupkost
sačuvala je iz srnećeg doba

Ovdje je bila
polu anđeo polu čovjek —
sredinom bijaše majka
kad je upitah što bi rado postala
reče: slavuj
sad je slavuj
noćima je slušam
u vrtu svojih neispvanih snova

Ona pjeva o Sionu predaka
pjeva o staroj Austriji
pjeva o brdima i bukovicima
Bukovine
pjesme nad kolijevkom
pjeva iz noći u noć
moj slavuj
u vrtu mojih neispvanih snova

SABAT I

Trava i osunčano lišće
zlatno očešljana kosa gradskog perivoja
svjetluca mirnim danom
kuće zadržavaju dah
ćelija sam metropole
moja važna rodbina
žile grada
svijetle u tijelu moga grada
osvijetljena sam točka
u kozmosu sabatnog mira
nisam zaboravila žurbu

žuljevitog tjedna
mđra svakodnevice
zatvara moju ćeliju
no sabat je otvara
da pohrani svoje svjetlo
on također odzvanja
potrebne su mu sve stijenke ćelije
kako bi ih ispunio zvucima
kao cijevi s vinom
zvuk prija kao burgundac

JERUZALEM

Kad plavobijeli šal
objesim prema istoku
Jeruzalem se ljulja prema meni
sa svojim hramovima i pjesmom nad pjesmama

mlada sam pet tisuća godina

moj šal je ljuljačka

kad zatvorim oči
prema istoku
ljulja se Jeruzalem na brdu
pet tisuća godina mlad
prema meni
mirisom naranči
mojedobni drugari
u zraku se osjeća
igra

BUČNA TIŠINA

Neki su se spasili

iz noći su
izranjale ruke
tamnocrvene od krvi
umorenih

bila je to bučna predstava
slika požara
vatrene glazbe
a onda je zašutjela smrt
šutjela je

bila je to bučna tišina
između grana
smješakajućih zvijezda

spaseni su bili u luci
gdje leže propali brodovi
oni sličje kolijevkama
bez majke i djeteta

OPTUŽNICA

Mrtvi prijatelji
optužuju te
jer si preživjela

oplakuješ ih
i ponovno se smiješ
s ostalim prijateljima

tvoje cvijeće
na njihovim grobovima
ne može ih pomiriti

tuguješ poradi njihove smrti
i pišeš stihove
o životu

POD POKRIVAČEM

Noću
kad misli
izranjaju
mrtvi ustaju
iz svojih skrovišta

njihove oči
nadvladavaju me
njihovi su me mahovinasti glasovi
uvjerali

mi pričamo
o ovozemaljskim stvarima
sve ih zanima
na njihova pitanja
nemam odgovore
bolje su obaviješteni
ponekad razgovaramo
o Hödelrinu i Spinozi

nikad ni riječi
o tome da su mrtvi
njihovo govorenje jasno je
podijeljeno
na svjetlo i sjene

POBRATIMSTVO U EGZILU

Brate u egzilu
odjeven u novine
sklanjaš se od sunca
tvoj kovčeg je pred vratima
čuvaju ga gavranovi

stablo moli da dobije
tvoje povjerenje
no ti putuješ u carstvo kiša
gdje je ugašen trnogrm
gdje ptica ne savija gnijezdo

nedjelja irski zelena
u magli visi crkva
otpozdravljaju cvjetni prozori
okrećeš se unazad

putuješ od zemlje do zemlje
kako bi našao plavu svjetiljku
premda znaš

da ju je zgazio nasilnik
krhotine leže razbacane po Europi

kad večer nosiš na žalo
zvijezde uravnotežuju nebo
kako ne bi palo na tebe kao Amerika
da voda bratski otuđena
odnese ruševine tvoga sna
da je voda tvoj
brat u egzilu

AUTOPORTRET

Židovska ciganka
njemačkog jezika
odgojena
pod crnožutom zastavom

Granice su me dogurivale
do Latina Slavena
Amerikanaca Germana

Europo
u tvome krilu
sanjam
svoje iduće rođenje

U RATU

Oslijepljeni grad
u guštiku ulica
užas plete svoju mrežu

djeci je
strah u očima bez zvijezda
bogalji niču kao gljive
u krvavom lišaju geta
na prozorskim okvirima vise skeleti
vojničke kape pokrivaju lubanje

Noćna mđra luta kao prosjak
od vrata do vrata
mi polažemo naša srca
u njezinu pliticu

Kad na prozorskim staklima
cvjeta cvijeće
majke kuhaju
bilo je topla i hladna
i meda s jasnim kristalima
nasmijali smo se lukavo
a onda je došla lisica
i ukrala nam toplo i hladno
i med s jasnim kristalima

Smiješak je
zapeo u grlu
strah i slane suze
ispunili su oči

SVJEDOČENJE I

Svjedočim da sam
privržena zemlji s njezinim
opasnim tajnama

kiši snijegu
stablu brdu

majčinskom ubojstvenom
suncu vodi
i njezinu prokletstvu

mlijeku i kruhu

poeziji
koja plete bajku
o ljudima

o ljudima

svjedočim sa svim

riječima
koje su me stvorile

BEZ NAGRADE

U zatočeništvu
ne slavim mirišljivu maglu nad Arosom
ni trostruku dugu nad slapovima Niagare
ni crvenkasti kanjon u parku Yellowstone

Moja tamnica prostrana je kao pet kontinenata
dva bilijuna ljudi dijele moju sudbinu
čuvari su okupili mrtve
zagušili mora
prikrili nebo

zavidim
tebi pantero u džungli
kako svojim mišicama neometano plešeš
tebi ševo predivna pjevanja
nespriječena među sebi ravnima
tebi pitone koji ne mirišeš uzbunu
u mjesečnom spavanju:

kako će biti lagana i čista
naša nepripremljena smrt

ŽELJE III

Željala bih biti stablo magnolije
stoljećima staro
i s prelijepim cvjetovima
Slavuj bih također htjela biti
čije pjevanje svakoga očarava

još više bih htjela biti brijeg
zagrljen suncem
očišćen kišnicom
s pogledom na neizmjernost vrhova
stoljetnog životnog trajanja

Oh govorila sam to u snu
ne bih htjela biti stablo magnolije
ni slavuj ni brijeg

nadalje želim biti ono što jesam
voljeti nekoliko ljudi
slijediti tragove svijeta
pa ako dopusti duh jezika
s nekoliko riječi
nadživjeti svoju smrt

TKO I

Tko će me se sjećati
kad odem

neće to biti vrapci
koje hranim
neće topole
pred mojim prozorom
neće Sjeverni park
moj zeleni susjed

Moji će prijatelji
koju uru biti tužni
i onda me zaboraviti

Počivat ću
u tijelu zemlje
ona će me preobraziti
i zaboraviti

Prijevod s njemačkog: Gojko Borić

PJESME

*David Antin*ŠTO TO ZNAČI BITI
AVANGARDA

jer sam znao da će to biti u neku ruku
 prijelaz od čitanja za koji sam znao da ćemo ga
 održati ovdje i načina na koji ja govorim mislio sam da ću
 sve iznenaditi ukoliko budem donio nekoliko isječaka iz
 novina i budem dok govorim iz njih čitao a
 na to sam se odlučio na brzu ruku kad naiđoh na njih slučajno u
 zrakoplovu na putu iz san diega
 ja sam nekakav novinski fanatik
 i kad sam se danas uputio zrakoplovom na istok
 za iowa city preko denvera s jednim primjerkom the san
 diego uniona nešto me natjeralo da pročitam ovu copleyevu
 tiskovinu koja poput mnogih lokalnih tiskovina nakon
 što prelistate prvih par stranica bude puna priča o
 iznenađujućim i nevjerojatnim stvarima koje su mi
 privlačne kao što mi je privlačan i tiskovni
 ustroj onako kako je privlačan mnogim umjetnicima
 možebitno zbog svojega kolažnoga prijeloma
 i dok u hipu preliječemo planine koje izranjaju
 istočno od san diega pogodi me naslov priče iz jedne
 kolumne

OBOJITI OTOK U NJEŽNO RUŽIČASTO

christo išla je dalje priča umjetnik koji je dao
 svijetu ZASTOR DOLINE u stijenama colorada i
 POMIČNU OGRADU u californiji sada želi obojiti
 otoke u zaljevu biscayne u ružičasto kontroverzni je umjetnik
 otkrio svoj najnoviji projekt u utorak
 kako neobično zvuči
 ovaj jezik kad čitate naglas
 namjera mu je prekriti desetak
 nenastanjenih otoka u zaljevu koji razdvajaju miami od
 miami beacha kao svila mekanim ružičastim polipropilenskim
 materijalom jer otoci nisu potpunoma naseljeni
 ako se ima u vidu svjetsko stanovništvo još je
 pridodao nešto učinak će biti rekao je umjetnik
 jedna serija lopoča homage platnima lopoča
 clauda moneta
 kao i svaki umjetnik christo je rekao ja
 ću načiniti svoje lopoče
 rekao je da će projekt
 nasloviti

OKRUŽENI OTOCI PROJEKT ZA ZALJEV BISCAYNE
GREATER MIAMI

to će koštati od osamsto tisuća do jednog milijuna
 dolara a novac bi trebao stići od prodaje
 crteža i kolaža samoga projekta tako je to u neku ruku
 ekološki projekt cijeli je rad osim polipropilena
 provjerila komisija
 NOVOG SVJETSKOG UMJETNIČKOG FESTIVALA
 i planirala od 4. lipnja do 26. lipnja 1982. u miamiju
 festival uključuje i nove dramske komade arthura millera edwarda
 albeeja i tennesseeja williamsa
 ima nešto u čitanju
 tiskovina nalik bacanju i chinga
 christo je još rekao a to je do čega sam ja
 došao da je konzultirao zaštitare okoliša i
 vladine urede glede ovog projekta i da nije naišao na
 zabrane iako još nije skupio sve

dozvole
     naš novi odjel za unutrašnje poslove treba se jasno
 očitovati

    da će christovi zrakomlati razbacati
 materijal po otocima u dužini od deset milja po zaljevu od
 središta miamija do sunčanih otoka   a onda će momčad od četiristo
 ljudi u jednom potezu povući svilenu ružičastu čahuru   i njegovi
 će lopoči ostati na istom mjestu dva tjedna prije
 negoli se skinu

    to će biti čarobno   ne glomazno niti opasno
 već intimno i lirično obećao je umjetnik

    ovo zvuči kao
 moja stara poezija kolaža   ali meni je želja ovo sagledati
 s točke gledišta koja se tiče avangarde
     ne držim da je christo neki avangardni umjetnik
     ali ako je ova umjetnost avangarda onda nije baš izazovna
     za trgovačku komoru greater miamija   jer je
 trgovačka komora sasvim za to raspoložena   i
     netko pokušava pridobiti za to i ostale
 ljude iz miamija   vjerojatno puno ljudi   iako uglavnom
 jeanne claude   i posao će biti obavljen   u to ne sumnjam
 i ne sumnjam da neće bit u skladu sa
 drugim avangardnim uracima arthura millera tennesseeja williamsa
 i edwarda albeeja

    nekako u isto vrijeme ili nešto poslije došao sam do
 jednog drugog članka koji je u meni pobudio slična pitanja   bio
 je to jedan od onih dana kad sam apsolutno gladan vijesti
 i što god pogledao našao bih ih   a ovaj je članak glasio

GLUMAC ČUVA SVOJU GLAVU ALI UBOJICA NE

    svaki umjetnik želi biti filmska zvijezda kaže joe spinell
 i svatko želi nastupati u filmovima uključujući the
 usherettes

    ovo je u odjeljku nazvanom UMJETNOST   spinell je
 karakterni glumac rodom iz new yorka koji je shvatio da je jedan od
 načina da se postane zvijezda napisati i producirati svoj film
     što je i učinio i postavio se za glavnoga   film
     što ga je napisao nazvao je MANIJAK a govori o psihotičnom ubojici
 koji je umorio i iznakazio jednu divnu ženu
     spinell daje

naučni prikaz sadržaja temelji se na ubojicama modernoga
doba koji imaju tegoba sa svojim majkama stilom
se vraća u filmsku povijest kroz oči
ubojice što je uzeo iz filma petera lorrea M
no možda

lorre i nije auktor ali to je u redu blizu smo
ali daleko od lorreovog klasika prema spisatelju
iz the san diego uniona MANIJAK toliko obiluje
krvlju da ga je teško distribuirati po kinima
ili nekim drugim običnim distributerima u stvari
the los angeles times je u jednom napadaju moralnosti
odbio dati prikaz filma jer se žrtva osvećuje
manijaku otkidajuću mu glavu u totalu

zašto je spinell uporabio toliko nasilja? da se dokaže
kaže autoru starom četrdeset godina morali bismo doći s
nečim novim

eto je li joe spinell u avangardi pravi
je novom? možda to nije jasno jer će vam joe spinell
reći »čujte ne govorite mi o nasilju i krvi jer ću
ja onda morati govoriti o ABC-u i CBS-u oni nam dvadeset i dvije
godine prikazuju vijetnamski rat«

ovdje nastupa
politički moral to je avangardni moral ali
on neće više o tome samo kaže da pravi filmove da
bi ljudi mogli uživati »ako želite umjetnost idite u muzej ljudi
mi daju novac da napravim film koji pravi novac zato
nas zovu industrijom filmskom industrijom industrija
je u nevolji i televizija je dijelom kriva ljudi su
preplavljeni TV-om i njihovi su mozgovi umrtvljeni«

moralizatorske

obrazovne i avangardne uloge preduhitrio je
filmadžija joe spinell čini se da nema mjesta
ovdje između lirskog avangardnog komercijalnog umjetnika
christoa i avangardnog didaktičnog moralnog komercijalnog šokantnog
joe spinella

o tome sam razmišljao dok sam letio
u pravcu iowe i razmišljao o tome kako svatko pokušava
locirati avangardu i o tome kako će se skoro svatko složiti
da ona privlači bilo šokiranjem ili novinom i da bih i ja morao
o tome govoriti tako i shvatio sam da ću se samo

zbuniti jer će svaka uloga s klasičnim
 atributima za avangardu biti preduhitrena nečim
 drugim i razmišljah kako niti ja osobno nisam nikada imao
 jasnu sliku o tome što je avangarda iako sam
 u vezi s ulogom dosta dugo da bih znao kakav je osjećaj
 biti avangarda

jedna je moja prijateljica napisala knjigu
 marjorie perloff bijaše napisala knjigu koja obrađuje američku
 poeziju u odnosu spram francuske za razliku spram
 vezanosti uz englesku što se konvencionalno pretpostavlja o tome
 u školama ja osobno mislim da ima puno
 korijena u suvremenoj američkoj poeziji jamačno mojoj poeziji
 i poeziji kojoj se ja divim ali i znadem što to znači
 napisati knjigu u knjizi vi morate organizirati svoje ideje
 uglavnom jednu po jednu ako je to važna stvar
 i vama je zbilja stalo do toga a ovo je knjiga
 oblikovana za raspravu o onome što sam uvijek držao za
 anglofilski model američke poezije koji je toliko dominantan
 u tim literarnim postavkama istočno od mississippija ili
 rijeke connecticut sjeverno od monongahela koje su toliko
 jako odane anglikanskoj strasti da pružaju
 osjećaj neke predstraže u romanu od huxleya
 ili evelyn waugh gdje ljudi sjede naokolo po
 verandi pijuckajući svoj džin vise u sjeni lokalne
 tvornice tekstila ili združeni u krugu tvorničkog postrojenja
 sanjare da igraju polo ili kriket ili ragbi na zelenijim
 starijim terenima etona ili harrowa koje možda
 nisu nikada ni vidjeli jer su uvijek drugi naraštaj istočno
 europskih židova iz brooklyna ili queensa ili litvanaca iz
 indijane ili luterana iz wisconsina i stoje oni
 nekako ondje skupljeni na verandi u new havenu ili manhattanu
 u spomen britanskom imperiju koje su oni zadnji
 od pričuvu i nekoliko kolumni od kojih će se ova knjiga
 jamačno pokušati udaljiti

ili možda još preciznije

ova knjiga donosi novosti samo onim predstražama
 iz kojih je britanski imperij odavno otišao i
 da vijesti iz engleske neće više pristizati i
 već dugo vremena i ne stižu i da postoji
 francuska veza kao što postoji i ruska veza i
 španjolska veza i za mnoge kineska veza ili
 japanska veza ima mnogo veza na ovome

svijetu ali u knjizi morate učiniti stvari po redu
 možda se u svijetu stvari ne događaju po redu ali u knjizi
 morate reći stvari po redu

i moja je prijateljica pozvana
 u washington da sudjeluje u razgovoru s nekim od ovih
 engleskih emigranata i izbjeglica među kojima su obilježeni
 harold bloom i john hollander i richard howard koji
 su jamačno istaknuti članovi izbjegličke zajednice

i marjorie drži svoj govor utemeljen na
 zadnjem poglavlju svoje nedavno izišle knjige poetike
neodređenosti čije zadnje poglavlje eto ima veze
 s johnom cageom i mnome

i ma kakve da su razlike
 između johna i mene a one su zamjetne mi
 smo obojica bili zbrisani opravdanim gnjevom harolda blooma
 koji jedva da je znao išta o nama osim imena kad je
 osudio radove da su smiješni a nas da nismo pjesnici
 i odjurio sa pozornice

pričali su mi o ovome bloomovu
 nastupu i ja mišljah da je čudesan i zaboravih na to
 ali nije prošlo puno od toga kad su me pozvali na to
 isto mjesto da održim govorni nastup na maloj shakespeareovskoj
 pozornici na folger libraris i dogodilo se
 da kad sam došao na izvedbu da sam imao nešto ozbiljno na
 umu jer mi prije tri dana bijaše umrla
 prijateljica nakon jedne iznenadne hospitalizacije iz
 koje smo se svi nadali da će izići živa i ja
 sam imao namjeru svoj dio odraditi kao neki homage meditaciju i
 spekulaciju o prirodi njezina života i smrti

i tako u skladu sa stvari ja ispričah njezinu priču
 ili ono što znadoh o tomu i pokušah iznijeti samu
 prirodu stvari između života koji smo vodili i smrti
 koju smo dobili i ono o čemu htjedoh misliti jest je li to
 umjesno i ako jest kakvo je i dadoh sve od
 sebe pod ovakvim okolnostima što sam
 ondje onda koja je moja slika onoga što umjetnik čini i
 jest nekoga tko daje sve od sebe pod ovakvim
 okolnostima ne misleći pri tome radi li to na nov način ili
 šokira jer ono što možete najbolje uraditi ovisi o tome što
 morate uraditi i gdje i ako morate izumiti nešto

novi da biste uradili posao s onim pri ruci uspjeh će te ali ne
 ako već imate pripremljeno koje će šmekati i nalazi se pri ruci
 i vi želite nastaviti s poslom

onda će te izabrati
 oruđe koje je tu oruđe koje je netko drugi načinio
 koje će šmekati i vi će te se na njega osloniti i biti zahvalni
 kad vam godi za nečiji tuđi rad i mislit će te
 o njemu kao prijatelju koji bi isto tako slobodno posudio od vas
 ako bi mislio na to ili mu to trebalo jer postoji
 umjetnička zajednica koja ne prepoznaje kopiju i
 izume niti bi trebala osim pod neobičnim okolnostima
 koja šalje jedna drugoj oruđe poštom ili ih izmjenjuje
 kroz razgovor u baru

iako imam nekoliko prijatelja
 od kojih primam dosta toga putem pošte koji postaju živčani
 kad trebaju izmjenjivati stvari jer
 ih iza leđa gleda ileana sonnabend i jedan od njih
 je toliko rastresen jer ga iza leđa gleda ileana
 zabranjujući mu da surađuje s drugim
 prijateljem da kada on piše tekst drugima
 za nastupe instalacije on nikada ne stavlja na to svoje ime ali
 to je jedna neuobičajena prilika i spomenuh to samo
 radi toga

i ja bijah ondje u washingtonu dajući sve od
 sebe posuđujući kad sam mogao i izumijevao kad sam morao
 i publika bijaše tolerantna i razborita i
 slušala me dok dajem sve od sebe i kad sam
 završio okupila se jedna grupica ljudi i došla do
 mene na razgovor jer kad govorite ljudima oni
 prirodno žele govoriti vama jer oni imaju nešto od onoga
 što ste im predstavili i inicira se razgovor
 ili sugerira barem u mojoj vrsti pjesništva koje je
 namijenjeno za otvoreni razgovor a ne da ga se zatvori razgovor
 koji se može nastaviti sa mnom ili bez mene kad sam mu već doprinio
 i prvo pitanje koje mi je itko postavio dok stajasm
 oko zdjele za punč bijaše što mislite o
 haroldu bloomu?

rekoh oprostite ja ne mislim o haroldu
 bloomu oni rekoše ali biste li mogli misliti o haroldu bloomu? ja
 rekoh mogao bih misliti o haroldu bloomu mogao bih misliti o haroldu
 bloomu ako bih to htio želite li? u redu pokušat

ću oni rekoše što harold bloom ima protiv vas? ja
 rekoh nije osobno oni rekoše ali čini se da je on jako
 ljut on misli da ga ja pokušavam ubiti to je stanje
 emigranta rekoh ja zamišljate kako vas ljudi
 promatraju izvana a sve izvana izgleda užasno
 opasno ja ga ne krivim zato što je on ljut da mislim
 da me netko pokušava ubiti i ja bih mogao biti ljut
 na njih ja ne pokušavam ubiti harolda blooma
 oni rekoše tada
 zbilja zašto je on tako ljut?

pa rekoh ja ja mislim da on
 pati od slučaja zamjene identiteta
 oni rekoše što je
 to?

ja rekoh prvo on misli da je dio jedne velike tradicije
 ali nije drugo on misli da je kritičar poezije ali
 nije a onda misli da znade od čega se sastoji pjesnički
 svijet ali ne zna
 oni rekoše što mislite time
 reći? i ja rekoh čujte prije mnogo godina prvi put kad
 sam uopće čuo za harolda blooma privukao je moju pozornost
 pukim slučajem netko koga sam poznao urednik u izdavačkoj
 kući za istočnu obalu koji sada radi za nacionalnu zakladu
 reče mi moraš ovo pročitati to je izuzetno to
 je bilo djelo o williamu blakeu nije bilo izuzetno to
 je bilo ono što možete očekivati od nekog akademskog književnog
 kritičara s ukusom za romantizam jedan manje više slatkorječiv
 pristup blakeu kao kompleksnom i ironičnom pjesniku koji bi mogao
 zadovoljiti svakog novoga kritičara osim što blake nije bio katolik
 niti anglikanac čak niti prezbiterijanac već neka vrst neobičnog
 domaćeg svjetovnog vjernika čije je evanđelje nastojalo
 nasmejati što više novih kritičara jer je bilo jednako neobično
 i jer su oni imali jak ukus za institucionalnu
 ortodoksnost
 ali od harolda blooma vi nemate osjećaj da
 ima ičega neobičnog u bacanju alegorijskih epova s jednom
 grupom entiteta koji se zovu orc i urthona i
 oothoon na mjestima ili državama s imenima kao golgonooza ili
 ulro koje blake objašnjava jednim setom hirovitih
 crteža koji ga čine jednim od prvih i najneobičnijih
 konkretnih pjesnika koji pišu na engleskom

ali od harolda blooma vi ne dobivate nikakav osjećaj
 uopće samo objašnjenje tako da ja nisam mislio da je on
 izuzetan već radije običan a kao većina
 akademskih kritičara prije beskoristan dok se on iskazivao
 onkraj romantične poezije ili potvrđivao i nudio
 ono što je on zvao teorijom poezije
 to u stvari i nije teorija
 jer se ne može ispitati i nema moć
 objašnjavanja u stvari je samo jedna sugestija objašnjena kao
 teorija o načinu kako će pjesnici koji to još nisu postati
 pjesnici putem poezije pjesnika koji su im
 prethodili što kao sugestija nije ništa izuzetno po sebi
 već zbog toga kako to bloom izvodi što je prilično
 izuzetno kao borba sinova s duhovima njihovih
 pjesničkih očeva od kojih su naučili što žele da
 njihova poezija bude i čije su pjesničke snage
 oni željeli naučiti i smatrati ih svojim
 ono što je
 izuzetno nije bloomov otrcani freudizam edipova
 borba između oca i sina koja nastavlja biti
 pomodna u akademskim literarnim krugovima daleko duže negoli
 je to njihova mašta devetnaestog stoljeća mogla sugerirati ali
 predmet borbe pjesnički stil ili možda
 pjesnički sadržaj u svakom slučaju pjesnički proizvod koji
 bloom shvaća kao neku vrst robe iznad koje postoji
 pitanje autorstva
 to je sasvim izuzetno i vrlo čudnovato
 posebice jer je bloom uvjeren kako ima samo
 nekolicina tih pjesničkih proizvoda i pokazalo se da su se oni
 dokazali kroz stoljeća jer svaki otac ima oca
 s kojim se mora svađati oko autorskih prava tako
 jadni john ashbery mora imati wallace stevensa za oca
 koji ne morate mi vjerovati ima za oca
 whitmana koji za svojega ima emersona kao što će ga
 imati i emily dickinson a pound možda ima browninga koji
 će imati shelleyja koji će imati wordswortha koji će imati
 miltona koji će imati spensera koji će naći početak
 abrahama post-prosvijećenog pjesništva
 ali što je ovaj proizvod
 i od kakve bi koristi mogao biti u bilo koje doba ako ostaje
 istim cijelo vrijeme tri drastično različita
 stoljeća

ali za blooma vrijeme i kultura ne znače gotovo
 ništa kabalisti i kalvinisti engleski lordovi novinari
 brooklyna izvršitelji hartfordova osiguranja i umjetnički kritičari
 new yorka jer se pjesnici ne sučeljavaju ni sa čime osim smrti
 i krizama osobnoga ega zato cijela loza zadovoljnih bloomovih
 »snažnih pjesnika« ispada da je samo jedna verzija knjiških
 engleskih romantičara adekvatno trivijaliziranih i egoiziranih
 od strane blooma što on prozva tradicijom

malo me zanima
 ono što će bilo tko nazvati tradicijom i nikakva zanimanja
 za ono što će netko nazvati kanonom ali mogu sagledati
 da je the service bloom iznajmio diplomce sa studija engleske
 književnosti za njih je on reducirao velik broj
 pjesnika na rukovet »jakih« koji su pokazalo se
 najudomaćeniji u čitankama i stavio svoje
 studente na rad da pronađu svoje pjesničke očeve za koji
 ih je zadatak on ekipirao križanjem grčkih i
 židovskih tehničkih termina korisnih pretpostavljam uglavnom
 da ih konsolidira za nedostatak sposobnosti za čitanje u bilo kojem
 drugom jeziku osim engleskom

dok za ostatak glavnine obrazovane
 publike ako ga ona čita on stvori utješni
 osjećaj rastućeg zakašnjenja i progresivno stanjenih
 vrlina od svakog sukcesivnog naraštaja pjesnika
 od blakea i wordswortha do sadašnjeg trenu ohrabrujuć ovog
 čitatelja ili nečitatelja da se zadovolji njegovim negiranjem
 tuceta suvremenih pjesnika koji rade na njegovom jeziku koji
 u većini neće biti vrijedni njegovu truda da ih
 uopće upozna

i to je ono što ja govorim tom čovjeku
 u washingtonu ili nešto slično tomu i ono što shvatih tada
 kad to rekoh i shvaćam dok to govorim sada
 malo ima od ideje avangarde u
 harolda blooma iako izokrenuto i čak se čini da je on više
 kod kuće s time negoli ja jednim pokretom prvih došljaka čija
 su dovinuća bila nova i koja su opstruirala put novim
 dovinućima na istome putu ideju patentiranih
 izuma od kojih se svaki ponaša kao barikada i
 tradicija kao jedna serija gorkih ratnih poraza dok se zadnji
 »jaki« pjesnik nalazi kao kafkijanski glodavac ili beckettov
 lik zabačen u nekom udaljenom kutu sobe to je
 čudesni pogled tradicije budući te baca natrag u kut

i pomalo komično nalik clement greenbergsovoj varijanti
 modernog slikarstva u kojoj briljantno dovинуće
 jednog umjetnika zatvara put idućemu ali zapravo
 više je nalik firentinskoj arhitekturi gdje je jedan genij
 šokirao promet i neće vam dozvoliti obnovu
 ulica

no ako ništa drugo tradicija se povijesti umjetnosti
 temelji na jednoj ozbiljnoj ideologiji na nadmoći
 i snazi industrijske države iz devetnaestog stoljeća koja
 je utrla put radoznalosti svojem osobnom duhovnom razvoju u
 povijesti koja je počela s ingenioznim ozemljem

kako je to michel
 de certeau pokazao u svojoj velikoj knjizi u »pisanju
 povijesti« sva povijest počinje s ozemljem najprije označite
 mjesto gdje se sve zbilo a onda ova
 demarkacija povijesnoga mjesta gdje se ništa nije
 zbilo ni na kakav razvojni način i nema povijesti
 samo antropologija jer postoje samo običaji
 i tradicije i rituali koji ostaju primitivno
 tradicionalno? biće jer je povijest alegorijski
 ep o razvoju civiliziranoga građanskog bića

tako je umjetnička povijest izgrađena kao jedan
 fantastični progres od plodnog začeca do egipta
 u nekoliko skokova preko mediterana do grčke
 preko jadrana do italije preko alpa da bi
 dosegla vrhunac u parizu ili možda londonu ili berlinu od ura
 do eiffelovog tornja ili ako odaberete literaturu od
 nimroda do arnolda bennetta ili thomasa manna koji se u
 interesu čisto iluzorne pameti prikazuju u perspektivi
 u školama i uče kao tradicija slikanja od
 giottoa do picassoa što nije manje suludo samo manje
 razumno jer skraćuje hegelovo pretjerano ali
 razumljivo hodočašće od ropstva do slobode
 njemačke države do intelektualne krhotine ili gomile drangulija
 koje su hrpa otpada a ne tradicija na što je jedini
 adekvatni odgovor nietzscheov komentar da njemačka
 kultura i obrazovanje za ovu pročitaneu europsku
 instrumentaliziranu kulturu nije neki duboko uvriježeni
 barbarizam to je samo jedan bolesni barbarizam golo obješen
 o sedlo

tako kad on zbori ili urla što je možda
 primjerenije haroldu bloomu o svojoj tradiciji
 on ne zbori iz nekog posebnog institucionalnog
 autoriteta već iz provincije u new havenu
 radi čega ja
 razumljivo ne mislim na harolda blooma i njegovu tradiciju
 osim kao na zabavu i kad me netko upita
 u sadašnjosti jer je sve ono što nas sad sjedinjuje u ovoj
 zemlji sadašnjica i poteškoća u njezinu prepoznavanju i
 njezinu zauzimanju radi čega je lako upasti
 u obećanje i ispraznost budućnosti nju je tako lako
 zauzeti zbog ispraznosti da je tako brzo
 punimo teretom uspomena i popratnim snima

zato nam je malo prije richard schenchner
 pokušavao nešto reći o sadašnjem stanju u avangardi
 i upozorio nas kako sve ovo što se sada
 zbiva u kazalištu i na nastupima predstavlja pad nakon vremena
 velikih revolucionarnih starih dana kako su čak i najbolji od
 novih umjetnika uglavnom popustili pred navalom degradiranih
 verzija velikih tehnika revolucionarnih prethodnika umjesto
 da nastave ići dalje i razvijaju tradiciju dok čak
 i najbolji od starih nisu više u stanju nastaviti na svojem
 avangardnome putu već se u najboljem slučaju
 ponavljaju i onda nas upozorio da će nas gubitak ove
 tradicije iz šezdesetih skupo koštati jer da je novi
 fašizam reaganove vlade već nad nama i da ćemo
 trebati još jednom revolucionarne umjetnike koji će se iznova
 oduprijeti

i ja sam se čudio što čujem ovaj nostalgični izvještaj
 o velikoj prošlosti i opominjućem izvještaju o užasnoj
 budućnosti koja prati tako trivijalno shvaćanje u sadašnjosti iz
 usta jednog priznatoga člana kojega u nedostatku
 boljega izraza možemo zvati avangardom šezdesetih ali
 možda je to problem s avangardnim pokretom
 što se okrenuo od raspravljanja u tradiciju
 čiji se članovi brinu o njegovu padu u prijeteću
 budućnost i možda sam ja zbog toga jedan ubogi avangardist
 jer mene zanima uglavnom sadašnjost koja
 ako je pronađem možda mi dopusti doznati što raditi a glede
 budućnosti ona će nas i sama pronaći gledali mi

unatrag ili unaprijed ona će biti ondje na vrhu
stepenica u međuvremenu ja bih želio osvojiti sadašnjost

i ono što je ovoga časa u sjedinjenim državama
raketna inflacija za koju ni jedan političar ne
može učiniti ništa drugo negoli zatražiti od puka da shvati
rastuću nezaposlenost koju svatko može razumjeti i
podcijeniti njihovo razumijevanje jer broj
ljudi koji su izgubili svoj posao raste tako da broj
onih koji nemaju pravo na naknadu zbog
nezaposlenosti koji su postali malodušni i više se ne javljaju
u urede za nezaposlene tražeći zaposlenje ili pomoć
koju više ne mogu primati također je u porastu i ti
ljudi iščezavaju s broja nezaposlenih kako
ih se prestaje brojati među siromašnim lovcima na posao koji
jer se više ne broje nisu na broju i postaju neka vrst
bezbrojnih duhova koji više ne žive u našem
obilju ili borbenoj ekonomiji već je misteriozno muče
ipak

i ako nisam za dugo vremena znao što to
znači biti progonjenik sada počinjem shvaćati u sadašnjosti
čak i dok čitam tisak ili idem niz ulicu tražeći
ga i ja podižem tiskovinu svojega rodnoga grada the san diego
union i čitam o hotelu grant

danas je hotel grant jedina visoka
građevina u san diegu nije bio puno visok imao je oko
deset katova ali je dugo vremena bio najviša
građevina u usnulom san diegu sada ih ima puno
viših ali izvjesnoj poslovnoj klijenteli
on ima neku nostalgiju i šarm i držali su ga dobrim
za božićne i novogodišnje zabave i slično iako
je zadnjih nekoliko godina malo oronuo
a novi vlasnik koji ga je upravo preuzeo planira ga
dotjerati

i bilo u skladu s time ili ne
neki su dan ispitivali hidraulično dizalo za
vanjski izlaz u slučaju požara mehanizam je pao i protupožarni
je pao izlaz i usmrtio jednog osamdesetpetogodišnjaka po imenu
angelo aquinero i njegovog sedamdesetpetogodišnjeg prijatelja
san marina koji je išao spram njega i jedva promašio dvojicu
dvadesetdvogodišnjaka koji su odskočili ustranu

i dok je

meni ova priča zanimljiva čini mi se neobičnim da
 je ime jednomu od dvadesetdvođodišnjaka bilo jack
 kemp isto ime koje je imao istaknuti stranački zakonodavac
 koji je bio brzi predvodnik u jednoj od
 najgorih napadačkih crta u the buffalo bullsima gdje
 se također znao vješto izvući iz
 paklenog tempa i ja mislim da ako je politika koju
 on zastupa rezultirala kolapsom da će se on opet istaknuti
 tako što će se znati izmaknuti đavolu s puta
 ili puno brže od nekog starijeg umirovljenoga kuhara

i dok čitam novine ja se pitam
 kako je došlo do toga da ispituju izlaze u slučaju požara usred
 bijela dana na broadwayu koji su pali na dva umna starca s ulice
 tek tako zar nisu imali nekakve konopce ili neke ograde
 i znakove koji bi držali ljude na udaljenosti ne kaže novinski
 članak nije bilo nikakvih ograda niti znakova jer nije bilo
 nikakvog zahtjeva za testiranje hidrauličnog dizala
 za izlaz u slučaju požara

pa pretpostavljam da možda nisu
 nikada prije imali nezgoda ali opet jesu li imali dosta iskustva
 u provjeravanju jesu li ga ikad prije ispitali jesu li ga
 ispravno ispitali jednom na godinu ili tek sada
 jer su radili na obnovi a gradska je agencija to opazila tek
 sada i tražila ispitivanje ali ni o tome ne bijaše ništa
 u novinama ipak tisak je spomenuo

dvojicu ljudi s ulice koji su nosili odore i odvrćali ljude
 i ja
 zamišljam osamdesetpetogodišnjeg angela aquineroa njegov sluh
 koji nije više tako užasno dobar koncentrirana na razgovor
 sa svojim prijateljem i slušanje njegova govora dok ide uza nj i
 kad mu doviknu on ima neke stvari na umu važnije
 negoli dva odrpanca koji viču
 grubo se ljuljajući u njega i samuela marinoa i on ima život
 da živi anđeo to je njegova ulica i ljudi s
 ulice to znaju zovu ga gradonačelnikom gradonačelnikom
 broadwaya i mislim kako bi gradonačelnik broadwaya zaslužio
 više skrbi dok koraca svojom vlastitom
 ulicom negoli da mu se više i izlaz protiv požara pada na njegovu
 glavu ali hotel se osjeća ispravnim jer je
 radio u okviru odredaba koje nisu prepoznale dužnost
 koju zaslužuje gradonačelnik

i dok nastavljam listanje

tiska tražeći sadašnjicu stigoh do nekih pisama
 koja se odnose na probleme tradicije u kolumnama
 drage abby dva pisma dok ja sjedim u zrakoplovu
 razmišljajući o problemima avangarde da iz
 dviju krajnje različitih perspektiva izlaze zapravo problemi zbog
 stava sadašnjosti spram tradicije
 jedno je pismo moglo biti
 napisano od strane harolda blooma

»draga abby« pisalo je »ja imam
 u planu oženiti se ovoga ljeta moji su roditelji rastavljeni i
 moja se majka preudala moje je srce u skladu sa
 tradicionalnim crkvenim vjenčanjem tko će me predati? moj
 otac ili moj očuh? obojica me drže za svoju kći
 i ja ih volim jednako obojicu moja majka kaže da će onaj koji
 plati vjenčanje imati pravo da me preda
 jamačno moj očuh to mi je dalo čir čak sam
 razmišljala pobjeći s dragim tako bih izbjegla odabir
 ali ja zbilja želim crkveno vjenčanje
 imam dvadesetjednogodišnjeg
 brata koji bi me mogao odvesti do crkve ali on kaže
 da će me radije uvesti
 molim te reci mi što da učinim ne
 želim povrijediti ničije osjećaje na dan svojega vjenčanja«

ali ima jedno drugo pismo sasvim drukčijeg
 gledanja na stvar i ako je ono prvo harolda
 blooma drugo je više nalik meni ovo je pismo
 od druge žene koja piše radi konzultacije s autoricom od prethodnog
 dana koja se žalila da je u nedaćama zbog toga što je
 druga supruga

»nemojte očajavati i ja sam također broj
 dva čovjek za kojega sam se udala već je bio oženjen jednom
 divnom ženom po imenu sue godinama me je moja svekrva
 zvala sue moje je ime joan čak mi je davala poklone
 za suein rođendan ona je voljela sue a voli i mene također
 sad sam razvedena a moj bivši sad se viđa s jednom damom
 po imenu jean čujem da je moja bivša svekrva sada
 zove jean joan
 joan«

eto možete razumjeti zašto mene joan tradicija
 potiče na sadašnjost i sve što trebate učiniti
 jest da je otkrijete ako ne ona će otkriti vas često puta
 vrlo brzo i bez upozorenja ali u svakom slučaju ja imam osjećaj
 da će mi doći kao što mi je i došla nedavno jednoga dana

ne tako davno preselio sam svoju majku u san diego
 iz brooklyna u kojemu je živjela mnoga ljeta no
 daleko je od brooklyna do san diega i život
 kojim ovdje živi drukčiji je kao i klima i ja
 je ne bih bio nikada preselio ali život joj se počeo raspadati
 ili je ona tako osjećala postala je
 starija imala je sedamdesetosam ili sedamdesetdevet i
 susjedstvo u kojemu je živjela zadnjih dvadeset
 godina u ocean parkwayju je iščezlo i sada je bilo
 nastanjeno tuđincima koji su joj tako je osjećala bili opasni
 i bili su joj tuđi i bilo joj je sve teže
 obavljati svoje dnevne obveze odnositi svoje
 čekove na banku i skrbiti o računima za plin i
 telefon i stanarinu zato sam je preselio u jedan apartman
 na pacific beachu blizu zaljeva a ja ne mogu potpunoma
 zadovoljavati njezine potrebe ali mogu bolje
 negoli to može ona sama

i sredio sam da joj prebace stvari iz brooklyna i
 krenuo po nju zrakoplovom i smjestio je u ovaj sunčani
 mali apartman na la playai u jednom malom kompleksu apartmana
 koje vodi jedan dobrohotni bivši vojnik od autoriteta
 koji se o njoj stara i obavlja kupnju kad god to može a
 kad nije u stanju onda zovne mene i čini se da je išlo sve
 sasvim kako treba

sve dok nije počela imati poteškoća s
 telefonskom kompanijom i san diego gas and electricom s kojima
 se prepirala preko računa čak i onda kad sam ja sredio da ih
 isplatim i s bankom jer je bila uvjerena
 da je zakida u njezinim interesima tako da je odlazila ondje
 svaki dan kako bi bila sigurna da je sve zabilježeno i svađala
 se s blagajnicima kad joj ne bi udovoljili i završilo je tako
 da su blagajnici otišli toliko daleko da nisu htjeli imati s
 njom ikakva posla jer po njihovu ona će odletjeti u
 neobjašnjive ludosti u poslovanju za koje oni nemaju razumijevanja
 i pojava male sjedokose gospođe s malim

napuhanim narančastim ženskim šeširićem koja ulazi kroz vrata
 njihove banke izazivala bi užas u njihovim srcima i oni
 oprezniji koji bi je uhvatili u dolasku kroz vrata
 dok stiska svoju torbicu uz bradu i nosi svežanj
 bankovnih knjiga u ruci brzo bi hvatali maglu u
 zahod ili na automat za kavu radi neophodnog odmora
 i menadžer bi na kraju pozvao mene i ja bih
 se morao s njom prepirati da dovedem stvari u red
 dok su oni slušali saučesnički a ja sam joj pokušavao objasniti
 ono što su oni sasvim točno učinili što ju je samo
 još više ljutilo jer su oni razgovarali sa mnom umjesto
 s njom »a to je moj novac« govorila je ona

ali sve je ovo bilo beznačajno sve dok nije počela
 prepirati se s menadžerom za apartmane ili dok nije počela
 sumnjati u njega kao što je sumnjala i u ostale da je
 potkradaju njezin novac njezine bankovne knjige njezinu četkicu
 za zube igle i konac i konačno plitice s kockicama leda

ovdje sam je preselio u jedan apartman u
 hotelu hotel za stanovanje starijih osoba gdje su
 dobivale jelo gdje im se kuhalo i namještalo posteljinu gdje je
 boravila s drugim ljudima i ženama
 čije sposobnosti ne bijahu veće od njezinih vlastitih
 među kojima je mogla uživati osim što je izgubila
 pojam o sadašnjosti što joj i nije puno značilo i
 na što se tužila radi razloga koji su bili beznačajni
 kad bi mi ih objasnila
 oni su imali predrasude spram nje
 jer je bila židovka jer je bila iz scrantona
 a ona je željela poći natrag gdje je njezin narod u
 new york i bilo mi je beskorisno objašnjavati joj da
 skoro trideset posto ljudi koji žive u njenome hotelu
 bijahu židovi i da sam ih čuo da govore na jidišu i da
 je bijah čuo gdje s njima govori i da je njezina dobra prijateljica
 s kojom je bijah vidio sjediti veći dio vremena jest talijanka
 ali također govori jidiš bolje negoli moja majka kojoj
 je engleski prirodni jezik s naglaskom iz
 pennsylvanije koja nije nikada naučila tečno govoriti
 jidiš

ali kakva korist od toga   jedino što je željela učiniti
bilo je poći kući u scranton od prije sedamdeset godina ili u new
york od trideset ili četrdeset godina od prije   zato je podsjetih
da sav njezin preostali rod živi sada u
miamiju i da bi ih možda željela posjetiti   ali to ju
je zabrinulo jer njezinoj će sestri bessie biti sada skoro devedeseta
a sarah mora da je preko osamdeset i pet   a sylvia   no
sylvia

ali imao sam ideju   pozvat ću joj brata
irvinga koji je bio mlađi od nje   on se starao o sylviji
i živio je na floridi ne daleko od drugih sestara
koje je mogla posjetiti s njim i imati prigodu vidjeti sarah
i bessie prije negoli umru   i sylviju također   i ideja
da bi opet mogla biti s obitelji svojim sestrama i bratom
njoj se dopala jer joj je to bila jedina ideja o kući   tako
ja rekoh da ću pozvati irvinga jer sam mislio da će
uspjeti izvesti putovanje zrakoplovom ako je stavim u zrakoplov na
jednome kraju a brat je dočeka na drugome
i bijah na putu to
i ostvariti   kad dobih telefonski poziv podigoh slušalicu i
začuh jedan promukli glas kao da je od nekog mafijaša
ili nekog talijanskog vlasnika kladionice   kojega sam prepoznao
kao glas mojeg ujaka irvinga
koji mi se obraća »zdravo davide«

taj glas ne bijah čuo godinama   ali ovaj je
otmjeni teški čovjek govorio teškim glasom   možda
ima neke veze sa čovjekovim životom to što ga donosi na
svijet kao teškoga   možda vođenje slastičarnice
u okruženju kladioničara i detektiva učini ga da zvuči
kao jedan od njih   razvijajući godinama tu vrstu
napuknutog i zadihanog faringitičnog režanja kojega sam
odmah prepoznao da je od mojeg ujaka

»zdravo irving«   rekoh ja s povjerenjem
koje me je iznenadilo ali ne i njega   iako nisam s njim razgovarao
skoro dvadeset godina
i on reče »čuj sonny   ja
znadem da se ti staraš o svojoj majci«   ja rekoh »pa ona je
sasvim dobro   nije loše«   ja rekoh »ona je u hotelu i
nije presretna jer nije okružena s obitelji
ali joj je udobno«

on reče »čuj ja znam da je tvoja mama
jedna teška osoba ona nije nikada bila puno sretna i ja znadem
da se ti o njoj skrbiš najbolje što možeš ali ona je imala
jedan vrlo težak život i mislim da bi joj činilo dobro da dođe
ovamo i posjeti svoju obitelj« ja rekoh da je to odlična ideja
kako ćemo to izvesti a on reče »čuj nek uzme zrakoplov
do fort lauderdalea ja ću doći po nju i pokupiti je
isti čas i živjet će ko carica«
»kao carica« ne bijah čuo taj izraz
godinama još otkako sam bio dječak a william bendix
je svirao na radiju devetstočetrdesetih a moj
ujak obećavao mojoj majci povratak u devetsto
osamdesete
on reče »jea imat će život ko carica ovdje
je divno vodit ćemo je svuda naokolo vidjet će
morsku obalu vidjet će svu djecu i unučad
divne kuće u kojima stanuju živjet će ko kraljica«

ja rekoh »zvuči dobro ali zašto ne pozoveš nju
i razgovaraš isto tako s njom činit će joj dobro da ti
čuje glas i dati joj samopouzdanje možda bude malo živčana
glede jednog takvog dugog putovanja«

»jasno sonny razumijem ali možda bi joj ti mogao
dati moj broj također u slučaju da ne stignem na vrijeme
imam problema s neredovitim satima ja radim kao noćni
čuvar i ponekad me nema«

jasno rekoh ja ok irving ali ja sam znao
da ona neće nikada biti u stanju pozvati iako sam je podučio
kako da to učini s telefona u predvorju bira
centralu i prebaci poziv na me jer sam znao da
će izgubiti povjerenje ili svejedno zaboraviti ali ja rekoh
jasno i prođe cijeli tjedan dva tjedna tri tjedna nema
irvinga i ja nisam mogao razumjeti zašto irving nije zvao
cijelo to vrijeme
zato ja upitah svoju majku jesi li ti pokušala
zvati irvinga a to je bilo vrlo teško ako ne i potpunoma
bezrazložna stvar za učiniti jer razgovarati s mojom
majkom o nekom posebnom djelu ili događaju koji se nije ili
jest zbio u nedavnoj prošlosti bilo je preteško zbog
načina na koji ona gubi vezu sa sadašnjošću čim ona

postane prošlost i besmisleno jer što god ona kaže tako je nepouzđano da ona pokušava sakriti svoje nedostatke ali ja sam pokušao otkriti je li je irving zvao ili što je manje vjerojatno je li ona zvala njega i ona se pokušala sjetiti ili preciznije odgovoriti tako da smo oboje pokušali i iscrpli se u našoj upornosti

ona je osjećala da je potrošila ogromnu snagu u borbi s nekooperativnim službenikom na centrali na međugradskoj koji ju je odbio spojiti sa signalom koji nije vodio do ugodnog glasa s druge strane i završila u plaču jer je tjednima pokušavala dobiti irvinga nazivala ga je neprestance bila je iscrpljena od svih tih pokušaja koje je opisala i još uvijek nije bilo irvinga i sad je bila blizu suzama jer je nešto moglo poći po zlu

i iako ja nisam u to vjerovao odlučio sam zvati tako da sam ga zazvao ujutro i nitko nije odgovorio pokušao sam opet poslijepodne i istu večer i idućeg jutra i sjećam se da sam pomislio kako je to neobično jer sam znao da njegova supruga fanny boravi kod kuće veći dio vremena čuvajući moju ujnu sylviju koja je postala neka vrst invalida i tako provodila sve svoje dane na kauču gledajući sve što je bilo na tv programu zato sam i pomislio da je to neobično i nastavih pokušavati i jednog dana poslije nekoliko tjedana ja telefonirah i netko podiže slušalicu i bijaše to ženski glas i ja rekoh »halo mogu li razgovarati s irvingom« i ženski glas postade težak i hladan i kaza »je li to neka šala« i ja rekoh »ne ne fanny jesi li to ti?« ona reče »davide? jesi li to ti« ja rekoh da i ona reče »irving je umro« »što se dogodilo?« rekoh ja

ona reče »sjećaš se da te je zvao?« »da« »dakle te je noći on pošao na posao na svoje mjesto noćobdije i izišao van na šalicu kave za vrijeme odmora a tada stiže iza ugla neki automobil i udari ga i usmrti ga«

sada nisam mogao računati na fort lauderdale niti miami niti svoga ujaka koji se javio telefonom a onda nestao ništa na obzorju

mojega razgovora nije me moglo pripremiti za taj trenutak
s mojom ujom fanny koja je upravo izgubila supruga s
kojim je živjela više od četrdeset godina i koja je sada na
telefonu

i čini mi se da ako niste u stanju dati odgovor na
ovo onda niste ni u avangardi

Preveo Petar Opačić

David Antin, rođ. 1932, profesor na sveučilištu California u San Diegu, poznat je po svojim javnim nastupima kad prakticira »poem-talk« koji je nadahnut sjećanjima pa i sam za sebe kaže da je »speaker« i u jednom od svojih eseja (Modernism and Postmodernism: Approaching the Present in American Poetry — Boundry 2, 1972. str. 120) daje podršku Charlesu Olsonu zato što je dokrajčio »Metaphysical Modernist Tradition« i bliži su mu Gertrude Stein i John Cage negoli Pound ili Williams, jer naraštaj kasnih pedesetih i ranih šezdesetih, uključujući i beatnike, Black Mountain pjesnike i New York školu daje pjesnike koji 'otkrivaju' i 'konstruiraju' fenomenološku stvarnost koja se ne može istrošiti svojim predstavljanjima jer ona modificiraju njezinu prirodu (ib. str. 133). Važnija su mu djela: *autobiography* (1967), *definitions* (1967), *code of flag behavior* (1968), *meditations* (1971), *talking* (1972), *after the war* (1973), *tuning* (1984), *what it means to be avant-garde* (1993) itd.

PRELOMLJENA SVJETLOST

Lazar Jovanović

LAZAR

Za života oči mu zvijezde udisale
bijelim svjetlom svanjivale i umirale
u tragu duše zanesene cvjetovima
rasjenjenim noćima u sunčevim zracima
Boga slaveći što ga iz tame uznese
darova mu Aureolu svetosti istine
da mu gorku zjenu u sudbini stiša
blažeći je svjetlom da se smije
u zvjezdanom tkivu šarenom leptiru
gdje mu um iza sebe odjekuje.

U SLOBODI VJEROVANJA

Jer sve se svodi na samilost
a boli to bezgrešno stanje
u kaplji duše mišlju zanesene
što trune u maglama

Jer nisam duh ni vječan ni svēt
tek teško je za života
u sažaljenju praštat neistine
uzrasti radosti nevičan

U paklu grotla niste boravili
(tek sjena ste svoga bića)
ne znate za smijeh što se prelama
kao zraka u nevinom plodu

Pomolite se svjetlu sunčevu
u slobodi vjerovanja
uvažite usud tog osjećanja

I šutite, šutite, nevine trave
u raspetoj zjeni Krista.

SVJETLOST VREMENA

Mirjani

A kako otrpjeti suzu večeri
što slivena je u vjetru treperila
nije htjela reći okus usuda
a živjela je vjekovima

Duša joj bje Božanstvo u tijelu
nevini čin svjetla što ga je disala
u liku svome smjerno osjećala
zvjezdanu milost u svetim očima

Ako se može misao okajati
zgrušani njen prah u zemnoj tišini
molit ću u sebi Božansko bdjenje sunca
da me okaje da bi mi oprostila
prisutnost bôla u zrakama

A taj san neisanjani
življen vjerom Krista u peludi cvijeta
neka me istraje svjetlošću zrenja
u snu večeri ljubavi čeznuća
istine moje u činima duha

Jer ništa se ne može više voljeti
od sunca što se spliče u očima
kao svjetlost vremena u tkivu
začetom u duši svemira.

BIJELI SAN

Nečujno sam ušao u njezin san
prahom zvjezdanim
bijelu pjenu prosuo u crnu noć
vidio sam dušin plod
davu mladozvučnu modri zvuk
sjenu dana pretočenu u sijedu svjetlost:

voda je protjecala bijelo
srebrna bjeličasta
dušu je doticala
zeleno zelena
zrnasta

usnio sam bijelu noć
zeleno plavu
zeleno sjenovitu
i plakao zvijezde u nedogled
u času ljepote

ljubio joj bijeli dlan
nježne prste mjesečevom dušom
prosutom u bijelu zoru
rumeni oblak i cvijet
u zemnom dodiru samoće

a probuđena bje samo
nevidljiva
crveno zelena
sunčeva zraka.

U TIŠINI ZVIJEZDA

Jedan čovjek danas je usnuo
jer je morao
da bi Zemlja disala
humak zelen cvjetao
duša da bi se suncem mirila
sa svjetlom pepela

Koračanje i smijeh
 nekad sretnog lika
 utihnuše večernjim snom
 a srce mu potamnijelo u očima
 Bog je osrećio
 rajskim vrtovima
 u tišini zvijezda.

* * *

O, mladosti, mladosti,
 kako sam se radovao!

SRODNOSTI SVEMIRA

OCU

To se tvoja sjena pomakla

Zatvaram oči
 vrijeme mi u suzi riše tvoj lik
 davno preminuo u večernjoj zruci.
 Vidim tvoje tijelo kako, skrušeno, iščekuje čas uskrsnuća
 u sivoj postelji satkanoj od zvjezdanih niti
 što prosiplju svjetlost u plodove sna i usuda naslijeđenog duha
 u utihnuli glas i privid duše što diše bijelo plamenje
 živeći zvijezde koje u nama nikada neće potamnjeti
 jer zrače vjeru da smo postojali
 u uzajamnoj prisutnosti krvi, srodnosti svemira
 suncem što nam nad istom planinom izlazi
 s ljubavlju uvijek ispočetka
 između smrti i njenog lika
 gdje se tvoja sjena pomakla
 u sjeni.

OSUŠENE TRAVKE ZAVIČAJA

Sestra mi, misleći da ću joj boraveći u srcu i
 cvjetovima izraslim iz zavičaja potrošiti svjetlost
 duše, pa moje osjećanje Zemlje (travki i krošanja,

klasova i leptira) ljubavi očiju i zvijezda ne mogaše
razumjeti.
A ja baš tu vječnost čeznuh u bosonogu dušu
u svjetlo i vrijeme što sada tinjaju u mjesečini
potamnjoj od sjećanja u kome sestra življaše taj plod
a ja umirah zanesen ljepotom cvijeta.

Došao sam sestri u posjete, dverima zavičaja, misleći
da ću je zateći sretnu, situ od ljubavi. Ali njena zemna
radost bje suza i krv u plodu u kojem sunce ljubav
začinjaše.

Ne bjeħ joj drag gost u danima sijede svjetlosti u
kljastom nebu i očima prelomljenim u zrakama koje bjeħu
posijane u djetinju dušu da bi nicali godine u
krošnjama planina i udolina, u zelenim vodama u kojima
se plodiše lopoči i oči djevojaka golih iz ljubavi.
(O, kako silno željeħ vidjeti iz daljine ljepotu rađanja
zvijezda iznad žarkih polja klasjem ožućenih!)

Ne prepoznah se u krošnjama topola i u cvjetovima što
su rasli pored rijeke zagrljene, zanesene sjajem
mjesečeve zrake.

Sestra mi bje zabrinuta bojeći se da ću joj ukrasti
zvijezde iz debelih plodova, pogaziti travke, zasjeniti
sunce što ga je ugledala rađajući se iz bijelog
brezovog lišća.

A, ne, ne dođoh u krađu, tek umornu dušu da smirim od
preteškog neba i Zemlje koja samu sebe razjeda u
svjetlu crne materije gdje život počiva kao plod smrti
od Božje volje i blagoslova.

Ja se moram vratiti u svijet meni mudrih i ludih
misli i stvorenja, u bolnu dušu što se pretače u nebo
maglenih oblaka, mrtvo dišući, bez ravnoteže sunca,
paklene oči zemna tijela.

Oprosti mi sestro osjećanje srca kome ne možeš
vratiti izgubljeno svitanjsko doba, pa, dok ljubiš
kamen zemlje zgrušane i zapaljene zrakama, ja ću

razumjeti igru svjetlosti i mraka u tvojim samilosnim
zjenama i rukama koje siju zrnje i kamenje u
Božanskom osjećanju planina i krošanja koje voljeh
jednakom snagom nedozrele duše.

Ja se zbog ljubavi vraćam u svoj početak kraja
čeznući tužno osušene travke zavičaja!

SLOMLJENA SJENA PAKLA

U spomen Georgu Traklu

Oprosti sveta dušo zvijezdo mjesečeva
što nisam spoznao prije tvoj tamni sjaj
tek besmrtni drhtaj duha u kaplji sam čuo
tugom anđela

ti svijetli grobe škropljen čemernom kišom
gnjevna sjeno iz paklenog zrnja nikla
ljubavlju srca iščitanog uma
dušu si mi osmrćenu uzdigao

ozrači me da iznad tvoga neba
kapljem zrake u sveti cvijet
vječito sretni tamni George
nitko se iza tebe ne vrati u plave ti zore

tek smrtan čovjek što htjede
ozaren tugom u gorkim očima
u srebreni govor svjetla da ti sazida spomen
zvjezdano tkivo u kamene suze

jer drugo ne znah do skromni milodar
suncem u dušu ti ukapati
procvali krik u čeznuće vjetra
slomljenu sjenu pakla.

NE SJEĆAM SE, U MILOSTI ŽIVIM

U očima pjev jesenje večeri. Zvijezde se prosiplju u plodove.
Ptice piju svjetlo. Dišu krilima što se žele vinuti u dozrelo nebo.

Ljudi u vremenu ubrzano sijedê. U koracima nariču.
Dozivlju se svjetovi tamni, nepoznati.

Govoriti ili šutjeti!? Gledati ili zjapiti!?
Otići niz ulicu koje nema. Ne doseže svjetlost.

Ne sjećam se, u milosti živim tu presudnu igru dušâ
što tamno se oplođuju, jer grimizna zavjesa sna
spušta se za svoje gledateljstvo živuće i umiruće
kao sjaj večernje tuge i zvijezda izgubljenih ljudi
u strogo povjerljivo, jer usud je jednak. Isti svima.

Istina vapi sjenu sebe. Pokušava sjajiti.
U ranjive oči zalaze maglene mjesečeve zrake.

O, Bože, ovo stanje: Svjetlost koju prosiplješ u dane
ne stiže nam u život što trune zanesen isanjanim pogledima
umilnim, blago zaboravljivim.

Odričem se svoga svjetla u ime očiju koje ne vide tvoje bdjenje i sućut.
Odričem se besuzno i ne ravnodušno usuda svijesti koju mi daruješ
za njihovo tamno krilo što se prelomljeno uzdiže k Tebi.

O, Bože, ova svetost u prozoru: Sunce kroz čemprese
i žuto zeleni oblaci u trenu i treptaju večeri
na koju se navikavam stanjem ljepote i pakla
što sjaje me umirući uvijek ispočetka.

Ugljan, 2001.

JER CVJETOVI SU DUGO VENULI

Mene su žrtvovali usudu misli tamne svjetlosti
prelomili me sijedim vjetrom bez protoka krvi
ali ne odjednom,
jer cvjetovi su dugo venuli

Iz sjene zvijezda Bogovi su motrili
čovjeka su tražili po Zemlji
ne bi li ga sebi stvorili

Jer, sažgalo je svjetlo što je moglo gorjeti
i noć sada sjaji pustim očima
što vape istinu svetosti
udahnutu zoru u ljepotu ljubavi

Meni su um ispirali svetom vodicom
kao svetost na dlanu me nosili
šokirali me i elektrošokovima
smjerno me varnicama zračili

Mene su raspinjali o klinove smrti
da ih mogu sobom živjeti
i pustili me u sušne pustinje
gdje sunce kaplje svetu krv vode
na kamene njive
ne bi li nikli plodovi
u dušu što su je usahnuli
u bijele kosti
procvale zvijezdama.

Split, 1969.

PLANETI

Zagledan u svjetlost vašu sužnji, kameni dusi sunca
u ravnoteži ruku s krikom vatre iz glasa
vi od krvi moje i zvjezdana praha
što vas iz prostora prazna umiranjem svjetla stvori
u besmrtnu kugle što okreću tijelo izranjeno
u svemiru duše mi.

Prevarene misli žalobno snivaše svetost života
dana i noći u vašim bokovima,
začudene u vjeri Boga, sretne u spoznanju sebe
od vatre crvene, žute, plave, skrivene i udaljene
od rasprskog sna zvijezda zanesenih molitvom Boga
što me ostavi zaljubljenog u Zemlju
da me skrušenog daruje ljubavi crva
usudu njene slave, njenoj uzvišenoj ljepoti
što se pjeva sunčevim zvucima vjetra
kad bolna svjetlost sjaji srh svemira.

Sve više udaljen, samotan, u tamu stvoren
kao kobna duša u zvjezdanoj krvi
što diše ljepotu raja, gromade leda i vatre
u tamnom osjećanju, prevarenom duhu
što iz oka gleda u dubinu nepoznata tkiva.

I nikad neću vidjeti istinu vašeg lika
o, zvijezde duše mi i tišine
vi čiste, srebrne i vječne treperave suze
iz srca moga u neke sretnije oči ukapane
da mi tugu zrače činima svetoga Grala

U spoznanju i tišini slutim snagu Boga
u vama sjene, sužnji, divovi neba
u ravnoteži ruku s krikom vatre iz glasa
vi od krvi moje i zvjezdana praha
uskrslag da vas umirući rađa
zemnu tugu kapljem u vašu daljinu
u vječnost svjetla i sudbinu mraka.

OSLIJEPLJEN TRAGANJEM ZA TVOJOM DUŠOM

Bjehu to zvijezde i tvojih očiju što dišu u vlatima
isanjane rajskim zrakama u koje vjerovah kao grešnik
u svete čini
da bih progledao raspjet prividima kao istina
sjene i cvijeta
toga ljubljenog svjetla što te u mojoj zjeni sjajilo.

Bjeh ostavljen, oslijepljen traganjem za tvojom dušom
koja u trenu vječnom jest vječna
u slobodi ljubavi zvjezdanom odjeku gdje čuh naricanje
tvoga smijeha
što se pretočio u kaplju jutra svanulog mi u svijesti
u kojoj živjeh život vjetra što te zibao u zraku
kao leptiricu.

U dušu ti čistu poput cvijeta zaći htjedoh
anđeoskim pjevom misli i cvrkuta.

Uskrsnuća zemna ne vidjeh, tek prah rasuta tkiva
slutnje su tamne, maglene.

ti moje plamenje srebrno zvijezde probuđenu istinu Boga
  primi u se
da bi se radovale oči ljepoti procvalog ploda
  među sjenama svjetla
u kome vrijeme oblikuje tijela u vječnost ljubavi.

Nosi me u sebi
i ondje iza ugla ulice, aleje ili zrenja cvijeta
ili prve smrti
ostavi me u očima
da sjajim zvjezdani tren u njima
čeknuće duša.

SOBA BEZ BROJA

Obojena sivo s crnim prozorima kroz koje se vidi more
crveno od večernjeg sunca uronjenog u dušu.
Palme nad prozorima nadvisuju razinu uma u kojem
sjajne i umorne oči nevoljko promatraju sudbinu što se
nadahnjuje cvrkutima i glasanjem brojnih stvorenja
što žive različito u njima.

Slušam tamne nijanse sunca zaustavljenog u pukotinama
očiju što zjape smrtnim pogledima u »zvjezdani
krvotok« o kojem supatnik razlaže teoriju koja ne
postoji, jer zvijezde se hrane samo srcem,
a srce je u nama sveto raspeto u snove o ljubavi
kojoj božanstvo dariva tračak svjetlosti u isposničke
oči koje ne vole.

Zavoli dušo ove cvjetove što venu pored staze u venama
usamljenih osoba što više ne mogu rasti, cvjetati,
ne mogu žudjeti, jer su žuđeni suncem što se
istopilo u zvjezdama izgubljenim, a čeznutim, rasutim u
prazne prostore i nadanja koja se ne vide, ne ostvaruju
u sobi bez broja u kojoj se zrcale zjene uvijek u
pozdravima, zazivima imena i osjećanja.

Iskrivljene slike istine, i bol koja postoji, a nema je,
koja je privid, fiksna ideja vida i sluha. Prazna
stanica uma i »živčani sustav« prisutan u činiteljima
što sve uzimaju a ništa mislima ne daju.

Ideje smrti i obmane. Nepoznati svjetovi tišine i
zvjezdanog bespuća šarenih leptira. Sreća što se topi
u suzama bez krvi, u ništavilu.

A ljudi su nejadi, bliski kao braća što se ne mogu
voljeti, a nepoznata u njima, za nas, potreba stvara se
i živi u svakom jednako. Isto.

Jer voljeti znači postojati kao istina, dodir,
osjećanje. A živjeti u sobi bez broja gdje svjetlost se
topi svakog dana u prostorima »zvjezdanog sustava
krvotoka« znači suncem se rađati i umirati kao sjena
koja ostaje prazna misao bez smisla.

SUNCE MOJIH SJEĆANJA

Ne napuštaj me, O, sunce mojih sjećanja,
jer želio bih vratiti se u dušu treperava lišća
vječitih jablana
gdje zvijezde mi prebivaju šumeći vjetrovima.
Tamo si mi, sunce, topilo svjetlost u djetinjim očima
u ljubav cvjetova
tamo ih upućujem da mi ožive uspomene u njihovo izobilje
jer ne mogu prežaliti večeri bez tebe ne znajući ti
putanju ni izlaz.
U vječnost tvoju udišem zrak i postojim kao stvorenje
Boga
što me očekuje između smrti i usuda raja odakle ću duh
zvjezdani udisati
bez ograničenja slobode i bdjenja milosrđem nad
dušom svojom.
Ne ostavljaj me, sunce, u čemeru i pepelu,
jer toliko ljubljah ti zrake što mi osjećaše bolno
nepoznato čuvstvo
Božanskim nektarom opijaše u meni sile nepoznate.
Ti moćno čedo Boga što svijetliš u potrebi da me
štitiš i hraniš,
jer ti si topla vatra iz očiju što me sjedinjuje u sebi
i brani od tame svemira
što me uspavljuje u mom željenom snu, od željeznih omči
oslobađaš ruke mi da te slave

u srce mi prosiplješ dane, svjetlošću mi hraniš moje mile
i usnule
tamo gdje sežu tvoje ogromne oči što me osvješčuju da
znam odustati od mraka
vratiti se u svanuće i bespuće, isanjane godine,
prosuto zrnje da nikne
u njihovim plodovima gdje zvijezde dohode i bivaju vječne
Ne napuštaj me sunce mojih sjećanja, moje vatre što se
gasi, prestaje biti svjetlo
a diše zvijezdama što mi zrače krv i udove
da mogu osjećati snagu u koracima što me tebi vode da bi
usnuli i uskršli
u zemnoj sudbini i čisti i kljasti, u radosti tebi slični
u tuzi izgubljeni
vjerom mi najavili svoj konačni oblik,
zvjezdani lik svjetlosti
u kome ću tebe, O, sunce umrijeti.

JEZERO TIŠINE

Ivo Hrvatić

IAKO mislimo da su hramovi
porušeni
još uvijek luta Naos
što u huku vjetra
nestaje među drvećem

VELIČINA briljanta je
u njegovom hladnom
plamenu kojim grije
svoju kristalnu dušu

KAD vrhovima krila
taknemo zoru
i suton
našli smo sebe
izgubljene u otvorenosti
zore
i spašene u tišini
sutona

SLIČIM psu koji uzalud
čeka svog gospodara

KROZ unutrašnje oko
spuštaš se u čudan kraj
bez stabala, bez potoka
u nešto bez ičega

MI pripadamo tragačima
svog prvog početka
od kojeg
traga nema

KOJI to glas čujem
u tišini duše

KAD pogledaš i ne vidiš
ništa
vratio si se
jer vidio si sebe
kao izgubljeni pogled

U TRENUTKU kad se nađeš
na tamnom dijelu staze
zapitaj se odakle dolaziš

VIŠE života imaju lavovi što jedan
drugom ližu rane — umorni i iscrpljeni,
nego krdo antilopa koje bezglavo jure.

KOLIKO ćeš puta popiti svoje suze
da bi se spasio ništavila

KAD se prepustiš maštanjima svojim
za trenutak osjetiš se
kao rak na pješčanoj obali
koji strepi od plime
što guta sve pred sobom

GLE, tri mudraca prolaze
beskrajnom šumom
stvarajući svijet
ni iz čega

KADA te nešto navede na put
kad si izgubljen
bez pravca i staze
kad patiš bez oka za stvari
bez ljudskog
svoj si
i sebi ravan

KAD pronadeš samoću
samoga sebe
našao si sebe koji
ne postoji
već je uvijek
tu

NIJE ljepota lopoča u cvijetu,
nego u stabljici koja se penje sa dna.

JEDAN plač u uglu sobe
i glava okrenuta zidu

ZADNJIM pogledima
zoveš svoju mladost
koja te napušta
kao što more
poslije plime pokušava
u pukotinama obale
ostaviti svoj trag
toneći ka bezdanu

U POČETKU javio se
strah
i sve drugo
što dolazi poslije
početak je

FUJI
Okovan vječnim ledom
s vatrenom utrobom
kriješ u sebi
jezero tišine

MALO je vajde
što ušima lijepo zvuči
tamo gdje govor prestaje biti
u tišini ti budi

JEDNOM pogledu u daljinu
dao si oči
da budete jedno
izvan svega

BJEŽI od čovjeka kojeg je
vrijeme pojelo
i prostor okovao

... i dok se lukom kretala crna povorka
smrti, osjećao se miris života koji se trudi.

OSJETIM ponekad blizinu pakla
koji prima samo izabrane

NE MOŽEŠ nikako
uteći
toj sjeni

KAD ti se kod najljepše riječi rodi sumnja,
našao si najljepšu riječ.

IZA kulisa dešavaju se
prave stvari
koje su izvan dodira trenutnog
životnog
smrti vjernog

SJENA krila koju baca kondor
na zemlju

U IGRI nastaje djelo
što u tišini
ljepotom se druži

U suton
kad mrak pokriva dan
sve izgleda prolazno

TEŠKO li je napustiti
zrak visine

POČETAK bića
gledanje je Sebe
slutnja istine
san svete samoće

NIJEM sa suzama u očima
provlačiš se kao sjen
kroz vječnu spilju
pračovjeka

TKO ne klekne
na svom odru
neće vidjeti svoj
život

IZA zatvorenih vrata
svoj pogled čekaš
(da kažeš sebi: da)
ti što sebe nemaš
što u noći
sa sjenom se boriš

od zore strepiš
a noći se bojiš
za vratima skriven

vremenu bježiš
tko si ti
što s prirodom općiš
bez straha
bez ljudskog u sebi

BUDIŠ se kao cvijet
što zorom otvara krila
s osmijehom tuge
što tu je tek za trenutak

U PROSTORU između svjetla
i sjene
krije se oko života

NA vrhu planine
gradiš hram

»AMINTA« TORQUATA TASSA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI
(U SPOMEN 450. OBLJETNICE ROĐENJA C. ZUZORIĆ)

Mirko Tomasović

LEGENDA O TORQUATU TASSU I CVIJETI ZUZORIĆ

Povlaštenu recepciju Tassove pastirske igre *Aminta* u hrvatskoj književnosti djelomično je uvjetovala i legenda o ljubavnim pjesmama koje je veliki talijanski pjesnik posvetio ljepoti jedne Hrvatice. Riječ je o Cvijeti Zuzorić (Fiora Zuzzeri), rođenoj 1552. u Dubrovniku, čija se obitelj još za njezina djetinjstva preselila u Ankonu, gdje se 1580. udala za trgovca Bartolomea Peschionia. Uskoro po vjenčanju Cvijeta se vraća u rodni grad zajedno s mužem, kojega je Cosimo I. de' Medici imenovao konzulom u Dubrovniku. Bračni se par, međutim, oko 1583. odseljuje u Ankonu, jer su trgovački poslovi Cvijetina muža završili stečajem. Njezina ljepota, otmjenost i kultura poticali su i hrvatske i talijanske pjesnike, koji su je poznavali ili sreli, na galantne stihove. Štoviše, neoplatonski estetičar iz Dubrovnika Nikola Gučetić namjenjuje joj središnje mjesto u spisima *Dialogo della Bellezza detto Antos* i *Dialogo d'Amore detto Antos* (1581.). Cvijeta (Fiora, Flora, Antos) Zuzerić uistinu je bila renesansna ljepotica, što se vidi i na njezinu portretu, koji se čuva u Dubrovačkoj galeriji, ali i neka vrsta idealne gospoje (*donna*). U njoj su galantno senzibilni književnici gledali spoj tjelesne ljepote i duhovnih vrлина, lijepost i krepost (*bellezza e virtù*), što se i na spomenutom portretu očituje u pravilnim crtama lica, ženstvenosti, ali i smirenosti, ozbiljnosti držanja. Činjenica da je Torquato Tasso ispjevao Cvijeti tri soneta i pet madrigala pokrenula je legendu o njegovoj ljubavi prema prelijepoj Dubrovčanki. No, ispjevao ih je »ad istanza del signor Giulio Mosti«, tj. po narudžbi. Dok je Tasso boravio u Bolnici svete Ane u Ferrari, nećak priora bolnice Agostina Mostia, Giulio sprijateljio se s pjesnikom. Mladi Mosti, zaljubljive naravi, zamolio je Tassa da u njegovo ime napiše udvorne stihove Cvijeti Zuzorić, koja je bila predmetom njegova obožavanja, a vjerojatno i Cvijetina sestra Nika. To su književnopovijesne činjenice, potvrđene i razvrstavanjem tih osam pjesama u Solertievu izdanju Tassovih *Rima*

(Bologna, 1898.-1902.) u skupinu *Rime amorose composte ad istanza d'altri*. Iz soneta se ipak nazire da je Torquato vizualno doživio Cvijetinu ljepotu, osobito iz soneta *Condusse Amor Teseo fra due sorelle*, u kojem je vješto variran motiv plesa, a lirski se subjekt našao između dviju sestara Zuzorić. Teško je povjerovati da je jedan tako plastičan prizor nastao tek na temelju Giulievih opisa. Čini se da je »un fior d'alta bellezza e di virtù che nell' Illiria nacque«, tj. fluid Cvijetine ljepote okrznuo i senzibilnoga Tassa. Štoviše, u njegovim opisima te ljepote uočava se mjestimično sličnost s Gučetićevim opisima iz navedenih razgovora. Sasma je vjerojatno da je Tasso, naime, čitao Gučetićev *Dialogo della Bellezza detto Antos* zbog dvaju razloga: prvi je što je i sam njegovao tu proznu vrstu, a drugi što je prijateljevao s nekoliko Talijana, koji su bili povezani s Dubrovnikom i pjesnicima Dinkom Ranjinom i Dominkom Zlatarićem. Bez obzira na to koliko su te pretpostavke točne, legenda o Tassu i Cvijeti bila je produktivnom u hrvatskoj književnosti osobito tijekom romantizma, a djelomice i u modernizmu i postmodernizmu. Klasici XIX. i XX. stoljeća, primjerice August Šenoa, Vladimir Nazor, Tin Ujević, Antun Šoljan te suvremenici Pavao Pavličić i Luko Paljetak pridonijeli su također reartikulaciji te veze. S talijanske pak strane legenda se javlja u djelu suvremene pjesnikinje i pripovjedačice Matilde Tortora (*Fiora, Dialogo in assenza di Taso, La Mongolfiera, Doria di Cassano Ionio*, 2000).

Najveći poklonik Cvijetine ljepote, međutim, bio je njezin dubrovački sugrađanin, šest godina mlađi od nje, Dominko Zlatarić (1558.-1617.), znameniti hrvatski renesansni pjesnik i prevoditelj. Piše joj stihove od petnaeste godine života, posvećuje joj knjigu; štoviše, kad je već oženjen, a ona ostala udovicom, petrarkistički je preklinje da svrati na njega »svoj pogled«, u kojem je njegova »zora, tere dan svijetli«. Kako je spomenuto, Dominko je Zlatarić održavao veze s nekoliko Tassovih prijatelja.

EDITIO PRINCEPS »AMINTE« — HRVATSKI PRIJEVOD

Dominko Zlatarić, pripadnik dubrovačke bogate građanske obitelji, studirao je u Padovi medicinu i filozofiju. Akademске godine 1579/1580. obnašao je dužnost *rector artistarum*, izabran od studenata podrijetlom izvan mletačke države. Potvrda njegova ugleda bila je i dodjela duždeve titule *eques aureatus*. Novčano osiguran, ušao je u književne krugove tadašnje Padove i Venecije, stekao poznanstva, među kojima i s Cesareom Simonettiem da Fano, u čijoj je zbirci (*Rime, Padoua, MDLXXIX*) objavio i sonet na talijanskom posvećen Cvijeti Zuzorić, a mogao si je priuštiti i tiskanje svojega prijevoda Tassove pastirske igre. Prijevod je objavljen u Mlécima 11. kolovoza 1580. kod braće Guerra. Zlatarićeva hrvatska verzija (*Ljubmir pripovijest pastirska*) Tassova *Aminte* tim tiskanjem prethodi prvom izdanju u izvornom jeziku. Zbog nešto zamršene datacije valja navesti da je Aldo Manuzio mlađi prvi objavio talijanski izvornik: »In Vinegia M.D.LXXXI«. Knjiga je, međutim, bila tiskana u prosincu 1580., a ne u siječnju

1581., ali evidentno nekoliko mjeseci poslije Zlatarićeva prijevoda. Zlatarić se, dakle, poslužio rukopisom Tassove *Aminte*, da bi tekst što prije preveo na hrvatski jezik, očevitno motiviran njegovim sadržajem, ozračjem i književnom vrijednošću. Tako je njegov prijevod najraniji od svih prijevoda *Aminte* (prethodi francuskom prijevodu Pierrea de Bracha, objavljenom u Bordeauxu 1584., za četiri godine), što je književnopovijesna činjenica, makar bila prešućivana u nekim bibliografijama, osobito onim starijima. Književnopovijesna je činjenica i da je hrvatska verzija svojevrсна *editio princeps* znamenitoga Tassova pastirskog igrokaza, napisanog 1573. i izvedenog u lipnju te godine od družine Gelosi u ljetnoj rezidenciji obitelji d'Este na otočiću Belvedere na rijeci Po blizu Ferrare. Zlatarić je, srećom, imao na raspolaganju pouzdan rukopis *Aminte* (ne zna se točno koji), te je njegov prijevod mogao biti i vjerodostojan, što se vidi već od prijevoda naslova: *Aminta favola boschereccia = Ljubmir pripovies pastirska*.

Možda je još važnije od samih bibliografskih prioriteta istaknuti razloge tako rane recepcije *Aminte* u hrvatskoj književnosti. Naime, taj je Tassov tekst imao povoljan recepcijski kontekst, budući da se u hrvatskoj renesansi njegovala poezija pastoralnih sadržaja, ekloge («pastirski razgovori»), što je otvorilo put i pastoralnoj drami, omiljenoj osobito u Dubrovniku. Petar Zoranić je 1536. napisao pastirski roman *Planine* koji je, što je malo poznato, i prvi odjek Sannazzarove *Arcadie*, prototipa te narativne vrste, raširene po cijeloj zapadnoj Europi, na poseban način u španjolskoj literaturi. Takva atmosfera omogućila je dobar prijem *Aminte* u Zlatarićevoj verziji. Drugi je razlog što je ta verzija bila poticajna kao pjesničko ostvarenje. Zlatarić je bio ugledan ljubavni pjesnik, petrarkist bembističkog pravca, književno vrlo obrazovan, što se odrazilo i u njegovu prijevodu *Aminte*. Posjedovao je također izrazitu prevoditeljsku svijest, pa je njegov odnos prema izvorniku bio odgovoran. Zlatarić je ne samo vjerno prenosio tekst, nego je i nastojao odraziti njegovu pjesničku razinu. U njegovu traduktološkom postupku vidljiva je težnja da se Tassovo djelo prilagodi i jeziku i poeziji primatelja. Pri tome se poslužio i jednom versifikatorskom novinom za hrvatsku poeziju, u kojoj nisu bili u uporabi stihovi bez rime. Kao auktorski prevoditelj odlučio se da stihovi iz *Aminte*, koji nisu rimovani, sačuvaju to obilježje i u prepjevu. Talijanske jedanaesterce tek nadomještaju dvanaesterce, jer jedanaesterce tada još nisu funkcionirali u hrvatskoj poeziji, dok je sedmerce oblikovao istim stihom. U posveti prijevoda jednom dubrovačkom ugledniku pokušao je objasniti metričku organizaciju *Ljubmira*, pozivljući se na razlike između hrvatske i talijanske stihotvorbe. Međutim, Zlatarić je prvi hrvatski pjesnik koji je pokušao uvesti varijantu za talijanski tzv. *endecasillabo sciolto* (u posveti ga nazivlje »veras odriješen«), iz kojeg je proistekao i čuveni engleski *blank verse*. Prijevod *Aminte* ipak je držao mladenačkim djelom, pa je na njemu dalje radio. Kao četrdesetogodišnjak uvršćuje ga u ambicioznu knjigu, u kojoj je objavio i svoje hrvatske prepjeve Sofoklove tragedije *Elektra* te Ovidijeve pripovijesti o Piramu i Tizbi. Knjigu je tiskao Aldo Manuzio (nakladnik i prvotiska *Aminte* na talijanskom: »ELEKTRA TRAGEDIA, LJUBMIR PRIPOVIES PASTIRSKA, I LJUBAV, I SMART PIRAMA, I TISBE, iz veće tudjijeh jezika u Harvacki izložene, V BNEZIEH, PO ALDU, 1597.« Kako sam ističe u posveti knjige Jurju Zrinskom, u čijoj je vojsci Zlatarićev brat bio časnik, prvu verziju *Ljubmira* je

»ponapravio«, redigirao na mnogim mjestima. Uz stilske, jezične i metričke korekcije znakovito je Zlatarićevo nastojanje da bude što vjerniji Tassovu izvorniku, čak u pojedinostima, i da se u retoričkom sloju prilagodi nadolazećemu baroknom ukusu. Zanimljivo je također da je imena likova iz pastorale dosljednije pohrvatio (Silvia = Dubravka, Dafne = Jela, Tirsi = Radmio, Nerina = Bjeljka, Ergasto = Boljko, Elpino = Vilslav), ostavivši samo nazive mitoloških ličnosti (Kupidon, Satir), što je inače karakteristično i za druge hrvatske onodobne pastoralne tekstove. Tako se uz protagonista Ljubmira i drugi sudionici pastoralne drame već time prilagođuju domaćem ambijentu, a u skladu s kolofonom iz naslova knjige »iz tudjih jezika u harvacki« prevedene. Zlatarićev *Ljubmir* po općem je sudu vrhunsko prijevodno djelo hrvatske šesnaestostoljetne književnosti, čemu je neprijeporno pridonio i izbor Tassova teksta. *Ljubmir* je u XIX. i XX. stoljeću doživio još tri izdanja (Zagreb, 1852., 1899.; Zagreb – Dubrovnik, 1993.), a valja istaknuti da je uz izdanja iz 1852. i 1993. tiskan i talijanski izvornik. Bilo preko Zlatarićeve verzije, bilo iz izravnog dodira s djelom, jer su hrvatski pjesnici iz renesanse i baroka redovito bilingvalni, Tassov *Aminta* je utjecao na pastoralnu poeziju, što se prepoznaje, primjerice, u epiliju *Mačuš i Čavalica* Vlaha Skvadria (1643.-1691.) u nekim elementima idilično-ljubavne priče. Na stanovit je način *Aminta* asimiliran kao dio pjesničke kulture u razdoblju kad su pastoralizacije bile djelotvorne pojave u hrvatskoj književnosti (manirizam, barok), što svjedoče i novi prijevodi.

TREĆI I ČETVRTI PRIJEVOD »AMINTE«, PRIJEVODI DODATKA L' »AMOR FUGGITIVO«

Zlatarićev stariji suvremenik i sugrađanin Savko Gučetić Bendišević (1531.-1603.) oko 1600., svakako poslije drugog izdanja *Ljubmira* (1597.), također je preveo *Amintu*. Njegova verzija čuvala se u rukopisu, a objavljena je tek 1978. vjerojatno zbog toga što zaostaje za Zlatarićevom. Bendišević se puno slobodnije odnosi prema izvorniku, što je vidljivo već iz naslova prijevoda, koji u njega glasi *Raklica* (Tassova Silvia). Učinivši u skladu s tim ženu protagonisticom igrokaza Bendišević je protkao svoj prijevodni tekst dodatnim melodramatskim sastojcima, što je odgovaralo novom dramaturškom ukusu. Nije se obzirao na Tassov *verso sciolto* već je prema svojoj zamisli rabio rimovani stih, uobičajen u hrvatskim pastoralnim dramama, te se upuštao u amplifikacije i samostalne umetke. Pri prevođenju se služio Zlatarićevim rješenjima, što sve skupa nije moglo afirmirati njegovu verziju *Aminte*. Ona, međutim, svjedoči o kontinuitetu prisutnosti Tassova teksta u književnoj svijesti, a kontinuitet se ne prekida ni punih sto godina nakon *Raklice*. Naime, godine 1700. u Dubrovniku je prikazana predstava *Radmio*, nova verzija *Aminte*, auktor koje je Dživo Šiška Gundulić (1678.-1721.). Taj je prijevod još uvijek u rukopisu (tek je jedan ulomak tiskan 1995.), a metrički se potpuno udaljio od Tassa, jer je Dž. Š. Gundulić tekst versificirao strofičkim osmercima (kvartinom). I inače je Gundulićev

prijevod slobodniji od Zlatarićeva, a versifikatorski vještiji od Bendiševićeva; on svakako dopunja sliku iznimne recepcije *Aminte* u hrvatskoj književnosti renesanse i baroka, u kojoj je pastoralna drama imala istaknuto mjesto, čemu su pridonosili i poticaji kako Tassova teksta, tako i njegova prvog prevoditelja Dominka Zlatarića. Zahvaljujući toj vezi *Aminta* sa svojim hrvatskim inačicama (*Ljubmir*, *Raklica*, *Radmio*) postao je dijelom hrvatske dramske, ali i kazališne, tradicije.

U pjesničku pak tradiciju uvršćujemo dva prepjeva Tassova sastavka *L'Amor fuggitivo*, koji se od izdanja *Aminte* u Ferrari 1581. dodaje drami kao neka vrsta epiloga. Ta je pjesma istodobno objavljivana u okviru Tassovih *Rima*, a Dominko Zlatarić nije je priključio *Ljubmiru*. *L'Amor fuggitivo* preveo je, međutim, na hrvatski Zlatarićev stariji suvremenik Sabo Bobaljević Glušac (1530.-1585.) rimovanim strofičkim osmercima. Prepjev je svrstao među svoje *Pjesni ljuvene*, jer je Tassov tekst ne samo prevodio, nego i proširivao i nadopunjavao petrarkističkim stihovima. Sabo Bobaljević je inače i auctor kanconijera na talijanskom jeziku (*Rime amorose*, 1589.), a »dopisivao« se u galantnim sonetima s pjesnikinjom Laurom Battiferri. Kao gorljiv pristaša ljubavne lirike, Sabo je Bobaljević prenoseći Tassovu pjesmu davao maha petrarkističkim inspiracijama, tako da se može tvrditi da je *L'Amor fuggitivo* takvim postupkom više adaptiran nego preveden u njegovoj pjesmi *Majka Venere ište Kupida, svoga sina, od nje izgubljena*. To je zorno vidljivo i iz omjera stihova: u Tassa ih je 150, u Bobaljevića 264.

Približno dvjesto godina nakon verzije Saba Bobaljevića iz Dubrovnika pojavljuje se nova hrvatska verzija istoga Tassova teksta, koja je pak nastala u sjevernohrvatskom baroknom gradu Varaždinu. Grofica Katarina Patačić, naime, uklopila je u svoje *Pesme horvatske* (1781.) tekst *Ljubčiča uskok*, koji je zapravo prijevod *Bjeganca Amora*. Prijevod je prilagođen čitateljima kruga, u kojemu je živjela grofica Katarina: na kajkavskom je dijalektu, u dvanaesticima s parnom rimom, kakvi su bili uobičajeni u pjesmaricama s tog područja. *L'Amor fuggitivo* pristajao je galantnoj atmosferi koja je vladala na dvoru Patačića u Varaždinu, gdje su se njegovali aristokratski običaji po uzoru na francusko »galantno stoljeće«. Varaždinski krug također je bio u dodiru s talijanskom onodobnom književnom modom, što se vidi i iz drugih pjesama Katarine Patačić, gdje se kao *motto* ili izvor citiraju na početku talijanski stihovi galantnog karaktera, a zbirka je posvećena Adamu Patačiću, koji je bio članom rimske *Arcadiae* s imenom Sirasius Acrotophorius.

Još za života Torquata Tassa *Aminta* i *L'Amor fuggitivo* prevedeni su na hrvatski jezik, što se iz XVI. stoljeća nastavilo i u XVII. te u XVIII. U XIX. pak stoljeću, u razdoblju romantizma, Torquato je Tasso u hrvatskoj književnosti višestruko prisutan kako svojim epom *Oslobođeni Jeruzalem*, tako svojom biografijom s percepcijom nesretnoga, neshvaćenog pjesnika i ljubavnika. Međutim, u tom stoljeću kao da je *Aminta* izgubila privlačnost. Iznimka je jedino Ante Tresić Pavičić (1867.-1949.), koji je u okviru svoje razmjerno velike studije o Torquatu Tassu (*Vienac*, 1893.) preveo ulomak iz drugog prizora prvoga čina (I, 2, 401-493) nazvavši ga *Aminta i Silvija*. Preveo je i nekoliko epizoda iz *Oslobođenog Jeruzalema*, a po časopisima je tih godina objavio svoje verzije pojedinih pjevanja iz Danteove *Božanstvene komedije* i soneta iz Petrarkina *Kanconijera*. Ante Tresić Pavičić imao je, dakle, iskustva u prevođenju talijanskih klasika, a što se tiče *Aminte*,

poštovao je njezin izvorni metrički sustav. Njegova je verzija u nerimovanom jambskom jedanaestercu, a po vjernosti originalu može se mjeriti s onom Zlatarićevom, objavljenom tri stoljeća prije. Tresić je provodio moderna traduktološka načela, a bio je poput Dominka Zlatarića i sam pjesnik, te dobar poznavatelj talijanskog jezika i poezije. Na sljedeći prijevod *Aminte* trebalo je čekati opet stotinjak godina, što znači da se i on, slično Zlatarićevu i Tresićevu pojavljuje, u razdoblju novog »fin de siècle« u hrvatskoj književnosti.

PETI INTEGRALNI PRIJEVOD

U ediciji *Torquato Tasso e la letteratura croata* (Zagreb-Dubrovnik, 1993.) prof. Frane Čale (1927.-1993.) uz popratne studije objavljen je i njegov prepjev *Aminte* u suvremenom jezičnom ruhu. Time je hrvatska tradicija prevođenja Tassove pastirske igre dobila dostojnu zadovoljštinu, to više što je u istoj knjizi tiskan i davni Zlatarićev prijevod, te talijanski izvornik. Da je riječ o zaista bogatoj tradiciji, pokazuju egzaktni podatci: pet integralnih prijevoda, od kojih je Zlatarićev objavljen pet puta, a dvaput uz originalni Tassov tekst, ukupan je broj hrvatskih izdanja sedam (Gundulićeva verzija nije još objavljena), čemu valja pridodati i dva izdanja na talijanskom jeziku. Prema tome, govoreći sportskim rječnikom, Hrvatska je na vrhu ljestvice u pogledu recepcije *Aminte*, a teško da će joj to mjesto biti ugroženo, osobito ako uzmemo u obzir da je također *L'Amor fuggitivo* preveden i objavljen triput (uz spomenute verzije Saba Bobaljevića i Katarine Patačić, prof. Čale je isto tako preveo »epilog« drame), i da su ulomci iz drame ušli u antologiju hrvatskih prijevoda Tassa u veliku broju. U antologiji, koju je priredio Mirko Tomasović, ti ulomci zapremaju sedamdesetak stranica (Torquato Tasso, *Ljuvene ranel/Le piaghe d'amore*, Dubrovnik, 1995., str. 80-150), a zastupljeni su svi hrvatski prevoditelji, osim Sabe Bobaljevića: Dominko Zlatarić, Savko Gučetić Bendišević, Dživo Šiška Gundulić, Ante Tresić Pavičić, Frano Čale, te Katarina Patačić. Prema prirediteljevoj zamisli, u antologiji je *Aminta* predstavljena u skraćenoj verziji, od prologa do epiloga, kroz odabrane segmente hrvatskih prevoditelja u četverostoljetnom razmaku, od 1581. do 1993.

Razlozi su tolike omiljenosti *Aminte* kod Hrvata višestruki, a u ovoj ćemo ih prigodi tek nabrojiti. Na prvom je mjestu, dakako, povijesna pozadina dvaju naroda s obala Jadrana i njihove bliske veze u prošlosti, osobito upućenost hrvatske književnosti u renesansi i baroku prema poticajima koji su dohodili iz Italije, tada sveeuropskog uzora literature, kulture i umjetnosti. U tom kontekstu virtualna veza legendarnoga talijanskog pjesnika i legendarne ljepotice s »ilirskih obala« motivirajuće je djelovala, kako smo istaknuli na početku. Spoznaja da je Dominko Zlatarić prvi preveo *Amintu* na jedan od europskih jezika, i to iz još neobjavljenog rukopisa, godila je hrvatskoj kulturnoj samosvijesti, koja je već od humanističko-renesansnih vremena svoju potvrdu tražila na širem europskom

prostoru. No, čini mi se ipak da je glavni razlog tolike popularnosti *Aminte* uvjetovan književnom tendencijom, tj. pastoralizacijom hrvatske poezije i drame u XVI. i XVII. stoljeću, za koju je tendenciju Tassova drama bila vrhunski uzor. Uvažimo li pak da su pastirski sadržaji i pripadne žanrovske stilizacije odmak od zbilje i utočište pisaca u konvenciji s irealnim obilježjem, *Aminta* je upravo bila pogodna za takve nadoknade. Taj je tekst također temeljen na estetizaciji ljubavi, što se također uklapalo u hrvatsku pjesničku produkciju rečenih stoljeća, u kojima je petrarkizam jedan od glavnih pokretača. Tassova čuvena melankolija prožimlje njegovu pastirsku dramu, a ona je odgovarala općem senzibilitetu pjesnika s druge strane Jadrana od Dominka Zlatarića do Ante Tresića Pavičića. Primjerice, Tresić je 1904. objavio zbirku pjesama s karakterističnim nazivom *Sutonski soneti*.

Sve te konotacije potaknule su prof. Čalu na petu hrvatsku verziju Tassova *Aminte* početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, dakle u vrijeme kad se ta drama više ne izvodi niti prevodi. Njegov prijevod ima značajke kritičkog prijevoda, jer je metrički podudaran s izvornikom, slijedi vjerno tekst i stilski mu korespondira. Upravo u stilskoj dimenziji prevoditelj pokazuje svoju tankočutnost uporabom leksičkih i retoričkih natuknica iz drevne hrvatske poezije, kako bi sugerirao vremensku pripadnost *Aminte* i podsjetio na stare prevoditelje Tassova teksta. Njegovi jambski jedanaesterci i sedmerci, pravilno građeni i tečni, ne samo da su primjereni talijanskim, nego i svjedoče o fleksibilnosti hrvatske versifikacije. Frano Čale, koji je ostavio bogat opus prijevoda iz talijanske poezije (Dante, Petrarca, Boccaccio, Leopardi, Pascoli), čini se da je bio i najpozvaniji, i kao proučavatelj sudbine Torquata Tassa u hrvatskoj književnosti, dostojnim modernim prepjevom odati priznanje *Aminti* za pozitivne impulse u kulturnoj razmjeni dvaju susjednih mediteranskih naroda.

Napomena

Ovaj je tekst hrvatska verzija priopćenja pročitana na skupu *Seminario Tassiano* u Sorrentu dana 9. ožujka 2002.

BIBLIOGRAFIJA HRVATSKIH PRIJEVODA

a) A m i n t a

1. *Aminta (Ljubmir)*, Venezia, 1580. Preveo Dominko Zlatarić.
2. *Ljubmir*, Venezia, 1597. Preveo Dominko Zlatarić.
3. *Raklica*, preveo Savko Gučetić Bendišević (oko 1600.). Dubrovački rukopis prijevoda objavio je Rafo Bogišić uz studiju *Pastorala Savka Bendiševića* u: *Croatica*, br. 11-12, Zagreb, 1978., str. 196-238.

4. *Radmio*, preveo Dživo Šiška Gundulić za predstavu koja je izvedena 1700. u Dubrovniku. Ulomak iz rukopisa (II, 6) objavili Miljenko Foretić i Luko Paljetak u: Torquato Tasso, *Ljuvene rane / Le Piaghe d'amore*, priredio Mirko Tomasović, Dubrovnik, 1995., str. 112-115.

5. *Ljubmir*, Zagreb, 1852. Preveo Dominko Zlatarić. S talijanskim izvornikom i uvodom Petra Ant. Serassia.

6. *Aminta i Silvija* (I, 401-493), preveo Ante Tresić Pavičić, *Vienac*, br. 39, Zagreb, 1893., str. 627-628.

7. *Ljubmir* u: *Djela Dominka Zlatarića, Stari pisci hrvatski*, XXI, Zagreb, 1899., str. 69-139.

8. *Ljubmir (Aminta)*, preveo Dominko Zlatarić u: Frano Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata*, Zagreb-Dubrovnik, 1993., str. 115-183.

Uz prijevod je tiskan i talijanski izvornik, str. 115-183.

9. *Aminta*. Preveo Frano Čale, o. c. (br. 8), str. 185-253.

10. *Aminta (Ljubmir, Raklica, Radmio)*, preveli Dominko Zlatarić, Frano Čale, Savko Gučetić Bendišević, Dživo Šiška Gučetić, o. c. (br. 4), str. 80-134 (uz talijanski izvornik).

b) A m o r f u g g i t i v o

1. *Majka Venera ište Kupida*, preveo Sabo Bobaljević Mišetić Glušac, *Stari pisci hrvatski*, VIII, Zagreb, 1876, str. 228-234.

2. *Ljubčiča uskok*, prevela Katarina Patačić u *Pesme horvatske*, 1781., prvotisak Zagreb-Donja Stubica, 1991., str. 39-48.

3. *Ljubčiča uskok*, prevela Katarina Patačić, o. c. (br. 4), str. 146-149.

4. *Bjgunac Amor*, preveo Frano Čale, o. c. (br. 8), str. 254-258.

VAŽNIJA LITERATURA O PREDMETU

1. Josip Torbarina, *T. T. i Cvijeta Zuzorić*, Dubrovnik, br. 8, Dubrovnik, 1929., str. 277.

2. Petar Kolendić, *Tassov »Aminta« u prevodu Savka Gučetića*, *Južni pregled*, br. 10, Skopje, 1934., str. 327-328.

3. Josip Torbarina, *Tassovi soneti i madrigali u čast Cvijete Zuzorić Dubrovkinje*, *Hrvatsko kolo*, XXI, Zagreb 1940., str. 69-96.

4. Luigi Locatelli, *Notizie sulla versione slava dell'Aminta per Domenico Slatarić*, *Bergomum*, br. 3, Bergamo, 1944., str. 95-103.

5. Alessandro Tortoreto, *Gli studi tassiani nella Balcania e in Europa Orientale*, *Studi tassiani*, br. 7, Bergamo, 1957., str. 85-101.

6. Frano Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata*, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, br. 27-28, Zagreb, 1969., str. 169-206.

7. *Le Tasse et l'Europe*, u: *Revue de la littérature comparée*, br. 248, Paris 1988. Ce numéro spécial est préparé par Daniela Dalle Valle.
8. Mirko Tomasović, *Tasso-Zlatarić-Tresić Pavičić* u: *Tradicija i kontekst*, Zagreb, 1988., str. 63-84.
9. Fedora Ferluga Petronio, *Cultura classica e italiana nel dalmata Ante Tresić-Pavičić*, Trieste 1992., str. 54-57.
10. Frano Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata*, Zagreb-Dubrovnik, 1993., str. 5-31, 259-322.
11. Mirko Tomasović, »Ljubčiča uskok« Katarine Patačić u: *Slike iz povijesti Hrvatske književnosti*, Zagreb, 1994., str. 27-39.
12. Mirko Tomasović, *Tasso i naša Cvijeta*, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 18. kolovoza 1995., str. 16-17.
13. Mirko Tomasović, *Rane ljuvene / Le Piaghe d'amore*, Dubrovnik, 1994., predgovor, str. 7-27.
14. Luciana Borsetto, *Tasso e i Croati*, *Studi tassiani*, br. 43, Bergamo, 1995., str. 166-170.
15. Pavao Pavličić, *Metrika Zlatarićevih prijevoda Tassova »Aminte«*, *Umjetnost riječi*, *Umjetnost riječi*, br. 4, Zagreb, 1996., str. 239-256.
16. Luko Paljetak, *Gučetićeva Raklica sljednica Tassove Silvije* u: *Hrvatske teme*, Dubrovnik, 1999., str. 74-98.
17. Natka Badurina, *Zlatarić i Bendišević pred istim predloškom Tassova »Aminte«*, *Hrvatsko-talijanski književni odnosi*, VII, Zagreb, 2000., str. 79-86.
18. Cvijeta Pavlović, *Sabo Bobaljević i »Amor fuggitivo«*, *Književna smotra*, br. 118, Zagreb, 2000., str. 139-142.

PJESNIŠTVO JAKŠE FIAMENGA

Cvjetko Milanja

Pjesništvo Jakše Fiamenga, danas nakon petnaestak zbirki, pjesništvo, dakle, koje je poetički gotovo zaokruženo, relativno je lako odrediti općom i temeljnom njegovom značajkom — **mediteranizmom**. To je, međutim, veoma široko određenje, u horizont kojega možemo uvrstiti pojedinim značajkama gotovo sve pjesnike iz Dalmacije, navlastito one u 20. stoljeću, dakle od Ujevića i Alfirevića do Dragojevića i Marovića. No, u slučaju Fiamengove poetike mediteranizam podrazumijeva trag tradicije u višestruku smislu; u **kulturnim**, ponajprije arhitektonskim i povijesnoumjetničkim, slojevima od helenizma do danas, u **književnom** sloju od Marulića do Ujevića, Alfirevića, Cettinea do Diane, Marovića i Dragojevića, a u **formalno-morfološkom** sloju od dugoga, gotovo kvaziheksametskoga tipa stiha, negdje čak whitmanovsko-biblijskoga verseta, potom strofne, rimarijske i sonetne uređenosti, do tipa slobodnoga stiha kakav su prakticirali krugovaši. Idejom svijeta i filozofijom života Fiamengova je pozicija radosna, vitalistička i obnoviteljska sredozemna energetska optimistička vizura, usidrena u povijesno-kulturna preslojavanja, što ih Mediteran pruža kao kolijevka civilizacije; nadalje, u **zavičajnom** otočnom krajoliku s njegovim biofilnim i zoomorfnim bićima, to jest u prirodnom bitku, te u antropološkim konstantama, i jamačno — u novije vrijeme — događajnoj povijesti (Domovinski rat) ili društveno-kulturnim negativnim gestama (zasipanje Salone), neosjetljivim na vrijednosti određenih kulturnih slojeva. To je područje odakle Fiamengo crpi svoj motivski repertoar, područje što određuje njegove dominantne teme, kontekst prema kojemu određuje instanciju subjekta i, konačno, kulturno-književno područje kao polje citatnosti i tehnologijskih uzoraka. Iako je, dakle, Fiamengov pjesnički »projekt« relativno konzistentan, on se ipak nije razvijao pravocrtno od samoga početka u nekoj svojoj jasnoj neupitnosti i neproblematičnosti.

U njegovoj prvoj, zapravo s Momčilom Popadićem zajedničkoj zbirci pjesama (*Stepenište*, 1966), u kojoj je Fiamengov ciklus *Pred obećanom zemljom*, nije teško prepoznati krugovašku ideju pjesništva, točnije mihalićevsku liniju egzistencijal-analitike i nigdinske ontologije, kao i sličan tip slobodnoga (besjedovnoga) stiha. To je razvidno iz

motivskoga repertoara, predmetnoga sloja, metaforičkog aranžmana. Riječ je zapravo o onodobnim uobičajenim toposima »ravnodušnosti stvari« (Fiamengo, 1964:7), »oceana praznine« (isto:10) — Mihaliću je bilo dostatno jezero! — u Fiamenga emblematično izrečeno stihom »strgnite mi svijet s očiju« (isto:11), ili nadalje poznatim mihalićevskim odmeđenjem (isto:14), ili pak »sveopćom ravnodušnošću« (isto:25). Ni iz jedne pjesme se ne može naslutiti budući Fiamengov mediteranizam: dapače, put se nazire prema »pojmovnom pjesništvu« (Stamać), što je očito iz nekih pojmovnih kategorija i metonimija (primjerice »programska« pjesma »Ulazi u sebe«, str. 72). Doduše, na jednom jedinom mjestu spominje se »more, more, svuda« (isto:16), i to u zagradama, kao simbol slobode. Međutim, takva slobodonošna kategorija ovdje ne otvara perspektivu, već naprotiv želi istaknuti determiniranost bića.

U Fiamenga se dakle događa obrat zbirkom *More koje jesi* (1968). No, to i ne treba zvati obratom, nego pronalaskom pravoga i autentičnoga pjevanja. Tek od te zbirke možemo govoriti o Fiamengovoj poetičkoj koherentnosti. Ona će se nastaviti i u zbirkama *Vjetar oko kuće* (1975), te *Večera u oku* (1976), nakon koje će slijediti pauza od dvanaestak godina. To razdoblje bismo uvjetno mogli nazvati prvom Fiamengovom fazom, pa ćemo je tako i promotriti.

Ne može se reći da Fiamengovo pjesništvo nije pratila stručna kritika. Naprotiv, broj bibliografskih jedinica je gotovo zapanjujući, što ne znači da bi se i specijalistička analiza recepcije osvrnula baš na svaku od tih jedinica. Ta je kritika različito ocjenjivala Fiamengovo pjesništvo, pri čemu se samo u dva slučaja spominjao pojam manirizma, u smislu barokizacije, ali se nije precizirao taj pojam. Manirizam, točnije **neomanirizam** značajniji je za drugu Fiamengovu fazu (od *Svjetiljke radosnog moreplovca*, 1988), što ne znači da njegov tip pjesništva, kao i Paljetkov, načelno ne možemo imenovati neomanirizmom. To bi bila »stiliska« karakteristika njegova pjesništva.

Navedena kritika razlikovala se s obzirom na ideju pjesništva, pa je normalno da će Mandićeva ocjena biti drukčija od Zuppine. Tako Mandić pohvalno govori o Fiamengovoj zbirci *More koje jesi*, uz konstataciju da je uspio »predočiti čitavu jednu malu filozofiju odnosa prema moru« (Mandić, 1970:68), s jakim *emotivnim* nabojem. Zuppa, naprotiv, doduše naglašava »glatkoću pisanja« (Zuppa, 1970:70), ali primjećuje da zbirka ne donosi ništa bitno novo, odnosno da su stihovi čisto zanatstvo. Zanimljivo je da je gotovo sva kritika primijetila određeni utjecaj Saint-John Persea (pored navedene još S. Manojlović, 1969, G. Gračan, 1969), dakako na štetu Fiamenga koji da nije dostigao Perseove metaforičnosti. Dio kritike ukazao je na zabludu tvrdeći da je njima zajednički samo motiv mora, odnosno dok je Perse pjesnik »poezije reda«, urbanoga prostora, kopna i mora, Fiamengo je pak »statičan« pjesnik, čija je slika percepcijski raslojena, nedovoljno agonalna, ali unatoč tome u njega more »živi prirodnim organizmom vezano uz čovjeka i njegovu sudbinu« (Diana, 1969:108). Čini mi se kako valja naglasiti da je obojici pjesnika karakterističan himnički patos i tematizacija praelementa, a za naš kontekst jamačno značajnih Perseovih *Amors* (1957).

Međutim, valja uočiti nekoliko Fiamengovih značajki koje se nadaju ovom zbirkom. Prva je jamačno monotematska obrada, što unatoč »rascjepkanosti« pjesama čini strukturalni

impetus »epičnosti«, a ova povlači za sobom značajku narativnosti i »fabulativnosti«. To potvrđuje i ritmička impulsacija vitmanovsko-biblijskoga verseta, negdje čak i sintaktički tako ustrojena (»srodni smo ja i more i srodnost je naša uistinu velika«, str. 9. — što podsjeća na Kamovljevu rečeničnu i stišnu strukturu, a znači da im je zajedničko ishodište), različitim biblijskim parafrazama ili intertekstom, nekad s pomoću asocijativno-metonimijskog mehanizma. Temeljni je biblijski citat »koji jesi«, te napadna frekvencija sintagme »i bi tako«, posebice u zbirci *Vjetar oko kuće*. S tim u vezi moglo bi se zaključiti da za Fiamenga nije u početku bila ivanovska Riječ kao Logos, nego more kao »plazma«. To je još jasnije ako imamo na umu da autor pokušava more »očistiti« od riječi (»branim more od jezika / dok ono svoju šutnju čuva«, str. 12, što se ponavlja više puta). Prema tome, navedena himničnost donekle jest opterećena »očajnom ritmičkom monotonijom« (Tenžera, 1997:135), no, ta je poetička činjenica strukturno relevantna jer je u samoj ontološkoj naravi mora, pa to možemo nazvati dobrim »mimetizmom«. Više pak smeta intelektualno rezoniranje i poantiranje, jer bi intencija takva »spjeva« trebala biti drukčija: izraziti neosvijesćeno, »nesvjesno« stanje, naravno stanje prirodnoga bitka.

No, tako »čist« projekt ne nudi Fiamengo, zbog »funkcionalizacije«, kao što ćemo vidjeti. Ovaj dakle »logaedski« himnički napjev, iako još nema usidrenosti u kulturalnim sredozemnim slojevima, kao što će biti kasnije, ipak to navješćuje na svoj način nekim mitskim i legendskim motivima (vestalke, totemi, sveto brdo). Opširnu eksplikaciju pjesnik podastire u pjesmi »i more ima svoj tabu« (str. 46), a poantno-poručno u mnogim pjesmama (»dok je legende i dok je mora ne treba se bojati«, str. 49).

Pa ipak, ako bismo preciznije htjeti naznačiti trag tradicije koju Fiamengo slijedi, istaknuli bismo da je ona ne samo mediteranska, nego pače splitska, a to znači da je riječ o liniji koja ide od Cettinea do Diane, posebice pak elementom narativnosti, za razliku primjerice od Ujevića ili Quiena. U tom se smislu u Fiamenga pojavljuje svojevrsni paradoks; naime, dok smo za njegovu (zajedničku) prvu zbirku utvrdili da je bliža krugovaškoj ideji i realizaciji pjesništva, ova je zbirka jamačno bliža daljoj (međuratnoj) tradiciji, pače i onoj koja je »manipulirala« bukoličkom utopijom s obzirom na intimnost i emotivnost lirskoga subjekta, s obzirom na narativnost, te s obzirom na temu praelemenata. Prva se odnosila na mitizaciju zavičajnoga areala, to jest na antropologizirani, socijalizirani i kulturalizirani ishodišni prostor koji se nadaje kao mogućnost totalizacije. Zato je Fiamengovo pjesništvo monotematsko, jer se himničko-patosno vječno vraća ontološkom ishodištu ili temelju, a pojedine medijacije u koje se distribuira (ljubav, eros, pejzaž u užem smislu, kulturalizacija, itd.) samo su metonimije transcendentalne totalizacije koja se ne dovodi u pitanje. Stoga Fiamengov (lirski) subjekt može, uglavnom, živjeti ekstatičnu »postraničnost« kao za-sebe ovostranost.

Druga se značajka odnosi na deskripciju ili diskurziviranje, »priču« ili narativizaciju, pri čemu, prema mojemu mišljenju, nastaje najveći problem. Naime, viškom govora — a to nije ništa drugo do bitnoga određenje naznačena neomanirizma — jasnom govornom instancijom »ispremiješanoga« lirskog subjekta i lirskog kazivača pjesnički se iskaz »prefunkcionalizira« u entropijnost, što bi sama po sebi trebala biti (trebala bi indicirati) predmetnost tematskoga polja. Tako dolazimo do paradoksalne činjenice da, s obzirom

na ambiciju totalizacije i predmeta i diskurza, i jedan i drugi najčešće tautologiziraju pojedine modalitete svega što ono jest. Nije slučajno stoga takva tematska »varijanta« (metafore) mora tumačena kao neka vrsta samodostatnosti (usp. Stamać, 1969:260-262).

Međutim, ako bismo htjeli precizno odrediti, valjalo bi reći da nije riječ o samodostatnosti prirodnoga bitka, jer Fiamengo ne opisuje pojavnost kao takvu — u tom bi slučaju bila riječ o fenomenologijskom pjesništvu kao u ranijega Dragojevića — nego je riječ prije o usredotočenju i fiksaciji na »ideju mora« i na njegove, za subjekt važne, komunikacijske i ontološke mogućnosti, a ne toliko simbolizacijske transferacije. Zbog toga što nije simbolizacijski »gusto«, nego narativno »idejno«, Fiamengovo sam pjesništvo označio neomanirističkim, kao i Paljetkovo, kao Štambukovo; jer se jezično »mehanicizira«. Slikovito rečeno, riječ je o pjesništvu hipertrofirana »znanja posla«. Radikalno kritički rečeno, pak, ono se postupno udaljuje od (društvene) zbilje svijeta, a još nije uplovilo u igru označitelja. To ne treba shvatiti kao aksiološko određenje, nego poetičku činjenicu.

To bi bile načelne značajke ove Fiamengove faze, a uz zbirke *Vjetar oko kuće* (1975) i *Večera u oku* (1976) možemo još proširiti uočeno. Zanimljive su opaske da je autor tom zbirkom na tragu »Alfirevićeve imaginacije« (Jeličić, 1975:90), što se uklapa u već istaknutu tezu o kontekstu međuratne tradicije hrvatskoga pjesništva. Međutim, važnije je upozoriti da zbirke izrazitije polariziraju vanjski i unutarnji prostor, između kojega je smješten lirski subjekt kao neka vrsta lakmus papira, što je dovelo do određenih posljedica. S jedne je strane veći udio apstraktnoga, neodredivoga, s druge je na sceni instancije lirskoga subjekta logika *oka*, kao promatrača i registratora koji rekonstruira zbilju svijeta i povijest, a s treće je strane baš zato uočiti emotivnije i neposrednije viđenje zavičajnoga krajolika kao doživljajne kategorije; primjerice u pjesmi *Izvan gradskih zidina*, u kojoj Fiamengo eksplicitno veli za svog lirskog kazivača da je »Ja, zapisivač ovih redaka /.../ zapisivač, ne zapisani / kazivanje zapisivača i ništa više«. Ta karakteristika, dakle, te impetus narativnosti čine Fiamengove pjesme komunikativnima.

Ako pak pjesnik u ovim zbirka, posebice u *Vjetru oko kuće*, ne inzistira vazda na pojedinačnom određenju, znači da pjesmovna svijest teži poopćenjima, sveopćostima, mada već ranije uočena značajka cjepkanja perceptivno-doživljajnih akata ukazuje na krhotinastost svijeta, što na svoj način »preslikava« i parataksa. Te nas poetičke činjenice još jednom navode na zaključak o »vanjskom« oku i njegovu »iskošenom« viđenju. Kad je riječ o pejzažu, to je zamišljeni i stvaran krajolik ili, kako to pjesnik veli, »imaginarni pejzaž«, a kad je riječ o »poetici oka«, ona je više utemeljena u racionaliziranoj logici iskaza nego u metaforičko-simboličkoj distribuciji, što je korespondentno s prije navedenom značajkom rekonstrukcijskih »radnji« (diskurziviranjem). One »pune« teme memorabilnim gestama iz »bivšega života«, koje lirski subjekt zatrpavaju kao slike stvarnoga života i zbilje (čitav ciklus *Čas tvoje pribranosti*, str. 39-56). Kao posljedica, ili kao uzrok, navedenu strategiju potvrđuje »sudar« dvaju vremena, ali ne u eliotovskom smislu vremena prošlog i vremena sadašnjega koji su u budućem sadržani, nego prošloga kao vrijednoga i dobrog (»dobro i odabrano vrijeme«, a iz njega se crpe slike), i sadašnjega vremena kao »vrijeme strojeva / precizne mehanike i brzih aparata« (*Tamni predio*

sjećanja). Valja reći da su oba ta vremena empirijska, a ne neka filozofska dedukcija, no jedno je nostalgично-željkovano, prošlo, pa stoga platonsko-utopijsko (a platonizam se ovdje javlja i u sferi ljubavnoga i u sferi ideje svijeta), a drugo tehnicističko, mehanicističko i mehanizirano (»jeftinim izlozima«). U ovom potonjem Fiamengo se koristi repertoarom općih toposa onodobnoga hrvatskog pjesništva, ali ne samo iz pomodnih pobuda, nego i implicitne kritike takva pjesništva, onoga pjesništva, naime, koje je opterećeno i zatravljeno negativnom slikom svijeta i nigdinskom ontologijom. U povodu ove zbirke, napomenuti je, prvi se put navodi karakteristika manire, točnije »čist maniristički bokor oko jedne jedine crte« (Ladan, 1976:295). No, iz toga se nisu izvukle konzekvencije.

Uvjetno rečeno, drugu fazu Fiamengova pjesništva čini korpus od zbirke *Svjetiljka radosnog moreplovca* (1988) pa do danas, iako je i tu uočiti određenu evoluciju kako u formalnom smislu (ne samo sonetne zbirke), tako i približavanjem kronotopu i autobiografizmu. U tom razdoblju (dvanaestak godina) autor je objavio desetak zbirki pjesama, skoro jednu godišnje. Naglasio sam uvjetnost faze; uvjetnost jer se u Fiamenga ne može govoriti o evoluciji kao primjerice u Mrkonjića, ili čak Dragojevića, a ipak, jer je u njoj naglašeniji neomanirizam, koji je već jamačno začet zbirkom *More koje jesi*, te nadalje radi izrazitije pozornosti formalnom planu, strofnom i izometričnom ustroju pjesama, i, treće, poradi preciznijega konkretnoga i stvarnoga stratificiranja, od kulturnoga do ambijentalnog krajolika. Uostalom, Fiamengo eksplicira svoju poziciju pjesmom *Velika akcija oka* strategijom viđenja, koja je uz taktilni i slušni doživljaj bitna za pjesnika. Za motivsko, tematsko i semantičko »punjenje« važna je pjesma *Jutarnje umivanje*, i to s područja prirodnoga bitka (nekih od praelemenata) u dodiru i »provjeri« s perceptivnim i doživljajnim aktima lirskog subjekta, zapravo neka vrsta ekstatičnosti lirskoga subjekta u korespondenciji s prirodom, pa dakle i zavičajnim krajolikom i njegovim sadržajima, od maslina, poljodjelstva do maritimne kulture, s čim je u vezi i Fiamengova opsesija morem (»Opet more — sva njegova ponavljanja, sve / njegove učestalosti i veličine« — *U hladu masline*).

S druge strane, pak, zbirka se poetički logično smješta u Fiamengovu evoluciju te »predstavlja logičnu etapu među fazama« (Maroević, 1998:241), što znači da je u skladu s koherentnošću pjesničkoga mu opusa, a ovdje pak s naglašenom emotivnošću lirskoga subjekta. Ta je emotivnost sklona primiti, a sklona je i prepustiti se nekom od prirodnih elemenata, ali opet tipično mediteranskim, kao primjerice more — i to njegovoj totalizaciji i apsolutizaciji. Oni postaju tako reći »mjera svijeta« pa, dakle, i čovjeka u njemu. Ne bi se moglo reći da je prirodni bitak nadređen i da dominira čovjekom, nego da on totalitetno i »radosno« obuhvaća sve, u smislu korespondencije stvari, pojava i bića. Predominacija jednoga od aktera se ne događa i zato jer se ti akteri nadopunjuju na taj način što lirski subjekt, sa svoje strane, »vraća« prirodnom bitku mjeru i gestu estetizacije, pa zato nema ni rugobnosti ni agonálnosti. Nije stoga slučajno kritika uočila da Fiamengo »gotovo nagonски uljepšava ono čega se dodirne« (Maroević, 1998:241), što znači da ljepotonosno sjenča sliku svijeta. To je u skladu s postupkom biranog leksika, jasnoće, reda, sklada i »vizualne osjetilnosti« (Božičević, 1996:146) (*Naše noćne šetnje, Noć se pretvorila u*

leptira). U toj se poetičkoj činjenici krije izbor manirizma, opskrbljenog k tome i metonimijskim tautologijama, što dovodi do stanja verbalne dominacije i zasićenosti, koja nerijetko zakriva predmetnost i tako reći stavlja je u zagradu.

Izgleda da je Fiamengo postao svjestan slabijega učinka neomanirizma, pa je u narednoj zbirci *Oteto iz tmine* (1990) predmetno precizniji, odnosno konkretnije uronjen u stvarni mediteranski areal. Pritom je, očito, u kritike bilo nesporazuma u onom, naime, smislu kad se Fiamengov mediteranizam izjednačivao s tradicionalizmom, pače staromodnim (usp. Pejaković, 1991:174-176). No, ovdje valja upozoriti na nekoliko elemenata. Fiamengo je izniman pjesnik dalmatinske šansone, u kojemu žanru ima istaknuto mjesto. S tim u vezi želim naglasiti kako je i taj tip slika, ideja i pejzaža nerijetko »uselio« u »ozbiljnu« poeziju. Međutim, mediteranizam u Fiamenga nije samo u pejzažnom stratumu i ambijentalnim slikama, jer bi to bio svojevrsni kampanilizam s bukoličkom utopijom u doslovnom smislu, nego je on multiperspektivan, što znači da podrazumijeva antiredukcionizam i antifenomenologizam, i na motivskom i na izražajnom planu. Otud u postupku, »stilu«, potreba za narativizacijom, odnosno metonimizacijom, tautologizacijom, perifrastičkim kumuliranjem i dodatnim »ekspliciranjem«.

Ovdje možemo nadopuniti karakterizaciju prije navedene predmetnosti; ona, točnije opis predmeta, nije samo poradi predmeta, pa se dakle ne iscrpljuje u opisnosti, nego je u relaciji prema lirskom subjektu — ili u prostoru i njegovim metonimijama, ili u modusima i njegovim simbolizacijama, uključujući i druga perspektiviranja. Naime, s obzirom na to da mediteranizam možemo izjednačiti s kulturnim pamćenjem i mentalnim slikama, Fiamengo normalno »manipulira« povijesno-kulturnim slojevima u vremenskoj protegi od antike do danas. To se u pjesmama obično ostvaruje asocijativnim postupkom, a u građanskoj profesiji publicističkom metodom, što nije naodmet upozoriti. Zanimljiva je činjenica da čak i kad pokušava scijentistički i erudicijski opskrbiti pjesme, odnosi se to na lokalni Vis i Komižu (*Rane šezdesete*), ali zbog kulturacijskog, a ne scijentističkog osvjeđenja. Zbog emotivnog odnosa lirskog subjekta te su činjenice u mjeri čulnosti uvjerljivije, a u mjeri kulturalne »dokazivosti« kriptografske. No, i zavičajno-antropološka gesta sjenča nostalgичno-melankoličnom notom taj »prostor« doživljajnosti lirskog subjekta (*Razgovor s ocem, Nava, Gajeta, Fuga materine kuće*), o čemu svjedoči gotovo »programatska« i emblematska pjesma *Oteto iz tmine*.

U ovoj se fazi Fiamengo odazvao i na ratne strahote — *Zaziv protiv zloduha* (1992). No, to nije nikakva propagandna, žurnalistička ili dokumentaristička pjesma. Spram zloduha, kao negativne povijesne entropije, Fiamengo suprotstavlja nacionalne, vjerske vrijednosti, sklad i blagodat prirode, kulturaciju i ambijentalizaciju. Prirodni bitak i kultura, dakle, kao stalne vrijednosti stoje suprotiva zloduhu. Prema tome, namjesto »nacionalno-povijesne retorike, ili utjecanja religiji«, u Fiamenga je dominantna »mitska inkantacija« (Cvitan, 1992), molitva, psalam, naricaljka, kao i vjera u kulturacijske procese (*San o rozeti*). Zbirka Kutija Gaja Utija (1994), koja je inspirirana multikulturalnošću, »programski« katalogizira, te pjesnički i glosarijski (bilješke uz pojedine pjesme) komentira umjetničke i kulturne slojeve Dalmacije. To nisu puki arheološki opisi, nego su emotivno obojeni, a hrvatski »revalorizirani«, ili kako primjećuje I. Babić: »Bolje i

potpunije od arhitekata i konzervatora Fiamengo obnavlja nacрте razorenih zdanja... goneta latinske i grčke epitafe izvlačeći ih iz lapidarija, koristeći ih ne samo kao citate... stoga ne prepričava već pjeva baštinu« (Babić, 1994:99-101). Vrhu toga, zbirka je i svojevrsna kronotopska »ilustracija«, prožeta kršćanskom simbolikom i »iskrenom religioznošću« (Maroević, 1998:250).

Ako je dosad Fiamengo iznosio »činjenice« kulture, u zbirci *U situ jeziku* (1996) on ipak ide dalje. Naime, on ne osluškuje samo »onomatopeičnost« krajolika i kulturacije i njenih korespondentnih ritmizacija svojevrsnoga ničeoovskoga vječnog vraćanja; nije dakle riječ samo o varijacijama, »programima«, nego Fiamengo nastoji »izravno« dijalogizirati s tradicijom i njenim kulturnim akterima (Marulić, Radovan), arhitektonskim, muzealnim, povijesno-umjetničkim činjenicama (Vis, Šibenik, Split, Naron). No, zapaziti je da Fiamengo doduše ne eksperimentira jezikom, ali jezik gleda kao legitimaciju tradicije, starine, povijesti i kulture; a s druge je strane također uočiti manju narativnost a veću konciznost, odnosno tematizaciju jezičnih i izražajnih mogućnosti (čitav ciklus *Služba riječi*), pače mogućnost jezika kao označiteljske prakse i utjehe (*Sve dublje u slapu*). Iako je ovdje manja verbalna inflacija, s obzirom na problem totalizacije i svjetonazora moglo bi se reći da se dolazi do paradoksa ontologizacijsko-deontologizacijske pozicije subjektive (generičke) konstitutivnosti i »klizanja« prema taktilnim određenjima i vizualno-slušnoj percepciji svijeta; vizualnoj, jer povezanoj sa spoznajnim i kognitivnim radnjama, a slušnoj, jer je utemeljena u osjetilnim aktima (lirskog) subjekta i njegovu emotivnom odnosu. Otud već prije navedene značajke posvetnosti, sakralizacije, pozlate.

Živjeti u postmoderno vrijeme, a ne ogledati se u sonetnoj formi naprosto nije autolegitimacijski. Fiamengo je napisao čitavu zbirku soneta (*Pedesetogodišnja pjesma*, 1996). Ti soneti doduše nisu iznikli iz teorijskih »pokrića«, kao primjerice u Stojevića, Mrkonjića, Maroevića, a nisu zato ni metametrički, niti parodijski, nego razvijaju »priču« koja se okuplja oko već poznatih Fiamengovih motiva, tema, začaranosti predmetnom tematizacijom — kako zbirci naslov govori: »soneti iz svjetlosti«, što znači sredozemne auroralnosti. Dakle, i predmetni sloj i formalna razina govore o ideji sklada, ljepote, mjere, pa se to jednako odnosi na tradiciju, na različite modalitete kulture i društvene prakse, mit, povijest, arhitekturu, sadašnji život, od javnosti do privatnosti, od intelekta do osjećajnosti. No, baština nije mrtvo slovo na papiru; nju valja reanimirati i reaktualizirati. Otuda u tim sonetima intertekst i multikulturalnost. Sve to nudi neku vrstu »upute« za život. S tim u vezi nas ne čudi efekt poante, ili pak efekt epigrama. Fiamengo želi naglasiti da vrijednost tradicije nije (samo) u pukom »fizičkom« postojanju, nego u njenoj funkciji. Ona nije puka epistemološka činjenica, nego »podloga« životne radosti i svečanosti. To je razlog zašto Fiamengo ne parodira postmodernistički, nego tradiciji pristupa s poštovanjem i posvetnim gestama. Najbolje je to tematsko-semantički naznačeno naslovima ciklusa, a »programski« uvodnom pjesmom (*Isklad*).

Posljednje dvije Fiamengove zbirke — *Sukanje kućne dobrote* (1997) i *Dolazak u kruh* (1998) — također čine stanovitu cjelinu, a ono što je na prvi pogled uočivo jest naglašena autobiografijsnost i faktografijsnost. To potvrđuje, vjerojatno, sam autor na koricama knjige izrijekom da je *Sukanje kućne dobrote* »autorovo poetsko prisjećanje na

komiški zavičaj i djetinjstvo«. To su, dakle, sentimenti koji krhotinasto naviru iz vremena i prostora djetinjstva sa svim »okolnim« inscenacijama, intimizmom, metaforama unutarnjega i vanjskoga, bićima i stvarima, figurama, toponimima i krajolicima. Prema tome, moglo bi se reći da se Fiamengo u stanovitom smislu vraća figurama zavičajne utjehe, racionalno neprovjerivim doživljajnim i osjećajnim aktima, tradicijskim, što znači kulturnim i genetskim korijenima; oni su podosta simbolično naznačeni naslovima ciklusa, a tematsko signantni citatnim motima ispred svakoga ciklusa, te toponimski pojašnjenima u »Bilješkama uz neke pjesme«. I opet je, kao i obično, prva pjesma »programsko-eksplikativna« (*Dok sam more*).

Za drugu je zbirku, uz navedeno, značajna pojačana Fiamengova svijest o jeziku kao mediju pjesništva. Već smo tu svijest zamijetili u ranijim zbirkama. Međutim, ta svijest nije tekstualistička, ali nije ni postmodernistička, niti je metatekstualne naravi i utemeljena, nego je status jezika mišljen kao propitivanje, to jest prakticiranje, pojmovno-semantičkoga »opsega« riječi. Primjerice, opće kategorije, kao što su svjetlost (*Jedan dan u cvršku*), svijet, glas, »posvećeno tlo« (*Gorući grm*), trebale bi biti »praslika« za riječi. To povlači dvostruku konzekvenciju: jedna bi trebala iznuditi pitanje označitelja (označenika) u sferi jezične svijesti, a druga bi trebala značiti da opće participira u pojedinačnomu i donekle ga »instruira«, daje mu kontekstualnu vjerodostojnost, što je načelno ontološko pitanje. Prvo je u Fiamenga »odlutalo« u verbalnu, retoričku kumulaciju, u »tvarnu ekstazu govora« (Maroević, 1999:6), uz naglasak na pojam *govora* kao »prostora priče«, a drugi je pak »odlutao« u kulturalno-ambijentalnu »definiciju«, tako da ga Mrkonjić ne uvrštava slučajno u pjesnike prostora (usp. Mrkonjić, 1999:24), s fiksacijom na doslovnost i predmetnost. U onoj mjeri u kojoj je nazočna temporalizacija u toj je mjeri Fiamengo relativizirao apsolutizaciju, kamo ga je zavodila emotivnost, a u mjeri kulturalnih slojeva povijesno ih je antropologizirao i ovremenio. Upravo takav postupak je i proizveo Fiamengov neomaniristički stil. Njega označava jezična kumulacija, pa je nerijetko uočiti sljedeće: umjesto pojave, ocrta se ono »oko« nje, što radikalno rečeno znači da umjesto stvarna krajolika pred čitatelja izranja emfatični, afektivni i mitski razmještaj i aranžiranje. To dalje znači da emfatičnost i poetizacija »skriva« stvari, predmete, krajolike i ambijentalizaciju, amortizirajući, pače i odstranjujući, egzistencijalnu agonalnost, zapravo »jedinu« relevantnu povijesnost. To je, pak, sa svoje strane normalna posljedica nedijalogičnosti subjekta i svijeta, odnosno fascinacije gestama uljepšavanja. U tom bi se smislu moglo reći da je Fiamengo na tragu bukoličke utopije svojim mediteranskim »projektom«, navlastito zavičajno-antropološkim figurama, od čega ga spašavaju činjenice kulturalnosti. Odnosno, moglo bi se, dakle, prestrogo zaključiti: ako je sentimentno-kampanilistička dimenzija »privezana« uz nostalgичno-melankoličnu čežnju lirskoga subjekta, koja mu podaruje gestu utjehe (psihološki posve razumljivu), kulturalne činjenice »otriježnjuju« i nude mogućnost stvarna i povijesna usidrenja. Između toga dvoga »pliva« Fiamengov lirski subjekt, i iz te dihotomije valjalo bi ponovno pročitati i reinterpretirati njegov pjesnički opus u okviru mediteranizma hrvatskoga pjesništva dvadesetoga stoljeća.

LITERATURA

- Babić, I., »Za-govor«, u: J.Fiamengo, *Kutija Gaja Utija*, Solin, 1994:99-101.
- Begović, S., *Književna otkrivanja*, Stajer-graf, Zagreb, 1998:80-1.
- Begović, S., »Stigme okorjelog sredozemca«, »Vjesnik«, 2.6.1999.
- Benčić, T., »Suha riječ vatre«, »Forum«, 1-3/1999:348-355.
- Božičević, I., »Pjesnik suglasja«, »Quorum«, 4/1989:486-487.
- Božičević, I., »Svirala s tisuću obala«, »Hrvatsko slovo«, 31.5.1996.
- Božičević, I., »Ishodišna sredozemnost«, »Republika«, LIII, 9-10/1997:236-238.
- Cvitan, D., »Prvotisak«, »Slobodna Dalmacija«, 21.11.1992.
- Diana, S., »Vidikova biblioteka poezije«, »Dubrovnik«, XII, 3/1969:108.
- Ivandić, S., »Zvuci Mediterana«, »Novi list«, 7.8.1997.
- Ladan, T., *Pjesništvo, pjesme, pjesnici*, AC, Zagreb, 1976:294-296.
- Lukšić, B., »Zavičajna određenost«, »Republika«, XXV, 4/1969-223.
- Jurić, S., »Gdje more uđe«, »Vjesnik«, 1.8.1996:22.
- Maleš, B., »U obzoru novoga hrvatskog pjesništva«, »Off«, I, 1/1978:41-43.
- Mandić, I., *Uz dlaku*, Mladost, Zagreb, 1970:67-68.
- Maroević, T., *Klik!*, HSN, Zagreb, 1998:241-266.
- Maroević, T., »Svjetlost riječi«, »Slobodna Dalmacija«, 2.2.1999:6.
- Mijović Kočan, S., »Da budem crkvice oltar niša«, »Vjesnik«, 29.10.1994.
- Mijović Kočan, S., »Bard«, »Školske novine«, 2.3.1999.
- Mrkonjić, Z., *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, MH, Zagreb, 1971:44.
- Mrkonjić, Z., »Sustizanje kornjače«, »Novi list«, 8.4.1999:24.
- Načinović, D., »Svjetiljka od slova i radost moreplovca«, »Glas Istre«, 14.8.1996.
- Pejaković, H., »Raster za sunčeve igrarije«, »Kolo«, I, 3/1991-174-176.
- Petrić, N., »Vjetar oko kuće«, »Teku«, 8/1975:363-364.
- Podrug, T., »Zvukovna slikovnica djetinjstva«, »Vjesnik«, 6.8.1998.
- Stamać, A., »Težnja za klasicitetom«, »Kolo«, VII, 3/1969:260-262.
- Stamać, A., »Fiamengova dražest i ozbiljnost«, »Republika«, XXXII, 4/1976:444-446.
- Tenžera, V., *Šok običnosti*, OK, Rijeka, 1997:135-136.
- Zuppa, V., *Lirika i navika*, SC, Zagreb, 1970:68-71.
- Žigo, B., V., »Uzgiban stih«, »Slobodna Dalmacija«, 20.3.1975.
- Žigo, B., V., »Dvostruko ogledalo oka«, »Slobodna Dalmacija«, 12.5.1977.

UMJETNOST U HRVATSKOJ POD VLAŠĆU ANŽUVINACA

Igor Fisković

Razvoj umjetnosti u Hrvatskoj pod Anžuvincima nije ishodio iz njihovih političkih poteza, iako je potpadanje čitave zemlje pod kraljevsku vlast nesumnjivo pospiješilo uvjete a donekle sjedinilo htijenja i strujanja likovnog stvaralaštva u duhu europskih mišljenja. Dok je dinastija iz Napuljskog Kraljevstva sa standardima francuske viteške kulture inače oplodila znatan dio i Jadranu okrenutog apeninskog prostora, neovisno su se na hrvatskim stranama, slijedom otprije upućenih smjerova razvoja, prihvaćala shvaćanja koja postupno ovladavahu većinom zapadnjačkih prostranstava. A proces srastanja s njima nakon stapanja sa zajednicom koja je u naslovu vladara isticala nazive glavnih hrvatskih pokrajina, ispunjavahu protuslovlja kakva se sagledavaju gotovo na svakom polju uspostavljanja anžuvinskog vrhovništva koje su svi priznavali ali se i slabo na nj obazirali. Tek s obzirom da je ono naše krajeve držalo izvan žarišta svojih bitnih interesa, ukupna su podudaranja s umjetničkim njegovim jezikom visoko elaboriranog gotičkog nazivnika ostala prilično krhka, unatoč slojevitosti izražena tek odrazom ključnih prijašnjih i istovremenih posezanja na umjetničkoj sceni Zapada. Tome je, dakako, bitno pridonio položaj tih zemalja s ulogom mosta u povezivanju od Sicilije do Panonije razdvojenih dijelova državnog tijela što se sjedinjuje uravnoteživanjem moći Napuljskog i Ugarskog kraljevstva. Svejedno su i ograničena okretanja prema njima bila u osnovama likovne misli i prakse nacionalnog prostora od sredine XIV. do sredine XV. stoljeća kao razdoblja neporemećene navedene vlasti.

Uistinu u početku svojeg političkog određivanja prostor anžuvinske Hrvatske ne doživljava preobražaje po mjerilima mogućeg uzleta gotičke pročišćene estetike, nego usporeno prati ustaljene svoje predaje. Nadasve s razloga što najjača djelatnost ostaje u gradovima pod nebom Mediterana, pokazala se i određena suzdržanost prema estetskim nadahnućima prekoalpskog podrijetla kakva se ostvaruju navlastito u dvorskim, njima dalekim sredinama. Zapravo se neredovito i uglavnom površno slijedilo samo neke, prema domaćim navadama i potrebama birane vanjske poduke stila, kojim se uzorno

oprimjeravahu nastojanja nositelja krune vezana uz francuska kulturna ishodišta a nadahnuta stečevinama međunarodnih likovnih iskustava. Njih se u nas primalo uglavnom preko importa, bilo gotovih proizvoda bilo majstora svih umjetničkih grana, ali se time ne prihvaćahu u punom obujmu sve strukture duha i ukusa koje iz svega tada na raspolaganju proizlaze. Utoliko se većina odgovora na stilske poticaje svodi u pojave posve sporedne pa i nevažne za identitet izražavanja kakvim je baratala zapadna Europa i koji se utjecajem dvora iz Napulja ili Budima učinkovitije usađivahu u područja bližih im zanimanja i zauzimanja.

A Hrvatska se tijekom svojeg zbližavanja s njima koristila raznim posrednicima, pa se dokazati može kako su čak najbolja ostvarenja prošla kroz talijanska ili mađarska rešeta, dok je najmanje izravnih doticaja s francuskim ili njemačkim vrelima, u ono doba kudikamo značajnijima ali ovdje nikad široko i dosljedno usvojenima. Međutim se kao vrlo važna pojava uočava pojačana razmjena majstora likovno-plastičkih umijeća među priobalnim gradovima, čak i onim međusobno najudaljenijima ali privlačnima žiteljima drugih središta kao i okolnih ruralnih predjela. Iz svih se njih regrutiraju majstori umjetničkih zanata, koji oblikuju gradska tkiva, tako da gotovo svaka sredina u svojim mjerilima ponavlja i ujedno sebi uprikladuje dinamiku života kakva je dostizana na državnim ali i crkvenim vrhovima otvorenim raznostranim iskustvima. U tome lancu primjerice upada u oči i češća pojava Zagrepčana u Zadru, Splitu ili Dubrovniku, dok Zagreb sam drži živom koloniju Talijana trgovaca i obrtnika. Prema tome se započelo provoditi integracije čak s međudjelovanjem uzmorja i kontinenta na način što se dotad nije mogao dokazati, pogotovo ne u tolikoj brojnosti pojedinačno izdvojenih, stoga nesumnjivo djelotvornih sudionika.

Očito je, dakle, zemljopisni smještaj Hrvatske utjecao na kakvoću drugog velikog poglavlja srednjovjekovne umjetnosti, što se konačno očituje pod Anžuvincima, u vremenu njihove vladavine, ali s prilično samosvojnim rješenjima, u osnovi hibridnim inačicama gotičkog likovnog izraza. Njihova su profiliranja isprva odudarala od zapadnjačkih prosjeka pogotovu s razloga što se novine stranog nadahnuća sretahu bez vjernog prijanjanja, čak i sukobljavahu s ustaljenim normama života i izražavanja komunalnih društava ovdašnjih malih gradova. A njihova je kreativna snaga u hrvatskim zemljama bila jača od izričaja feudalnog sloja, što ga je inače podržavala kraljevska vlast ali ga je u redovima domaćeg plemstva osjećala konkurentnim te uglavnom ostavila bez izravnih potpora. Stoga se glavni putevi usvajanja formalnog rječnika gotičkog oblikovanja, što je bitno prevladao tijekom uprave Anžuvina, predočuju drugačijima negoli u ostalim dijelovima jedinstvenog kraljevstva. Vezani mahom uz urbane sredine i zajednice, ishodi tih puteva odavaju napore s kojima se duž jugoistočne granice latinskoga svijeta pokušavalo likovnu djelatnost XIV. stoljeća uzdići do modernih razina.

Osobitosti se tog stvaralaštva najpodrobnije očitavaju u okviru oznaka periferijske umjetnosti. Geografski odvojena od vodećih centara razvoja, čak na rubu prostora glavnih kršćanskih pokreta, Hrvatska je zapravo primala pobude s više strana, koliko s juga toliko i sa sjevera teritorija pod krunom sv. Stjepana. Ali su unutar jedinstvene države stečene veće slobode razmjene roba i ljudi, pa se to moralo odraziti u umjetničkoj djelatnosti. No

količina tovrskih posezanja u prilikama političke i ekonomske sredenosti nije odmah urodila odgovarajućim vrsnoćama djelovanja. One se postupno stvaraju prema mjesnim iskustvima, a ovisno o dosezima najbližih susjedstava s kojima se otprije, temeljem srodnih društvenih ustrojstava i kulturnih navada, izgradila složnost likovnih poimanja. Konačno se u najjačoj mjeri pokazala razdijeljenost zemlje po regijama od kojih je svaka određivala razmjere i smjerove moguće modernizacije, slijedom neporemećena prijašnjeg i tadašnjeg općekulturnog razvoja. Nažalost se rezultati ne mogu sagledati do tančina, jer su kotači povijesti u nepovrat odnijeli većinu djela, posebice rušenih u kontinentalnim dijelovima s provalama Turaka kojima se uzaludno već pokušavao oprijeti i sam vrh anžuvinskog dvora. No, iz onoga što znamo prema pisanim vrelima, još i danas vidimo pri obilascima terena, može se ipak stvoriti vjerodostojna slika o postignućima zrelog srednjovjekovlja kao razvojne etape kojoj je anžuvinska vrhovna uprava fragmentarno bar usadila neke kakvoće i još više stvorila uvjete umjetničkog osuvremenjivanja.

Polazišta se time prodahnutom likovnom izrazu nalaze u XIII. stoljeću, pa morfološki preokret teče s retardacijama, jer ga prati održavanje prethodnih romaničkih formula s kojima je većina hrvatskih kulturnih sredina bila duboko srasla. A opstajanje arhaičnih iskustava i pravila oblikovanja bijaše to jače što dolazak anžuvinske vlasti nije povukao nikakve korjenite promjene i što je ona ovdje nastupala izdaleka te s promjenljivom jačinom, samo zgodimice učinkovitom oštricom. Budući da je malo gdje zadirala u zatečene strukture društva i globalna njihova izražavanja, glavnina je sadržaja umjetničkog stvaralaštva također ostala nedotičana od dvorskih krugova, češće protivnih negoli prijateljskih lokalnim pokretačima boljitka. Dakako, nije to pogodovalo onoj integraciji umjetničke misli i riječi kakvu je svaki stil očekivao, a gotika posebice nalagala svojim težnjama k sintezama srednjovjekovnog poimanja i izražavanja. Posve razumljivo su kočnice doslovnijem prihvaćanju gotike, izvorno obuzete mističnom i stvarnom vrijednošću svjetla u svim plastičkim medijima, činile estetske navade podneblja pritisnute težinom romaničkih osjećanja. Povrh toga i ograničene gospodarske mogućnosti ne dopuštahu znatnijih obnova svih okvira života, tako da umjesto istinskih stilskih traženja prevladavaju trijezna odmjerenja osrednjih mogućnosti. U tim uvjetima osobiti oblici prijelaznih faza ili mješovitih, najčešće dvojnih iskaza koji predajama ne uspijevaju baš brzo nametnuti novine, ocrtavaju stvaralaštvo prilično konzervativnih nazora.

Poglavito se arhitektura u svoj Hrvatskoj sporo oslobađala romaničkih okova, što bijaše nazočno i u skulpturi jer su obje ostale programske tijesno povezane u smislu isticanja korjenite snage koja kao da nije htjela nebeske prostore i senzacije približiti ljudima načinom kojim se to produhovljenije već provodilo diljem Zapada. A slikarstvo, od zidnog do knjižnog, premda ne odolijevaše lirskim crtama novog smjera, još sporije se odvajalo od bizantizirajućih stilizacija koje su vladale stoljećima oko Jadrana naročito zahvaljujući utjecaju Venecije, odavno okrenute podukama Konstantinopolisa. Oznake arhaičnog jezika svakako se unutar mediteranskih okruženja u različitim varijantama iskazivahu jačima bar do sredine Trecenta, tako da se tradicionalizmi prevladavaju tek nakon Zadarskog mira, tj. u zlatnom dobu anžuvinske uprave kad su nadvladane nesređenosti iz prve njezine faze. Otada pak oživljena trgovačka razmjena duž obale pod

nadzorom jedne političke uprave kao i na dugim cestovnim pravcima od Podunavlja ka prekomorju, ili iz svakog pojedinog lučkog grada prema zaleđu privlačnom zbog rudnog bogatstva, pronosi vrlo neujednačene odbljeske novih umjetničkih poimanja. Njih se pak trajno i promatra unutar razdvojenih sustava života otvorenih primorskih gradova i kopna pokrivenog feudalnim gospodstvima u poretku malih kaštela, složenih za obranu zemlje već prije. Iako se prema njima prijestolna ustanova različito ponašala, ipak se tada umnožiše u broju te su činili drugi pol života u prostoru. Sučeljeni gradovima pojedinačno su održavali vrlo različite oblike života, dok uz pripadanja ne baš lako spojivim mentalnim sklopovima postadoše ishodišta čestim sukobima i neugašenim nemirima, tako da je podloga za umjetnički program razdoblja bila više nego heterogena.

U tako uzgibalim stanjima, razumljivo, nisu postignute sukladnosti ni s potpunošću prijašnjih primjernih gotičkih gradnji malobrojno usađenih u kopnenoj unutrašnjosti države. Taj se stilski niz, naime, začeo crkvom cistercijske opatije u Topuskom, nastalom oko 1300. godine, s tri lađe i galerijom možda na tragu prvih izboja općih uzora samostanskih građevina iz burgundskih pretakanja romanike u gotiku. Međutim, pripadajući crkvenome redu koji nije srastao s našom zemljom nije ostavila ni posljedica za daljnji probitak stila po svojem rješenju. Značajnija je stoga katedrala u Zagrebu, u monumentalnom obliku osmišljena pod biskupom Timotejom od 1276. god. ugledom na onu u Troyesu, odakle je on i došao, a s organičkom primjenom potpunijih srednjoeuropskih modela u prvonastalim dijelovima sakristije i svetišta. Potom njezino gradilište kao i institucija biskupije postaju žarišnom točkom dodira s novom dinastijom nakon što je biskup Mihalj učinio poklonstvo netom okrunjenom Karlu Robertu I. u Napulju. Njegovi sljedbenici Augustin Kažotić iz Trogira, kao dominikanac školovan na Sorboni, te učeni Jakov iz Piacenze zaslužan za obogaćivanje i sređivanje knjižnice, ili Stjepan Kanižaj zauzet oko predavanja Dalmacije u kraljeve ruke, manje pridonose gradnji crkve od Eberharda. Potkraj XIV. st. on je posve svjestan preuzete uloge obnovitelja biskupije uz svoje grbove kao prijašnji kancelar kralja Sigismunda umetao i dinastijsko znamenje na bočne zidove i pročelje do okončanja dovedene gradnje. Sudeći po činjenici da se baš na svodovima kristalizira gotička građevna struktura dotad neviđena na ovdašnjim granicama prodora velikoga stila, očito je tek vrhunska narudžba u sređenim prilikama i mogla nametnuti oblikovni sustav koji nadilazi prosječnost izričaja u kojoj se inače utapa većina ostalih arhitektonskih ostvarenja do odmaklog Quattrocenta.

Usporedno osuvremenjivanje umjetnosti diljem Hrvatske obuhvaćalo je programe crkvenog djelovanja dok najjača poduzimanja bijahu vezana uz grananje propovjedničkih redova. Njihovi samostani naime niču s najjednostavnije osmišljenim crkvama nalik dvoranama pod drvenim krovštima a s razvedenim prezbiterijima, te obistinjujući svoja pravila građenja ne prate uzlete stila. Tek s razloga pripadnosti pokretu koji ne poznaje granica, tekovine graditeljske kulture nošene od samostanaca izjednačivane su barem načelno s internacionalnim smjeranjima. Naglašenim veličinama svojih kubičnih volumena crkve propovjednika preustrojavaju dimenzije gradova, vežu se u sustave njihova planiranja, ali otpočetak mišljene bez svodova ne posežu stremljenjima uzornih gotičkih konstrukcija. S tipičnim sustavima ukriženih rebara njihove matrice se

upotrebljavaju jedino u apsidama noseći izrazito simbolična značenja. Franjevci i dominikanci se tako raspoređuju posvuda, a osim glavnine najprestižnijih graditeljskih zahvata raslojavaju zanimanja figuralne umjetnosti pri opremanju oltara kao i uokvirivanju klaustara ili prostorija poluliturgijskih namjena. Kamena njihova dekoracija rijetko se oslobađa romaničke dojmljivosti u zamisli i izvedbi do kraja Trecenta, iako se za novu duhovnost, koju poletno grade, nabavljaju stilski pročišćenije umjetnine strane provenijencije.

Brojnost vjerskih postaja u nastajanju bitno je zgusnula umjetničku narudžbu, a oplodivši sve njezine grane ujedno ih učinila manje elitnima pogotovo kad se u dijalogu sa sve jačim građanstvom umnožiše radionice svih zanata pa i umjetničkih djelovanja. Pri tome je čak došlo do razdvajanja, kako prohtjeva tako i izričaja, pučkih od duhovno i umno viših parametara stvaralaštva otada u pojačanoj socijalnoj diferencijaciji protkanog takvim spoznajama. A iako su prosjeci pretežne većine regionalnih proizvoda sročeni formalno osvježnim jezikom i obnovljenom likovno-plastičkom sintaksom, rijetko odgovaraju sveobuhvatnim zahtjevima gotičkog oblikovanja jer se sve podređivalo humanističkoj osjetilnosti mediteranske orijentacije, koja nije pratila izvornu narav sjevernjačkih svjetonazora niti se upuštala u razradu izvornih postulata vladajućeg stila. Svakako je to bio i jedan razloga umanjivanja ovisnosti o državnim postignućima, odnosno o nemoći takmičenja s količinski jačem njihovom izražaju u drugim mjestima. U hrvatskim krajevima takvim se poticajima nije odlučnije okretala ni hagiografija kao ni ukupna ikonološka idejnost umjetničkih djela, jer se ustraje na ravnovjesju domaćih predaja i modernih učenja iz općih obzorja ondašnjeg katoličanstva bez povoda za izravnim anžuvinskim crtama.

Općenito je, dakle, potpadanje Hrvatske pod vrhovništvo Anžuvina na malo planova obilježilo istinski umjetnički napredak, što nosi raskid s regionalnim predajama bizantskih oznaka. Ipak bez dubljih ulaganja s vrhova moći nisu uspostavljeni jedinstveni kriteriji stila, pa opći rezultati poduzimanja ne dostižu modernitete viših razina. Osobito u Slavoniji s okolnim krajevima u ugarskim predvorjima sve do osvita XVI. stoljeća pretežu crkve strogo kubičnih tijela, razmjerno zatvorene zidne mase s uskim prozorima i jedino naglašenim masivnim kontraforima, što je sve strano vitkosti zdanja iz bogatijih okruženja. U mnogome im je suglasno nekoliko stotina svetišta povijesno poznatih na tlu zagrebačke nadbiskupije, od kojih tek tridesetak preživjelih ocrta spori utok građevnih predložaka s kojima baratahu sjeverni susjedi. Arhitektonski se ne raščlanjuju ni u kruto sročnim unutrašnjostima, pa gotičke zakone slijede uglavnom samo geometrijski skeleti rebrastih svodova klesani po maštovitim stilskim predlošcima. Takvi pak prodiru do Kvarnera tek sa zdanjima onih feudalnih obitelji, poimence Frankapana, koje posredstvom svojih vlastelinstava diktirajući plodotvorni dio umjetničke potražnje pospješuju dopunjavanje primorskih likovnih iskustava dodirima sa sjeverom. Zauzvrat unutar bližeg obalnog zaleđa, preko Velebita gdje opstaju stara feudalna sjedišta, većina danas slabo sagledivog stvaralaštva bijaše podređena morfološkim standardima prodirućim koliko sa sjevera toliko i primorja. Na tim isprepletenostima drevnih korijena, dolaskom Anžuvina jedino jača svijest o mogućnostima i potrebama napajanja na zajedničkim stečevinama

zapadnoeuropskog srednjeg vijeka koji, razumljivo, u oskudnim ovdašnjim prilikama dozrijeva vrlo usporeno. Osnovne odlike djela svih vrsta nisu toliko ovisile o mogućim svojim formalnim ishodištima, koliko o neposrednim danostima i okvirima nastajanja : o sadržaju kojem su služili, naravi naručitelja i iskustvu sredine koja ih je podizala ili nabavljala, odgoju i umijeću majstora koji ih je stvarao itd.

U tim naizglednim izlomljenostima ipak je čitavu Hrvatsku preplavila istoimena barem morfologija svih grana plastičkog i figuralnog izražavanja. Međutim ta gotika više nego formalno zaostaje za poimanjima kojima je vodila strana uprava područja sa sebi urođenim stilskim postulatima, pa to i svjedoči izostanak širokih utjecaja odmjerenih vanjskim zorovima. U tipologiji osnovnih oblika arhitekture koja raste od sredine XIV stoljeća razradom jednostavnih prostornih kompozicija kao i leksika podjednako racionalnih njihovih raščlanjivanja, preuzimaju se temeljna pravila iz suvremene baštine najbližih susjedstava. I onoliko koliko su gotička promišljanja urastala u tkiva talijanskih sredina, nadasve ozračila posezanja na Jadranu dominantne Venecije, te se iskazivala bridom podalpskog luka sve do panonske granice Dunava, toliko su mostova gradila prema hrvatskoj umjetnosti i baštini. Međutim, s obzirom na suštinsku izričajnost rođenja na bogatome sjeveru, pa i povezanost s viteško-dvorskim ambijentima, zasigurno se nisu posvuda iskazala jednakom učinkovitošću. A čak u najizvrsnijim dosezima kao na katedrali u Zagrebu kao najvećem pothvatu katoličkog jugoistoka u srednjem vijeku, nisu spoznatljive struje francusko — anžuvinskog podrijetla. Te se, štoviše, ne razlažu ni na fresko slikama njezina sklopa, jer se one nadovezuju na škole koje s juga zrače nove vrsnoće. Budući da svekoliko stvaralaštvo nipošto ne bijaše poticano s jednog mjesta, niti nošeno krilima cjelovite politike u dužem razdoblju, odnosno s obzirom da je izostalo svako tješnje sudjelovanje državnog vrha u sricanju likovne kulture širokog terena, dakle sve bijaše prepušteno snalaženju lokalnih faktora uz prihvaćanje ničim unaprijed određenih stilskih iskaza.

Unatoč ograničenim uvjetima periferijskog života, svejedno se postiže visok stupanj izraza dok se težnja za uspostavom jedinstva ukusa i govora, u pravilu urođena svakom stilskom poglavlju, postupno nadovezivala na stvaralaštvo regija koje se nisu lako odricale svojih estetskih kriterija i stvaralački uvriježenih parametara, čak i duhovnih naklonosti, uvjetovanih makroprostornim smještajem i okvirima društvenog života. Odreda su pak one imale i otprije već utanačene moduse doticaja sa glavnim vanjskim strujama, tako da susret s najnovijima i prijem njihovih poticaja nije ni mogao biti svugdje istoznačan ili istovjetan. A s obzirom na internacionalni karakter onoga što je vladarska kuća bilo kako mogla podati ionako nezaustavljivom razvoju umjetničke riječi, najzanimljivijima postaju ostvarenja koja barem zrcale srodnosti umjetničke volje razvojnih središta pa i suglasne odgovore na posezanja njihovih društava.

Među hrvatskim regijama, uz more je pružena Dalmacija imala najkoherentnije linije samosvojnog izraza u dugome vremenskom kontinuitetu, te je shodno njemu prekrerala morfologiju izraza shvaćenu kao sveeuropsku modu. Njezina su se odreda okašnjela očitovanja tek iznimno objavljivala pročišćenim inačicama gotičkih oblika utanačenih u udaljenim kolijevkama stila, a mnogo češće bila puka dorada zakona prethodno razvijene

romanike u malo mijenjanome rječniku. Razloge su tome učvrstile spram novinama uvijek vrlo postojane radionice svih umjetničkih grana, pogotovu dok nisu odnjegovale prave osobe samostalnih stvaratelja. Kvarnersko otočje s obližnjim primorjem bez Istre (koja nije došla pod Anžuvince) ekonomski općenito slabije te dosta suzdržanije u kulturnim prohtjevima, jače je osjećalo zaostale utjecaje sjevera i juga koji su se tu križali učinkovito od početka srednjeg vijeka, pa su u Trecentu urodili zanimljivim simbiozama ili raspolagali s razmjerno više izvani dobavljenih umjetnina kao i predjeli prvog završća. A najprostranija kopnena Hrvatska, od Zagorja rastrijeta prema Slavoniji u međurječju, već je otrpije u suglasju s mađarskim umjetničkim krugovima bila općenito podređena srednjoeuropskim kulturnim sferama koje sada oplođuju gušći doticaji sa Sredozemljem. Može se zaključiti da se u cjelini radilo o prepletanjima koji pomažu shvatiti kulturni identitet hrvatskih zemalja na susretištu sjevera i juga, izloženih utjecajima sa zapada i istoka, čemu sve anžuvinsko vrhovništvo nije podalo osobitih svojih novih poticaja ali je pripomoglo uzdržavanju glavnih struja razvoja.

S obzirom, dakle, na ustrajnost unutrašnjih stvaralačkih snaga, Dalmacija se dinamično otvarala internacionalizaciji umjetničke riječi kakvoj je tek inicijalno pogodovalo ozračje njegovano na dvoru države. Unatoč vrlo ograničenom i površnom doticaju s njime uglavnom su u figuralnom izražavanju dokinuti iz starine preostali bizantizmi, iako nije u plastičkom mediju postignut radikalni prekid s primjenom šture romaničke morfologije. Svoju je žilavost ona pokazala također u arhitekturi koja gotički rječnik svodi na nacрте sporednih elemenata ne prepuštajući se stilski dosljedno osmišljenim konstrukcijama. Novine tog tipa mahom su pronosili faktori koji ne bijahu ovisni o kraljevskom programu centralizacije: samostanski redovi i komunalne ustanove ili građanske udruge, a slabije je poznato kako se tom procesu pridruživao feudalni sloj iz zaleđa. Naime, njihova su fortificirana sijela na strateški izloženim mjestima najviše stradala u kasnijim povijesnim zbivanjima a sami su pripadnici feudalnih rodova aktivno zadirali u život gradova s punom sviješću o potrebi i koristi tih stapanja. Ona su gotičkom dobu diljem uzmorja podarila rijetku slojevitost, time i formalnu različitost činitelja koji tvore podlogu osebnim sintezama. Rijetka pak zdanja izvan zidina starih urbanih jezgri čitko prenose definicije internacionalnog sloga, u biti opore varijante iz Mađarske. Njihovom primjenom se ističe dvokatna kapela burga Sokolac u Brinju sred Like, blizu u ono vrijeme značajnog a sa zemljom sravnjenog biskupskog grada Modruša. Od većeg broja ostalih tvrdih gradova na strateškim položajima, gnijezda mnogih velikaša od kojih neki nastupahu i kao samostalni vladari područja, ostali su tek obrisi ruina sa zgodimice očuvanim najjednostavnijim kapelama kao blijedim tragovima oplemenjivanja krajobraza razvijenog srednjeg vijeka.

Inače se kraljevska pokroviteljstva gotovo nečujno sliježu i u gradovima koji samo prosljeđuju svoj stoljetni razvoj bez naglih preobražaja u likovnim traženjima. Svakako se gradski patricijat javlja kao najčešći naručitelj, pa se može pretpostaviti da ga je donekle vodio osjećaj pripadnosti jakome kraljevstvu kao moguća dogradnja jakom osjećaju za realnost s kojim se najuspješnije posvaja vrijeme i popunja prostor. Taj je osjećaj zacijelo i jačao u poretku kojem su okrunjeni bili na čelu i bez izravnih posredovanja podržavajući

diferencijaciju društvenih slojeva od koje se umjetnička djelatnost samo bogatila. Zato se na višoj razini stvaralaštva i postiže dijalog s dometima gotike u zemljama udaljenim od njezinih ishodišta, posebice s inačicama već srođenima s provincijskim ukusom i relativno krhkima u posezanjima. Osnovno je ipak da se ne uspostavljaju stalne ili jednoznačne oblikovne matrice, kao što ni one političke ne bijahu jednosmjerne niti osobito čvrste. Svaka se sredina, dakle, na svoj način snalazila u šire podastrijetim mogućnostima okretanja prema onim umjetničkim tekovinama koje obećavahu obogaćivanje ili uljepšavanje životnih okvira i ukupnog svijeta prema općim spoznajama i povišenim kriterijima jednog produhovljenoga doba, ako ne i jasnim inspiracijama anžuvinskog razdoblja.

Osvjedočavanje tih procesa prati se ponajviše duž primorja, općenito najizdašnjeg s povijesnim uspomenu, kako kroz pojave zabilježene u arhivima, tako na spomenicima preživjelima u prostoru. Zajedno oni dokazuju slijed stvaralačkog ritma koji slabo uvjetuje politika a mnogo jasnije ljudska želja za napretkom i prestižem što se zamjetnom širinom upriklađuju komunalnom sustavu. Svakako su sve češći dolasci stranih majstora, ustrajno iz Italije s kojom hrvatske obale vrše stoljetne razmjene, a zgodimice i iz Mađarske. Premda oni brojem daleko zaostaju za domaćima, njihova raspoređenost u usporedbi s ostalim strancima bezuvjetno preslikava cjelovitost države sa naizgled ravnopravnim dijelovima. No i pritom su očita drevna regionalna opredjeljenja dodira, npr. dubrovačko-kotorskog okružja s apuljskim gradićima, a srednjodalmatinskih gradova s ugarskim sredinama kako je to uctala davnija njihova prošlost. Slijedom istih pravila kudikamo rjeđe zapisani su dolasci ponekog Francuza, Teutonca, Nijemca ili ostalih iz većih daljina. Slijed relativnog sjedinjavanja izraza time prouzročenog od XIV. stoljeća dobro pokazuju i predmeti umjetnog obrta kao lako prenosiva roba široke primjene, upravo u gotici najizloženija ornamentalnim razradama na kojima se stil najraskošnije i razlistava. Inače po načinima tehnički sve savršenije izrade prepoznatljivi na razmeđama juga i sjevera posebice proizvodi zlatarstva oprimjeruju mnogostrukost dodira u krugovima pod jednom vlašću.

Važnije je ipak da većina rukotvorina, od onih rezbarenih u drvu ili kovanih u metalu do najistančanijih islikavanja knjiga, zadovoljava zajednički ukus građanskog i feudalnog naručitelja jer su oni sve zbliženiji u javnim poduzimanjima kao i privatnim ulogama. Na raspolaganju im uostalom bijahu istovjetna duhovna dobra, samo je pitanje koliko je i kada uopće pojedini činitelj kulturne klime epohe posegnuo u te riznice. Tako se prijenosom motiva, čak korištenjem klišeja s gotovo neutaživom žeđi za ornamentikom učvršćuju opredjeljenja za gotičku poetiku poglavito u primijenjenoj umjetnosti. A njome se izvan vladarskog dvora posvuda najviše koristila crkva, postajući stožerni naručitelj svih vrsta likovno-plastičkih proizvoda dok je zakonitošću srednjovjekovnih svjetonazora ostala i najčvršći oslonac centralne vlasti, odnosno kraljevskog vrhovništva u svim dijelovima zemlje. Manje je ipak ostalo sačuvano vidljivih tragova južnotalijanskog ili panonskog podrijetla u slikarstvu ili kiparstvu, posebice u monumentalnom graditeljstvu, što dokazuje visinu novousađenih kriterija premda sva polja nisu do kraja još proučena.

No, neprijeporno su pod anžuvinskom vlašću ojačale ine spone među pokrajinama postojeće iz davnine, pače postajući sadržajnije za prianjanje na nadolazeće vrijeme humanizma kad se svaki član rečene zajednice jasnije očituje u oblikovanju tješnje prepletenih izričaja skupne im kulture. Sa svime time značajnije postaje puko nabranje izričitih anžuvinskih tragova u hrvatskoj baštini, jer se gotovo svaki upisuje poput oglednog primjera, ilustrativnog i za sagledavanje civilizacijskog okruženja niza naizgled skromnih fenomena. U njihovom se mozaiku meko sriču osobitosti hrvatske zemlje na davnom povijesnom raskrižju, znakovito i pod stranom kraljevskom vlašću podložne proticajima koje ona omogućavaše bez diktata, tek svojom otvorenosću pridonoseći rasjemenjivanju oblika izražavanja stvaranih u drugačjim, po mnogome sigurnijim uvjetima života podalje od trajno već ugrožavanih hrvatskih granica Zapada.

Posebno je u tome kontekstu pitanje izravnih anžuvinskih biljega, koji u čvrstome liku nisu baš mnogi sačuvani ali nekoć uzorno izlagani nisu ni lako zaobilazni. Naime, oni baš jamče idejne i stvarne povezanosti kraljevske kuće s hrvatskim teritorijem, a pokazuju i javnu volju raznih društvenih sredina da se ponose s njima kao jamcima psihološke neke sigurnosti. Ogleđan je u tom smislu primjer reljefnoga grba grada Splita s realističkim prikazom grada s Dioklecijanovim kulama i zvonikom crkve sv. Dujma u prvome planu, a u praznom polju pozadine ovješanim grbovima vladara koje se častilo u raznim vidovima. Zacijelo je za pronicanje odraza Anžuvinaca i njihove vlasti u spomeničkom naslijeđu Hrvatske više nego korisno nabrojiti sačuvane heraldičke njihove simbole umjetnički izvedene i javno izlagane. Prije svega riječ je o grbovima, koji se ističu na komunalnim gradnjama, sakralnim i svjetovnim ali prodiru također u privatne, te najšire tumače kako je privrženost dinastiji prožimala svijest podanika u svim bitnim slojevima. K tome je zapaziti učestalost tipa rabljenog od mađarskog odvjeta kuće s dvobojnim vodoravnim gredama, što vrlo vjerojatno u dahu prvog ma kako blijedog razbuđivanja nacionalnog osjećaja proizlazi iz potrebe podsjećanja na stapanje dinastije ovdašnjih narodnih vladara s ugarskim suverenima.

Istaknuti glede toga valja u kamenoj tranzeni prozora dvojako oblikovani grb vrh pročelja katedrale u Trogiru koje su u drugoj polovici XIV. stoljeća zidali lokalni i strani graditelji po nadahnuću venecijanske gotike. Iz njezinoga spoja s izrazom dalmatinskih klesarskih radionica tu proistječe i neistančana obrada heraldičkog znaka s trakama i ljiljanima nošenog od dvaju anđela. Sličan je jedan reljefni grb zaostao u samostanu franjevača u Šibeniku dokazujući da ih je bilo puno više u opremi gradskih prostora, posebice srednjodalmatinskih gdje su razni dodiri s Ugarskom odavno bilježeni učinkovitijima negoli u drugim krajevima upravo s razloga što se nalaze na smjerovima kulturne razmjene srednje Europe i Sredozemlja. Međutim su spomeni na te veze naknadno skidani i uništavani po izričitim naredbama venecijanske vlasti, koja je zatirala dokaze ugarsko-hrvatskog kralja na čitavom od XV. stoljeća do napoleonskog doba okupiranome tlu. Nepoznato je stoga na kojem je mjestu općinsku neku građevinu urešavao skladno klesani grb grada Splita sa istorodnim plastičkim znakom Anžuvinaca u pozadini, ali je posve razvidno da se takva simbolika objavljivala s punim pijetom te

su grbovi prilagođeni uglednom cilju, svojim vitkim nacrtima i preciznom obradom sami pronosili istančanu gotičku stilistiku.

Uobičajeno to bijaše i u privatnim okruženjima, najčešće vezano uz ličnosti koje su od kralja stekle neka priznanja. Pretpostavlja se dosta slobodno da je motiv ljljana na mnogim spomenicima razvijene gotike što se najšire oslanja na francuske likovne formule, poglavito preuzet iz anžuvinske amblematike. Tako na kićenim korskim klupama crkve franjevac u Zadru iz 1395. godine rezbaren u drvu *fleur des lys* pokriva štit grba, koji se pripisuje plemenitaškoj obitelji Matafarisa čiji je jedan član bio vitez kralja Ludovika I. te u sljedećim naraštajima postadoše pouzdanci iste vlasti. U građanskim su redovima slijedom tog položaja promicali svijest o vrijednosti kraljevske nazočnosti pokazivanjem sraslosti njezina političko-promidžbenog znaka s uglednim rodovima. Zapaženo je pak ponavljanje istog vegetabilnog, stilizacijom krajnje pojednostavnjenog motiva na reljefnom dekoru stećaka, monolitnih nadgrobnih spomenika rađenih u kamenu rustične izvedbe diljem zagorske krajine. Pripadajući izvangradskom stanovništvu među kojim je kralj dijelio najveći broj nižih ratničkih naslova, ta grobna obilježja ujedno imaju na sebi isklesana odlična oružja, mačeve i štitove kao izravne pokazatelje prodora viteške kulture u zadržima od Konavala do Ravnih kotara.

Vrlo su raznolike, dakle, potvrde o rasprostiranju jezika stila na svim prostorima. Dapače se na stamenim nadgrobnjacima rustičnih sredina javljaju i slikoviti, koliko simbolični toliko realistični prikazi lova i kola, te s vrlo slikovitim rješenjima izabrani motivi viteškog podrijetla sudjeluju u uslikovljenju domaćeg života protkanog tim navadama. Stoga se pretpostavlja da je i anžuvinski otmjeni ljljan postao skupnom oznakom možda ne staleža, ali svakako pripadnika društvenog kruga koji je pristajao braniti kraljevska nadležstva u promjenljivim prilikama skromnih okruženja. Biva očito da se isti znak prenosio gotovo posvuda od mora prema Bosni shvaćan dokazom pokroviteljstva dinastičke vlasti, ujedno i suživljavanja s kulturom vanjskog internacionalnog nadahnuća kojoj se od njezina početka jače okreću najjači feudanci, poglavito Bribirci kao svojevrsni potkraljevi ili Krčki knezovi na svojim dobro opremljenim gospodarstvima. Odmjerenije ih prate najbogatiji iz redova građana ostvarujući po njihovom uzoru i dodire s vangradskim svojim imanijima, te se u prostorima ladanja odavajući sve potpunije organizaciju teritorija, tada bilježe prva jednostavna graditeljska poduzimanja moguća samo u primirenim područjima, osiguranima postojanjem jedne čvrste i moćne vlasti. S njezinom podrškom, dakako neizravnom ali okvirno itekako važnom, presađene su sve tekovine moderne tvorbe života te se mijenjala i slika naših krajolika, u duhu srednjeg vijeka sve uljuđenija ne samo sa zavjetnim crkvicama nego i svjetovnim dokazima posvajanja svog prostora. Utoliko su dokazivao i takvim istinama dobrobiti anžuvinske uprave bile mnogo šire negoli ih se očitava u izravnim biljezima ili najraspoznatljivijim prinosima.

A poznato je još primjera radi kako je ugledni dubrovački vlastelin Paskoje Rastić 1412. god. na kaminu sred sale svoje stojne palače dao u stucco tehnici izraditi »*armam domini nostri regis*« uz lik sv. Vlaha kao nebeskog čuvara grada. Budući da je naručilac tada obnašao dužnost kneza u rodnome Dubrovniku, te da mu je kralj Sigismund dodijelio

naslov viteza, objašnjavaju se povodi srodnim slučajevima unošenja heraldičkih biljega Anžuvina u dijelove opreme obrednih i svjetovnih prostora. U većem broju ih nalazimo po crkvama u Zagrebu i široj okolici, naročito signume kraljevske obitelji upletene u dekoraciju grobnica raznih dostojanstvenika. Držeći na umu kasnija nasilna uklanjanja ali i nestalnost odnosa svakog respektabilnog društvenog člana prema dinastiji, zapravo je nemoguće točno procijeniti jesu li njezini obiteljski znaci uvijek bili priznavani s nekom počasti. Međutim je povodom grboslovlja naznačajnije preuzimanje ugarske inačice grba Anžuvina od strane općine Dubrovnika, koja ga preslikava i dugo zadržava na svojim slobodarskim stjepovima čak kad postaje samostalna država. Zacijelo se time odavala vjernost prema konačnom uključivanju u političku zajednicu s ostalim hrvatskim zemljama činom priznavanja vrhovništva ugarsko-hrvatskoga kralja prema sporazumu u Višegradu. Znajući pak za podatak da je kraljevske slične barjake u Trogiru 1418. godine oslikavao slikar Blaž Jurjev za općinu kad se grad spremao na obranu od Venecije, možemo zaključiti kako prikazi anžuvinskih grbova postaju svojevrsni pečat gotičkog stvaralaštva u cjelini ali i dah državonosne misli iz srednjeg vijeka. Kićenost, naime, bijaše svojstvena svekolikom onodobnom ukusu, pa je teško uopće dokučiti na kojim sve mjestima i u kojim vidovima pa i materijalima bijahu isticali posebice u gradskim javnim i crkvenim prostorima, ali nema sumnje da su ih častili prema moralnim i estetskim nazorima razdoblja.

Na svoj način tu spoznaju dopunjavaju i podatci o natpisima javno-komunalne svrhe iz kojih jasno proizlazi ne samo kako se vrijeme prema starim običajima mjerilo po vladarima, nego i koliko su se baš oni iz anžuvinske kuće nastojali i tim putem nametnuti općoj svijesti žitelja hrvatskog podneblja. Znajući za nekoliko dubrovačkih nastalih u trenutku prvih osamostaljenja Republike koja će vrhovništvo Anžuvina najduže poštovati, slutimo da ih je u gradovima potpalima pod Veneciju bilo i više. Uglavnom se kao i prvonavedeni slavično pozivahu na dostojanstva zajednice u što se uklapalo i spomen živućih kraljevskih osoba, inače razmjerno rijetko zalazećih u naše sredine, pa su to lakše postali žrtvom poznatih kasnijih naredbi za brisanje bilo kakvih isticanja novoj vlasti protivnih polova. Stoga je i povijesni odnos spram Anžuvincima umjesto traganjem za takvim tragovima uputnije čitati nizom fenomena u kojima zori sinteza srednjeg vijeka što je općenito i drugdje najznačajniji njihov udio na krivuljama povijesnog razvoja.

Sa svojstvenim htijenjem za naglašavanjem svoje zakonite svenazočnosti, međutim, pravodobno su anžuvinski dinasti u nas podjeljivali pečate ustanovama svjetovne i vjerske uprave nastojeći više nego simbolično dokazati da su baš oni najdjelotvorniji vrhovnici u postupku ozakonjivanja svekolikog života. Iz toga se još čuvaju i uzorno oblikovani pečatnjaci zagrebačkog kaptola prema odluci Ludovika I. iz 1371., te trogirskog kao dar kraljice Marije iz 1389. godine izrađen u srebru. S takvim činima uzdržavali su spregu između vodećih društvenih institucija, svima dokazivali blagonaklonost u međusobnom poštivanju države i crkve. Posve razumljivo se još pomnije okretahu mjesnim svetinjama davajući novac za izradu raskošnih okova različitim moćima raznih nebesnika i posvjedočujući time svoje združivanje s njima ne samo na putu k vječnosti nego i na dužnosti zaštitara malih društvenih sredina. Vjerojatno se s tim smislom uvriježilo i

ostavljanje dijelova skupocijene odjeće u crkvenim riznicama gdje se također znalo čuvati i zastave, sve u ime oživljavanja uzajamnog povjerenja s kraljevskom vlašću. Podatci o tome su dostupni iz zagrebačkih spisa s navodima o darivanjima kraljica Elizabete i Marije, te podjednakim slavljenjem srodnog čina biskupa Ivana u dodjeli raskošne kazule Ludovika, sve iz kraja XIV. stoljeća. A prema najnovijim saznanjima i znameniti primjerci paramentike iz Trogira također spadaju u niz istoznačnog porijekla iz navedenog doba. Plodove tih nastojanja u cjelini, dakle, danas gledamo kao možda najistančanije rukotvorine gotičkog razdoblja i cijenimo vrsnoćom neprijepornih anžuvinskih zasluga na podizanju razina otmjenosti.

Kraljevska su pak darivanja crkvenim riznicama u različitim prilikama s odličnim prijemom u kozmopolitski nastrojenim društvima opet poticale i srodne donacije hrvatskih velikaša. Najpoznatije su one vezane na svetište u Ninu, gdje se još čuvaju izvrsni relikvijari ruke i noge sv. Azela koje je ban Pavle Šubić poklonio za spas duše svojeg brata, odnosno njegov kancelar Radoslav zavjetom u svoje ime. Ugarski velikodostojnici češće su pak darivali prvostolnu crkvu Zagreba, uzdižući vrijednost liturgijskih utensilia s jasnim i političkim interesom podupirući prvenstva tamošnjeg kaptola koji je otpočeka njegovao čašćenje mađarskih svetih kraljeva. Njegovi su se opet dužnosnici posebice iskazali pri nabavi knjiga, umjetnički opremljenih poglavito obredne namjene ali i nekih svjetovnih, pravnih ili umoslovnih sadržaja. Osim što odaju opću ondašnju želju za znanjem pa i puteve njegova širenja ili obim usvajanja, važne su i kao pokazatelj mješovitosti kulture ondašnjeg središta u koje kao i na čela svih biskupija dolaze osobe školovane na ponajboljim europskim učilištima. Tako postaju nositelji raznostranih stečevina promičući i estetska načela, razgovjetna u slikarijama knjiga koje ponosno ostavljahu za sobom, šarolikim minijaturama i iluminacijama različita podrijetla uz pravu ravnotežu sjevernjačkih i sredozemnih najznamenitijih proizvodnih središta. Usporedo s tim očitovanjima latiničke kulture izvrsnih dosega važno je spoznati i u drugim, posebice primorskim knjižnim zbirkama, kako je i koliko uopće u suživotu medija sudjelovala i glagoljska komponenta pa se razbuđivala i uporaba hrvatskog jezika na službenim ispravama.

Tada je, uostalom, u Zagrebu djelovala i zasebna pisarska radionica, skriptorij neophodan za stvaranje knjiga zasebnog zagrebačkog obreda koji se, zasnovan u doba Augustina Kažotića, održava do kasnog XVIII. stoljeća. Svakako oznake upisane i nacrtane na njihovim stranicama otkrivaju istančane podatke o knjižnome blagu u rukama učenih prelata, prijepisima starijih djela, putovanjima svezaka, specifičnostima njihove uporabe itd., što se sve prateći dozrijevanje srednjovjekovne kulture djelotvorno slivalo na biskupijskim mjestima. Većina ih potječe od biskupa odanih suverenima prema pozicijama same Crkve, ali se u istoj građi razotkrivaju i druge komponente kulture XIII – XVI. stoljeća rječitije nam predočujući odnose naručitelja i korisnika knjige prema uzorima kraljevskog dostojanstva. Ostavština nadbiskupa Jakova iz Piacenze, prethodno profesora sveučilišta u Bologni i osobnog liječnika kralja Karla, zahvaljujući izboru odličnih kodeksa kao i medicinskih knjiga značila je pravo obogaćenje knjižnice kaptola u Zagrebu.

Podjednako su u tom smislu zanimljivi neposvećeni dragokovinski predmeti u Trogiru i Zadru, koji kroz legende ili istine o svojem podrijetlu dokazuju stanja povijesne svijesti tih sredina s osobitim pietetom privrženih kruni sv. Stjepana ali i otvorenih dahu umjetničkih obnova. U biti označavaju sretno vezivanje gradova sa stečevinama viteške kulture u procvatu od Zadarskog mira kad se uz sudjelovanje najviših slojeva kraljevstva postiže svojevrсни diktat estetskog opremanja kulturnih mjesta. Nije stoga čudno da se u sakristiji katedrale u Trogiru uz skupocjeni srebrni krčag iz ponajboljih ugarskih radionica nalazi najljepši gotički križ za službu na oltaru koji je biskup L. Vitturi donio iz papinskog dvora u Avignonu, tako da se kroz import uslojavahu veze s biranim linijama ondašnje umjetnosti. Dokazuju ih i umjetnički oblikovani relikvijari sačuvani poglavito u riznicama Dubrovnika i Zadra kao svjetski poznatima još iz davnina. Na samome vrhu ipak ostaju znamenite krune anžuvinskog tipa, najnježnije izrade vjerojatno iz samih kraljevskih radionica optočene dragim kamenjem, u raznim prilikama darivane svetim sadržajima i predmetima u Zadru, Trogiru te Rabu. No u ukupnom se zbroju činjenica o namicanju umjetničkog blaga svejedno mora uočiti prilično tanka linija izravnih zračenja dobara iz anžuvinskih stojnih središta. U tom pogledu ključna je činjenica da je razina ovdašnjeg stvaralaštva od početka razvijenog srednjeg vijeka do u kasnija doba trajno umanjena nedostatkom većih kraljevskih zalaganja, vrhunskih narudžbi kakve su mogle osigurati jedino nazočnosti domaćih narodnih dinastija s uspostavom odličnijih ozračja, ali je nacionalna povijest i baština Hrvata tu ostala zakinuta od XI. stoljeća.

No, budući da su malogradske općine istodobno poduzimale razmjerno najznatnije pothvate npr. oblikovanja složenih grobnica svetih gradskih zaštitnika ili podizanja svojih zidina i kula, nadalje općinskih i samostanskih crkava, mora se opći prinos Anžuvincima umjetničkom i kulturnom napretku ipak suzdržanije procjenjivati. Nije teško dokučiti da u najznačajnijim poduzimanjima oni ne sudjeluju jer kao stranci zacijelo ni ne osjećahu tu dužnost, a kao vladari posezahu za ostvarivanjem svojih prava u kojima je bilo više doslovnih uzimanja negoli davanja. Zato se parametrom njihovog ulaganja ili prinosa ni ne može mjeriti ukupna gotička baština u Hrvatskoj, ma koliko da joj je kraljevski plašt kao okvir i podloga pogodovao za usuglašavanja s kulturno jednodušnim Zapadom. Uostalom, već je rečeno kako su upravo njegovom uspostavom raskinute i posljednje umjetničke veze s istočnim Mediteranom.

Sve postojanije glede prihvaćanja majstora ili nabave gotovih djela, bijahu prijašnje navade hrvatskih pokrajina u kojima anžuvinska vlast nije izazivala ikakvih odlučnih preokreta ni u ponašanju niti u stvaralaštvu ljudi ranohumanističkog razdoblja. Tako za razvoj likovnih djelatnosti i namicanje umjetničke baštine najvažnija ostaje linija recepcije utjecaja iz Venecije, posebno ojačana u osuvremenjivanju slikarskog izraza djelatnošću Paola Veneziana, ključnog prekretnika umjetničke riječi uz okretanje internacionalnoj gotici odnjegovanoj na dvorskoj kulturi. Osim što je on sam najvjerojatnije prošao od Istre do Dubrovnika kad je na lagunama harala kuga te ostavio desetak značajnih radova, pouzdano se u njegovoj radionici početkom šestog desetljeća XIV. stoljeća školovao Nikola Ciprijanov iz Zadra, čiji je rad dokumentiran u rodnome gradu iako je životni put završio u Veneciji. Spone među bogatim pomorskim gradovima bijahu trajne i jake, pa ih

potkraj stoljeća najjasnije u stilskom pogledu definira Menegelo Ivanov, rodom iz Venecije ali do 1431. godine boraveći u Zadru. Izuzetno plodan ostavio je za sobom značajan opus koji pokazuje zanimljive lirizme u stapanju žive kolorističke opservacije i crtačke vještine dokazanih u svim onda pomodnim vrstama slikarstva : od minijatura do fresaka. Nadasve izričajnost njegovih slika na drvu u osnovi biva vrlo karakteristična za provincijske odgovore na glavninu iskustava zrelogotičke Italije.

U jeku anžuvinske vlasti, uostalom, uključujući te sadržaje nastala su i natprosječna neka umjetnička djela, u povijesti nadasve čašćena kao tragovi regalnog političkog i kulturnog utjecaja u Dalmaciji. Svih njih zasjenjuje znameniti sarkofag sv. Šimuna, čuvan u istoimenoj crkvi sred Zadra a rađen oko 1380. godine u poznatim povijesnim okolnostima. Prema višestranj procjeni vrsnoća to je umjetnina bez premca, monumentalnih dimenzija u plemenitom metalu te se treba uključiti među antologijska djela tovrnog zapadno-europskog kiparstva. Tome prvenstveno pridonosi koncepcija figuralnih likova i slika na njemu u stilski dosljednoj obradi koja uravnotežuje simboliku s naracijom, te raskošni ornamenat s reljefnom deskripcijom. Osim konvencionalne ikonografije samog sveca zanimljiva je nadasve veza s poviješću grada, jer su protagonisti pojedinih prizora stvarni njezini sudionici te se raskrivaju politički sadržaji i povodi nastanka djela. On prenosi duh slikovne kronike u doba kad su prve prozne uistinu i nastajale u Zadru prema navadama zrele gotike koja je u tragu umjetničkih integracija na tlu kraljevstva ponudila i neke predloške za reljefe iz onodobnog slikarstva. Zavjetni je spomenik kraljice Elizabete, dakle, prvorazredni pokazatelj ondašnje kulture i umjetnosti, to više što je s predmetima pohranjenima u škrinji postao prava riznica, pouzdano svjedočanstvo dodira politički najvažnijega grada Dalmacije i svih dijelova kraljevstva po ravnoj liniji s dvora. A njegovu još važnost u razvojnim kolosijecima umjetnosti i umjetnog obrta potvrđuje nalaz zlatarskih kalupa s grbom Anžuvinača također u Zadru, što znači da je država ovjerom priznavala cijenjeni rad gradskih obrtnika i time bila nazočnija u putanjama svakodnevnog života.

Sa čitavim pak kraljevstvom hrvatske su zemlje od početka XIV. stoljeća učvršćivale zajedništvo posredstvom umjetnika, izučenih pripadnika gotičkog stvaralaštva koje unapređivahu poglavito u likovnoj djelatnosti najotvorenijim odjelcima priobalnog prostora. Budući da je u tom pogledu navođenje majstora talijanskih imena s podrijetlom označenim po gradovima u pisanim vrelima vrlo redovito, zacijelo više pozornosti zaslužuju Mađari ili rjeđi Francuzi jer u punijem obujmu pokazuju internacionalizaciju pod plaštem gotike ojačanu. Očekivano na tom planu prednjači Dubrovnik, gdje među mnogim domaćim a usporedo s nekolicinom klesara iz južne Italije u samome početku npr. radi Martin Ungarus. Istaknuo se na gradnji franjevačkog samostana pod vodstvom fra Daniela, pa treba spomenuti da na istodobno nastajućoj crkvi dominikanaca u istome gradu, nacrt poligonalne apsida pokazuje veze s tipologijom gradnji diljem njegove domovine to uvjerljivije što je i dubrovački samostan bio u sastavu mađarske provincije dominikanaca. Donekle prepoznatljivi odrazi nisu pak preostali od majstora *petrariusa* Jean-a d'Antoina iz francuskog grada Vienne koji bijaše u Dubrovniku 1379.-82. godine protomajstor glavne crkve sv. Blaža, potom u Korčuli voditelj radionice iz koje izlaze

prvi graditelji katedrale, te kroz Split i Zadar nizom privatnih narudžbi završava životni put. Prateći na svoj način kolosijeke tekućih političkih prilika, kao cijenjeni stranac, dakle, uključio se u onda uobičajeno seljenje umjetnika iz grada u grad, što je nadasve pridonijelo ujednačavanju jezika koji po majstorovom podrijetlu mora da bijaše zadojen gotičkim tonom iako se nijedan sigurni rad nije sačuvao.

Podrobnije je u Dubrovniku poznat nastup slikara Petra Ugrinusa koji 1390. godine dolazi iz Stolnog Biograda i ostaje neko doba u stalnoj službi na dužnosti općinskog slikara. Shodno običajima njemu uz mjesečnu plaću dodjeljuju kuću za stanovanje i radionicu, u kojoj bijaše obvezan držati učenika te opskrbljivati komunalno tržište svojim umjetničkim proizvodima. Tako je istodobno djelovalo i nekoliko mađarskih majstora oružara, koji zbog svojeg iskustva bijahu zauzeti poslovima i preko srpsko-bosanskih ondašnjih granica u pozadini Dubrovnika. Iz posebnih pak narudžbenih ugovora doznajemo da je Petar izrađivao oltarne višedijelne slike konkurirajući u gradu također nazočnome slikaru Antoniu Venezianu, te se s njime zaokružuje uvid u prilike koje smo ocrnali općenitije a znače ključne spone među polovima ondašnje umjetnosti i države koja ih nosi svojim ustrojstvom bez izričitih pritisaka. Na tim putanjama nadasve su značajni zlatari, pogotovu što su na djelima srebrnog liturgijskog posuđa, primjerice, uočeni modeli posve identični istovrsnim rukotvorinama u južnoj, ali i srednjoj te sjevernoj Italiji koje su gotička umijeća brže i bolje upoznivali. U toj lepezi očitovanja kulture razdoblja dokazani su i najluksuzniji predmeti opreme i nakita, poput znamenitog zlatnog pojasa francuskog tipa s Vrela Cetine, u grobnim nalazima gradova i sela.

Sličan se mozaik može sastaviti prema pisanim dokumentima iz Zadra, prema kojem su Anžuvinci iskazivali osobita zanimanja shvaćajući mu važnost luke na Jadranu središnjeg položaja a odlične prometne povezanosti i s unutrašnjošću zemlje. Tu se u daleko većem broju majstora iz jadranskog talijansko-slavenskoga kruga javlja i poneki sjevernjak za kojeg bi se moglo povjerovati da je došao zahvaljujući povezanosti krajeva iste političke cjeline. U tom pravcu uz pedesetak imena hrvatskog roda vrlo indikativni ostaju nažalost samo pisani tragovi o zlatarima npr. iz Riminija ili Udina, jednako i Zagreba i Venecije, a ipak strši spomen Ziletusa (Gilles) de Mitteta došavšeg iz Pariza 1387. godine. Posve razumljivo najjače su razmjene sa sučelnim Apeninskim poluotokom, nepotpuno i nestalno pod istom krunom, čija je usmjerenost gotici internacionalnog obuhvata neprijeporno pridonijela da na dalmatinskim pozornicama u drugoj polovici XIV. stoljeća Venecijance u vodstvu smjenjuju majstori iz južne Italije, potom oni iz sjeverne, premda samo neki osvjedočeno dolazeći preko napuljskoga dvora.

U tom smislu na prvome je mjestu kipar Paolo di Vanuzzio iz Sulmone u Abruzzima, dvadesetak godina djelatan oko Zadra i Paga na značajnim narudžbama. One pokazuju da nije prihvaćao preporodne težnje internacionalnog ondašnjeg stila, nego je ostao vjeran mediteranskim suzdržanostima plastičkog oblikovanja pa je i ostavio toliko traga u provincijalnim sredinama. Iz njegova je vremena i slikoviti, nažalost slabo očuvani reljef sv. Šimuna s klečećom kraljicom Elizabetom, odličniji sadržajem negoli vrsnoćom. Donekle se nadovezuje i kameni reljef noja, na više mjesta od mora do Zagreba znanog simbola Anžuvina, možda preostao iz prve kapele za škrinju sv. Šimuna u crkvi sv.

Marije Velike. No, svi su ti preostaci kiparskih ostvarenja i posezanja tek naznake koje fragmentarnošću, ujedno i raznolikošću, odaju da je istorodnih biljega bilo mnogo više jer su pratili gušća nastojanja koja su dijelom obistinjavali stranci odgojeni na jačim gotičkim podlogama. Zahvaljujući njima od XIV. prema XV. stoljeću hrvatska umjetnost pokazuje duboku vjernost istom stilu i ne raskida lako s njegovim podukama i poticajima koji napaja poglavito gradske, uokvir umjetničkog stvaralaštva tada najučinkovitije jezgre. U naraštajima s prijelaza stoljeća kad se preobražavaju politička stanja, prikupljaju se djela kojima se i ne zna točni postanak, ali se uvelike dokazuju doticaji sa streljenjima likovne kulture načelno francuskog rođenja koja je napojila glavninu regionalnih škola ukupnog Zapada. A na tragu tih motrišta ne može se zanemariti učestala pojava likova viteza među svecima slikanim na poliptisima kićenih oltara od vodećih pokrajinskih umjetnika jer u svojim ikonografskim osobitostima ističu proboj duhovnosti koja se ne zadovoljava samo predočavanjem crkvene raskoši nego i oplemenjivanjem svjetovnih polova svakodnevlja.

Znatan su prinos u tome dali majstori iz Lombardije, možda najutjecajniji kipari koji se prema prohtjevima ogledaju i kao graditelji : Bonino di Jacopo 1412-1429. god., te Pietro di Martino 1431-1452. Karakteristično je da obojica nisu sa sigurnošću poznati prije dolaska u Dalmaciju, te da u njoj ostavljaju glavninu svojih radova kao pravih životnih ostvarenja. U tom smislu jako korespondiraju zemljaku im, slikaru Giovanniju di Pietro, koji se u srednjoj Dalmaciji potvrdio kao najumješniji tvorac djela internacionalne gotike, grafički i koloristički nadmoćnih dotad prikupljenim izričajima. Utirući njezine puteve prvi je pak Bonino putovao od Korčule preko Dubrovnika i Splita do Šibenika, a drugi pregatelj kamenarskih radinosti se bio ustalio u Dubrovniku dva desetljeća, na kraju otišavši u Napulj gdje dobiva laskavi naslov »*sculptor regius*« vodeći radove na znamenitom slavoluku Ladislava I. u tvrđi Castel Nuovo. Tamo je pak razvio suradnju s Francescom Lauranom, kiparom svjetske slave rođenom u okolici Zadra a privrženom napuljskim dinastima do kraja života, pa se vjeruje da je s Pietrom upravo i pošao u Italiju trajno zadržavši prodahnutost gotičkom dvorskom kulturom. Ona je u tom krugu doživjela apogej što je neke sokove povukao i iz iskustava umjetnika prethodno radinih na hrvatskoj obali koji su svoje sudbine ugradili u njezine krvotoke.

Budući da je Bonino proistekao iz radionica oko katedrale u Milanu, a Pietro završio život na prvorazrednom spomeniku talijanske rane renesanse, dok je njegov imenjaka slikar razmjenjivao iskustva sa strujom iz Venecije, u stvari su na hrvatskoj strani Jadrana opisali luk razvoja gotike u obalnim gradovima koji nedvojbeno iznalaze vlastite umjetničke izričaje. Ali koliko su oni prožeti uvjetima stvorenima tijekom uprave Anžuvina, znakovito pokazuje slikar Blaž Jurjev. Rođen na selu u okolici Zadra stekao je umjetnički odgoj u Veneciji, onda nezaobilaznoj za sve talente, da bi radni vijek proveo u Dalmaciji krećući se iz grada u grad s jedrima same politike i ratnih sukoba sila. Međutim svejedno uspijeva osebujnim djelom posvjedočiti uspon i kraj odlične sinteze u kojoj cvatu te gasnu likovna iskustva anžuvinske epohe a nadjačava struja mletačke gotike. K tome on izborom suradnika od prvog u Splitu drvorezbara Ivana iz Francuske do najstalnijeg učenika i pomoćnika Martina Petkovića iz Jajca utanačuje ishodišne točke stvaralaštva na kojima se, naročito njegovim djelom, konačno osamostaljuje i poglavlje južnohrvatskog prinosa zapadnoeuropskoj umjetničkoj baštini.

U tim kolopletima pod prividnim mijenama stila likovno – plastičkog oblikovanja raskrivaju se posredstvom navedenih i ostalih pratećih fenomena gotičkog doba stanovite promjene tenora života, slojevi novih načina osjećanja i izražavanja nadasve u figuralnim umjetnostima. Iako nedostaje auličkih stilizacija kakve poznaje Anžuvincima bliže ozračje Napulja i Budima, skulptura se diljem Hrvatske smionije upušta u potragu za klasičnim idealizmom, ne zanemarujući zblizavanje sa zemaljskom zbiljom. Time zapravo sa rano-humanističkim učenjima čini cjelinu općenito značajnu za istinski sredozemnu orijentaciju kasnog srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Njoj je otpočetak Venecija podala jači pečat pred kojim nisu ustuknula umjetnička poimanja kakva su mogla ojačati dolaskom i nazočnošću Anžuvina, ali je korjenitost jadranskih tradicija to nadjačala. Još na putevima idejnog i formalnog posvjetovljenja dolazi do reaktivizacije plastičkog osjećaja u smjeru lirske idealizacije, te postoje bitne razlike između brojnih djela s početka i kraja razdoblja. Plastički ih živo predočuje morfologija kipova Navještenja iz trogirskoga katedrale, ogledna za visoku razinu kiparskih dosegâ osvjeđenih na dalmatinskim pozornicama.

Istodobno slikarstvo zanemaruje prijašnje šturo i bizantskom predajom opterećeno izražavanje religiozne egzaltacije. Tu su postojanu crtu umjetničke ovdašnje provincije na osobiti način pojačala stradanja kojima stanovništvo bijaše izloženo s poharama velike kuge ali i slutnjom neprijateljskih prodora iz strane balkanskih brda, pa je temat muke ispunio znatan dio kršćanske ikonografije nadasve u drvokiparstvu zaokupljenom najviše izradom prikaza bolnog Krista. Međutim se kao tražena protivnost tome u figuralno sve slikovitijem jeziku pojačavaju note nebeske nježnosti, svakome bliže duhovnosti, pri izražavanju čega se na slikanim i skulptiranim svetačkim likovima zrcali i veća sloboda individualnih izvođača ili naručitelja u pristupu umjetničkome zadatku i dovršenom djelu.

K tome je nezaobilazna činjenica da je pojava Anžuvinske sile na primorju posredno prouzročila usavršavanje fizionomija većine starih urbanih središta. Osjećaj novog reda, sigurnosti podgrađene potpadanjem snažnoj europskoj državi, iskazao se u geometrijskim tlocrtima čitavih četvrti, posebice novih predgrađa u pravilu projektiranih prema modelima koje poznaje sva ondašnja europska urbanistika. Potom očito uslijed napetosti, pa dijelom i sukoba koje izvana izaziva vrhovni upravitelj zemlje, stari se gradovi fortificiraju dotad neviđenim intenzitetom. Njihovi vanjski izgledi poprimaju razvijene obrise podizanjem visokih zidina nazupčenih rubova, a učestale su gradnje kaštela na izloženim točkama prirodnog reljefa ili najpovoljnijeg dodira s morem, posebice pored otada sređenije oblikovanih luka.

Velika većina tih pothvata progutana je s kasnijim jačim osuvremenjivanjima utvrda, pa ih se očitava tek u arhivima koji se mahom tada i sređuju svrhom unapređivanja komunalnog života. Ni ta građa, međutim, ne potvrđuje jačih kraljevskih udjela, tako da se mahom radi o pothvatima samoizražajnog društva trgovačkih malih komuna koje pod anžuvinskim pokroviteljstvom uživaju znatne autonomije te samostalno promiču životna okruženja prema naprednijim uzorima. To izravnije dijelovi tlocrtne strukture obalnih gradova svjedoče regulacije gotičkog nadahnuća što oprimjeruje opće težnje za uspostavom novog reda u okvirima urbanog življenja. Pozadinu takvih poduzimanja raskriva na svoj način grobni natpis Mladena III. Šubića iz 1348. godine u trogirskoj

katedrali ističući mu ulogu »štita Hrvata«, dakako pred Ludovikom Velikim, a po uzoru na epitaf hrvatskog kralja Zvonimira zabilježen u jednoj kasnijoj preradbi kronike Splitskog kralja Tome Arhiđakona. Naznake su to izbivanja na površinu svijesti o nuždi kako prostornog i vremenskog povezivanja značajnih sadržaja s kulturnim dobrima zemlje, tako i svrsishodnog služenja svim suvremenim likovnim znanjima i umijećima. Može se ujedno naslutiti kako se oko oblikovanja graditeljskih sklopova kao i umjetničkog njihovog popunjavanja združuju sve snage, dijelom i time kao i ukupnim kulturnim djelovanjem, održavajući svoje biće.

Po istim poticajima a sukladno načelima vladajućeg stila unutrašnja urbana scenografija stječe raznolikost bogatiju od dotadašnje. Nažalost ne znamo koliko joj bijaše doprinijelo oblikovanje palače u kojoj je kralj odsjedao sred Zadra, nasuprot stolnoj crkvi ugaono smještenoj na tamošnjem trgu, ali je važna i činjenica da se takvi sadržaji uključuju u stara urbana tkiva na najuglednijim položajima. Slično mora da je bilo i u Zagrebu, gdje se na Gradecu od 1335. godine također spominje kraljevska palača uz manja gradska vrata i kapela sv. Marije, ostavši bez traga. Inače je stambena arhitektura razdoblja slabo zastupljena cjelovitim primjerima među dostupnim spomenicima, uglavnom zbog kasnijih razgradnji i preinačivanja tako da ni od onodobnih biskupskih dvorova nema vrjednijih ostataka. Podjednako je zbog stalnih obnova okrnjena arhitektura samostana i inače najrazvidnija glede dokazivanja stila. Patricijske palače ustaljuju svoju iz romaničkog doba iznjedrenu tipologiju opskrbljenu unutrašnjim dvorištem i čuvajući elemente polufortifikacije na više ključnih primjera u Splitu i Trogiru te pouzdano oprimjeruju pojačani ulazak velikaša iz prostora ladanja u gradsku sredinu. Neki od njih dolaze na upravne dužnosti s kraljevskim blagoslovom, a nekima gradska tijela sama olakšavaju boravak sa službenim pozivima ali i pripremljenim zgradama koje se tada čine najotmjenijima. Dosege razdoblja u gradogradnji ipak najcjelovitije predložuje Ston kao planski vrlo pravilno oblikovan među zidinama prema predlošcima prostornog sustava uvriježenim diljem ondašnje Europe, a s prosječno skromnim zidanjem članova.

Time sve vrijednija ostaje mala palača kraj Željeznih vrata Dioklecijanove palače u Splitu s jedinstvenim dvostrukim heksaforama na prozorima prvog kata ali i monumentalnim reljefom sv. Antuna opata uz kojeg je lik donatora i natpis iz 1394. godine Radi se, naime, o Ciprijanu Ciprijanisu koji je kao kraljevski pouzdanik kneževao tu i u Korčuli, gdje je dao i načiniti tu skulpturu potvrđujući predočavanja svjetovnih ličnosti na plastičkim spomenicima javnog značaja. Slično je u luneti portala dominikanske crkve u Trogiru, djelu mletačkog kipara Nikole Dentea 1372. godine unesen lik Bitkule Kažotić, sestre također prikazanog bl. Augustina Kažotića, a na reljefu Gospe iz šibenske crkvice sv. Barbare klečeći lik liječnika Marka iz 1419. godine. Budući da se ne radi o vrsnim kiparskim radovima, sve ostaje zanimljivo pri zadovoljavanju određenih sadržaja zapošljavanjem osrednjih kipara na raspolaganju jadranskom sve slojevitijem umjetničkom tržištu. Pojava, poznata još iz zadnje faze portala trogirske katedrale, bilježi se u slikarstvu pa je očito, dakle, da se proces posvjetovnjivanja umjetnosti, kojemu je neprijeporno pogodovala kraljevska uprava, ubraja u fenomene tog doba koje u različitim ostvarenjima pripušta dokaze sudjelovanja privatnika u namicanju umjetnina i promicanju načela njihova oblikovanja.

Naravno iz svih tih pojedinosti teško je sastaviti cjeline, kasnije temeljito mijenjane samim rastom gradova koji su tada postali pozornica šarolikih zbivanja držeći ravnotežu s vlastelinskim kaštelima bar do nekog stupnja životvornog djelovanja praćenog likovnim odrazima. No upravo time u cvatnome dobu kraljevske vlasti većina je onih primorskih satkalo svoje fizonomije koje će obilježiti daljnje njihove razvoje i preko međa srednjeg vijeka, usadivši shvaćanja da je vizualna kultura sa svojim iskazima jedna od najboljih stečevina razdoblja. Tako brojne privatno-stambene građevine i poneke javne svjetovnog sadržaja premda tipološki vezane uz prijašnja ustrojstva prostora, raskošnije razvijaju svoja lica obogaćena plastički klesanim detaljima gotičkih oblika. Iz uvijek sličnih prestižnih razloga dostojanstva se više ne iskazuju samo monumentalnošću arhitektonskih objekata i čvrstinom građevnih oblika, nego sve prožima otmjenost modernog nadahnuća kao odbljeska krunskih nekih dalekih postignuća.

Slično je i sa crkvama koje podizane od obale Jadrana gotovo do Dunava prate srodna načela s naglaskom na kubičnoj zatvorenosti građevnog bloka i jednostavnosti prostornog volumena, a s traženjem slikovitosti na klesanim dopunama kamenih oplata i njihovih sve izražajnijih činitelja. Naglasiti se ipak mora kako se od prvih godina XV. stoljeća sva umjetnost jače homonizira a pritom koristi pretežite spoznaje onih struja koje do Hrvatske pristižu u doba Anžuvina. Međutim su i tada primorski gradovi, kao žarišta umjetničkog razvoja, imali u državno-političkim programima posve sporednu ulogu, što je izražavanja pojedinih komunalnih društava oslobađalo podvrgavanja ikojem stranom centru. Moglo bi se reći da su zahvaljujući širenju obzora u sklopu velike države izdržavali pritisak Venecije i na polju umjetničke kreacije lakše spoznavali druge vrsnoće. Navikli na samosvojnosti, otvoreni većim mogućnostima izbora, ujedno i neposredno raspolaganje s dobrima stečenima u zrenju XIV. stoljeća lakše će i opsežnije, pa zacijelo i brže od većine europskih zemalja prionuti na tekovine renesansne kulture, oplođene neizbježnim doticajima sa susjednom najšire shvaćenom Italijom. Feudalna pak sijela izložena većim nevoljama u stalnim trzavicama sve do surovih uništavanja, otpočetak već ne pokazivahu toliko slojevite brige za umjetničke sadržaje i nalazeći se pred zalazom ne otvarahu prestižna natjecanja osebujnošću različitog stvaralaštva u svojim njedrima poput urbanih društava. Svakako je politički položaj tih ključnih društvenih činitelja određivao i psihologiju njihovog ponašanja, što je urodilo vrlo različitim, unatoč svim ograničenjima ipak bogatim izričajima zasnovanim na raznolikosti susreta podupiranim stanjima kraljevstva koje je iz toga bilo složeno u svakom pogledu. A s njima se najrječitije otkriva kako je umjetnost hrvatskih krajeva iznašla izvorno svoje razvojne mjesto, pače i zadržala značajne crte samosvojnosti dok su joj u sklopu jedinstva zadanog ustrojem velike mnogonacionalne države Anžuvina pojašnjena pa i pospiješana pripadanja zapadnoeuropskom zajedništvu.

** Ovaj je tekst nastao za potrebe uvodnih članaka Katalogu velike izložbe »Anžuvinci i Europa« koja je od lipnja do rujna 2001. godine održana u Fontevraudu nedaleko od Pariza, okupivši povijesne dokumente i umjetničke spomenike iz doba vladavine te dinastije na tlu Francuske, Italije, Mađarske i Hrvatske.

Važnija literatura: I. Babić, Anžuvinski biljezi u Dalmaciji. Radovi Fil. fak. u Zadru 23/1984; A. Badurina, Minijatura u Hrvatskoj. Zagreb 1983; J. Belamarić, Ovum struthionis — simbol i aluzija na anžuvinskoj škrinji sv. Šimuna u Zadru. Prilozi pov. umj. u Dalmaciji 32 / 1992; D. Diana i dr. Riznica splitske katedrale. Split 1972; A. Dabinović, Les Anjou en Croatie et en Hongrie. Annales de l'Institut francais de Zagreb 2-7 / 1938-1942; I. Delalle, Trogir — vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu. Split 1936; Z. Demori Staničić, Ikona Trsatske Bogorodice i njezin majstor. Zbornik Pedagoškog fakulteta. Rijeka 1993; C. Fisković, Najstariji grbovi grada Splita. Vjesnik Hrv. arh. društ. NS XVII / 1936; I s t i, Opis trogirске katedrale iz XVIII st. Split 1940; I s t i, Triptihon radionice Embriachi u riznici trogirске katedrale. Viestnik hrv. arh. društva XXII-XXIII / 1942; I s t i, Dubrovački zlatari od XIII do XVII st. Starohrv. prosvjeta 1 / 1949; I s t i, Umjetnički obrt XV-XVI st. u Splitu. »Zbornik Marka Marulića«. Zagreb 1950; I s t i, Segetski spomenici. Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku LVI / 1957; I s t i, Zadarski sredovječni majstori. Split 1959; I s t i, Les artistes francais en Dalmatie du XIVe au XVIIIe siecle. Annales de l'Institut francais de Zagreb. 14-17 / 1964; I s t i, Umjetničke veze Madžarske i Dalmacije u srednjem vijeku i renesansi. Mogućnosti 4-5. 1965; I s t i, Dodiri mletačkih i dalmatinskih kipara i graditelja do XV st. Rad HAZU 360 / 1971; V. Foretić, Jean de Vienne, un maitre francais du XIVe siecle a Dubrovnik e a Korčula. Annales de l'Institut franc. Zagreb 28-29 / 1947; I. Fisković, Gotička kultura Trogira. Mogućnosti 10-11 / 1980; I s t i, Dubrovačko slikarstvo i društveni okviri njegova razvoja u XIV st. Prilozi pov. umj. u Dalmaciji 23 / 1983; I s t i, Nadgrobna plastika humanističkog doba na našem primorju. Dometi 5. Rijeka 1986; I s t i, Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj. Zagreb 1986; I s t i, Gotika. Enc. hrv. umj. I / 1995; I s t i, Gotičko kiparstvo. »Tisuću godina hrvatskog kiparstva.« Zagreb 1997; V. Galzinski, Državni grbovi Dubrovačke Republike. Prilozi pov.umj. u Dalmaciji 21/1980; G. Gamulin, Un crocefisso di Maestro Paolo ed altri due del Trecento. Arte Veneta XIX / 1965; I s t i, La pittura su tavole nel tardo Medioevo sulla costa orientale dell'Adriatico. »Venezia ed il levante fino al secolo XV.« Venezia 1970; I s t i, Bogorodica s Djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske. Zagreb 1981; I s t i, Slikana raspela u Hrvatskoj. Zagreb 1983; M. Grgić, Zlato i srebro Zadra i Nina. Zagreb 1972; E. Hilje, Gotičko slikarstvo u Zadru. Zagreb 1999; A. Gulin, Hrvatska srednjovjekovna sfragistika. Zagreb 1998; M. Gušić, Dragocjene tkanine u raki sv. Šimuna. »Dalmacija u vrijeme anžuvinske vlasti.« Zadar 1984; N. Jakšić, Nakit 14. st. u Hrvatskoj i Bosni. Radovi Fil. fak. u Zadru 23 / 1984; L. Katić, Stećci u imotskoj krajini. Starohrv. prosvjeta 3 / 1954; Lj. Karaman, Notes sur l'art byzantine et les Slaves catholique de Dalmatie. »Recueil Uspenski« II. Paris 1932; I s t i, Dalmacija kroz vjekove u historiji i umjetnosti. Split 1934; D. Kniewald, Zagrebački liturgijski kodeksi XI-XV st. Croatia Sacra 19. Zagreb 1940; I s t i, Najstariji inventar zagrebačke katedrale. Starine 43. Zagreb 1951; N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zagreb 1976.; M. Muraro, Paolo da Venezia. Milano 1969; R. Palluchini, Considerazioni sulla Mostra »Paolo Veneziano e la sua cerchia« di Zagabria. Arte Veneta XXI / 1967; P. Pazzi, Itinerari attraverso l'oreficeria veneta in Istria e Dalmazia. Treviso 1994; I. Petricioli, Škrinja sv. Šimuna u Zadru. Zagreb 1983; I s t i, Prilozi izučavanja srednjovjekovnog zlatarstva u

Zadru. Radovi Fil. fak. u Zadru 2 / 1961; I s t i , Artistic Innovations on the Silver Shrine of St. Simeon in Zadar. Hortus Artium Medievalium 2. Motovun 1996; L. S. Plukavec, Humeral — naramenik bl. A. Kažotića u riznici zagrebačke katedrale. Tkalčić 1 / 1997; G. Praga, Antichi inventarii del tesoro del Duomo di Spalato. Archivio storico per la Dalmazia XX. Zara 1935; K. Prijatelj, Prilog trogirskom slikarstvu XV st. Prilozi pov. umj. u Dalmaciji 9 / 1955; I s t i , Srebrne pale splitske stolne crkve. Anali Hist. Instituta HAZU — I. Dubrovnik 1952; I. Prijatelj-Pavičić, Pluralizam utjecaja od XII do XIV st. »Hrvatska — Italija. Stoljetne veze: Likovne umjetnosti.« Zagreb 1997; K. Radulić, Bogorodica na prijestolju Paola Veneziana. Peristil 12-13. Zagreb 1970; T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje. Zagreb 1997; M. Valentić, Kameni spomenici Hrvatske XIII-XIX st. Zagreb, 1969; D. Vukičević — Samardžija, Dodiri Hrvatske i Ugarske u ozračju srednjoeuropske umjetnosti kasnog srednjeg vijeka. »Hrvatska — Mađarska — Europa: Stoljetne veze.« Zagreb 2000; V. Zlamalik, Paolo Veneziano i njegov krug. Zagreb 1967; W. Wolters, La scultura gotica Veneziana 1300-1460. Venezia 1983.

Vidjeti i kataloge izložbi: »Minijatura u Jugoslaviji« Zagreb 1964; »Riznica zagrebačke katedrale« Zagreb, 1983; »Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994.« Zagreb 1994; »Stalna izložba crkvene umjetnosti« Zadar 1976; »Zlatno doba Dubrovnika« Zagreb 1986; »Bribir u srednjem vijeku« Split 1987; »Sjaj zadarskih riznica« Zagreb 1990; »Tisuću godina hrvatske skulpture« Zagreb 1991; »I Croati, cristianesimo, cultura, arte« Rim 2000; »L'Europe des Anjou — aventure des princes Angevines du XIII e au XVe siecle« Paris 2001.

ZAŠTITA POVLAŠTENOG POLOŽAJA ELITE

Lujo Margetić

I.

Kao što je poznato, društvo nije puki zbir pojedinaca. Ono je nešto više od toga. Već je Aristotel pred blizu 2500 godina pregnantno nazvao čovjeka ζῶον πολιτικόν, društveno biće, ali u bitno drukčijem smislu nego što se danas shvaća sintagma »društveno biće«. On je, naime, pri tome imao na umu život u polisu, tj. onom što obično prevodimo kao »grad-država«. Po Aristotelovu shvaćanju punoća ostvarenja čovjekove ličnosti, koju on naziva ἀρετή, vrlina, moguća je samo u okviru polisa, a polis je po njemu udruženje slobodnih muškaraca. Njihova je sloboda ograničena jedino i isključivo njihovim slobodno sklopljenim ugovorom o osnivanju polisa. Usput budi rečeno sačuvan je (jedini!) primjer osnivanja grčkoga grada-države, i to na Korčuli blizu mjesta Lumbarda. O tom je »ustavu« već vrlo mnogo pisano pa sam se i ja uključio u diskusiju jednim svojim radom od prije 30 godina. Sociološka i pravna problematika toga jedinstvenog dokumenta prošlosti naših krajeva nije ni izdaleka iscrpljena.

Ne samo Aristotel, nego i drugi grčki mislioci često su isticali da podanici država koji se pokoravaju zakonima, koje nisu sami donijeli – pa makar se radilo o božanskom porijeklu tih zakona, kao npr. Hamurabijeva zakonika — nisu slobodni ljudi, već barbari.

To je ujedno duboki smisao natpisa u čast nekoliko stotina Spartanaca koji su poginuli kod Termopila, daleko od svoga grada-države, kamo su poslani uz cijenu života izvršiti zadatak — oduprijeti se perzijskoj invaziji — koji je pred njih postavila njihova spartanska zajednica:

Javi u Spartu, o stranče, da ovdje ležimo mirno,
Njihovih zakona svi slušajući pokorno glas.
ἽΩ ξεῖν, ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
Κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Ovaj dirljivi epitaf želi poručiti nešto mnogo, mnogo više od izraza poštivanja prema palim herojima. Naglasak je na poštivanju pravnih normi, koje su sami postavili. Perzijanci, protiv kojih su se borili, barbari su jer slušaju svoga vladara, a Grci su slobodni jer slušaju zakone koje su sami sebi postavili.

Ovdje se ujedinjuju uzvišene ideje čovjeka i društva, smisla pokoravanja zakonima, prolaznosti i vječnosti pa sam godinama morao na predavanjima dobro paziti da mi glas ne zadrhti kada sam o tome predavao studentima.

* * *

S druge strane treba priznati da ideja polisa nije tako jednoznačna i idilična kao što to ovaj natpis sugerira, jer se ti besmrtni antički ideali odnose samo na oko 15% stanovništva polisa, tj. samo na one ugovorom obuhvaćene slobodne muškarce. Oni su za sebe zadržali donošenje zakona u svojoj skupštini, a upravu su i sudstvo povjerali svojim vlastitim dužnosnicima, gradonačelniku, šefu policije i šefu financija, da ih tako nazovem, i drugima. Onih preostalih 85% stanovništva, u koje ulaze žene i podređeno slobodno, poluslobodno i neslobodno stanovništvo nemaju nikakva udjela u vođenju javnih poslova.

Razlika je prema današnjim shvaćanjima golema.

Ovdje bih se zadržao samo na razlici u odnosu prema ženama u antici i danas. Kao primjer uzet ću hebrejsko društvo, također, *mutatis mutandis*, udruženje hebrejskih muškaraca.

Evo kako glasi zadnja od Deset zapovijedi Božjih navedena u knjizi »Izlaska«:

Ne poželi kuće bližnjega svoga, ne poželi žene bližnjega, ni sluge, ni sluškinje, ni vola ni magarca niti ičeg drugog što pripada bližnjemu tvome«. U imovini, točnije rečeno u vlasti Hebreja, žena zauzima prilično dobro drugo mjesto, doduše iza kuće, ali ipak prije slugu, volova i magarca.

Kasnije je u hebrejskom društvu žena napredovala pa u Ponovljenom zakonu, sastavljenom nekoliko stotina godina kasnije, čitamo ponešto drukčiji tekst: **Ne poželi žene bližnjega svoga ni kuće ni njive, ni sluge ni sluškinje ni vola ni magarca niti bilo što drugo**«. Žena se popela na prvo mjesto – ali je ipak ostala neka vrsta muževljeva »posjeda«. Ne vjerujem da bi se ikoja žena danas obradovala ovakvoj ustavnoj odredbi: »Vlasništvo je nepovredivo, bez obzira na to radi li se o ženi, nekretnini, televizoru, mobitelu ili bilo čemu drugom.«

Uostalom, još i u tzv. srednjem vijeku čitamo vijesti kroničara po kojima je u tom i tom gradu došlo do užasnog požara: »Poginulo je 500 građana, a i velik broj žena.«

* * *

Krug osoba koje imaju povlaštenu i vodeći položaj u društvu, u sociologiji se često naziva *elita*. Taj naziv nipošto nije vrijednosna oznaka. Elita u sociološkom smislu ne znači da su njezini članovi u bilo kojem pogledu bolji od drugih članova društva, već mogu biti čak i gori. Ovome treba dodati bar još nešto. Naime, unutar vladajuće elite u pravilu postoje suparničke grupacije koje se bore za prevlast. Tako npr. u SAD uz nedvojbeno najvažniji anglosaksonski dio vladajućeg sloja postoje i drugi članovi elite, vezani na različite načine među sobom kao podgrupe s prepoznatljivim osobinama, npr. najuspješniji

članovi židovske zajednice, istaknuti katolici pa uspješni mafijaši koji se žele uklopiti u elitu, ali ih barem kroz generaciju-dvije prati loš glas itd., itd.

Poseban su problem one grupacije koje nemaju istaknuto vodeću ulogu u eliti, ali je snažno podržavaju npr. policija, u pravilu srednji sloj građanstva itd. Oni se čak identificiraju s postojećim poretkom, a o policiji ovisi izravno čak i opstojnost elite. Treba li njih računati u elitu ili ne? Mislim da i oni čine elitu u najširem smislu riječi.

Isto tako oni članovi društva koji se ne mogu računati u elitu sastoje se od snažno diferenciranih grupacija, npr. manje uspješni bijelci, dobar dio arapske, crnačke, hispanoameričke, kineske, japanske itd. populacije. Njihovi su interesi često međusobno različiti, oni su često dobro organizirani, neki se nastoje probiti u postojeću elitu, a neki joj se suprotstavljaju i čak je žele srušiti.

Svaka elita nastoji sačuvati osnove na kojima počiva. U već spomenutom razmjerno vrlo kratkom tekstu osnivanja grčkog polisa blizu Lumbarde vrlo se energično brani mijenjanje postojećih imovinskih odnosa na zemljištima, do kojih je došlo prigodom ždrijebanja parceliranog zemljišta. Svaki je budući građanin dobivao tri parcele, jednu u gradu, jednu u obližnjem obradivom zemljištu, a jednu na okolnim brdima za smještaj pastira i ovaca. Međutim, tijekom dvije-tri generacije obitelji s mnogo djece mogle su se naći u nepodnošljivo podređenom položaju u odnosu na one s manjim brojem djece pa je u grčkim polisima često dolazilo do pravih revolucija zbog zahtjeva »ponovne podjele zemlje« koji je u ono doba imao približno slično značenje kao zahtjev »tvornice radnicima«. Zbog toga se u spomenutom »ustavu« svakom zahtjevu za ponovnom podjelom zemlje prijetilo smrću: »bez kazne neka bude onaj, koji bi ga ubio« (ὁ ἀποκτείνωνς αὐτόν).

Međutim iz bezbroj razloga elita nužno doživljava – bilo postupno bilo revolucionarno – bitne strukturalne izmjene.

Ponegdje ona uspijeva mudrom prilagodbom začuđujuće dugo zadržati svoj povlašteni položaj. Najznačajniji je primjer za europsku i svjetsku povijest rimska država koja je postupnim širenjem kruga ovlaštenika mijenjala sastav svoje elite do neprepoznatljivosti: u doba republike aristokracija (patriciji), nakon dugotrajnog otpora, primila je u svoj krug najprije imućnije pučane, plebejce, a kasnije i povlaštene slojeve svih italjskih gradova. U ranom Rimskom Carstvu (principatu), genijalnom konstrukcijom tzv. *ius Latii* u rimsku elitu primana je vrhuška većine provincijskih gradova pa su svi oni postajali *cives Romani*. U kasnom Rimskom Carstvu (dominatu) raste uloga novih vojničkih i kršćanskih grupacija. U Bizantu koji je *izravan* nastavak Rimskog Carstva elita se još uvijek naziva *oi oi Ρωμαῖοι*, tj. *i Romei*. Naziv Bizant moderni je znanstveni naziv.

I u Engleskoj se od zadnjeg *revolucionarnog* rušenja prethodne elite u god. 1066. elita zadržala sve do danas unatoč bitnim izmjenama svoje strukture.

Mi nismo bili te sreće: elitu Austro-Ugarske revolucionarno je 1918. god. smijenila srpska karadževićeva elita, ovu za vrijeme Drugog svjetskog rata ustaška, a nakon toga komunistička. God. 1990. ponovno se mijenja sastav elite, jer na vlast dolazi nacionalna hrvatska elita. Mnoge traumatske situacije u današnjoj Hrvatskoj posljedica su takvog naglog revolucionarnog mijenjanja elita.

II.

Svaka elita nastoji opravdati svoj povlašteni položaj u društvu nekim svojim osobitim svojstvima, koja ju uzdižu iznad ostalog pučanstva i daju legitimitet toj povlaštenosti. To opravdanje naziva se često u znanosti *mit*, tj. određene pretpostavljene činjenice, događaji i ideja, koji se svi svode na izravno ili neizravno dokazivanje legitimiteta elite.

I ovdje treba naglasiti da se naziv mit u znanosti ne rabi u smislu neke negativne ocjene, kao što ni naziv elita nema bilo kakve pozitivne konotacije. Mit čak može u cijelosti ili u pojedinostima u većoj ili manjoj mjeri odgovarati stvarnim povijesnim činjenicama i događajima. Elita zahtijeva da se u istinitost mita iskreno i duboko vjeruje pa se njegovo znanstveno proučavanje ne prihvaća s osobitim zadovoljstvom, jer bi dokazivanje netočnosti pojedinog elementa mita moglo ugroziti temelje samog mita, a onda posredno i temelje legitimiteta položaja elite. Zbog toga istinskog intelektualca ne voli nijedna elita. To se npr. u nedavnoj prošlosti ogledalo u karakterističnoj sintagmi: »radnici, seljaci i poštena inteligencija« (tj. ona inteligencija koja bezrezervno prihvaća ideale elite).

U obrani svoga mita elita se osobito rado služi promidžbom vrijednosti vlastitog mita i sotoniziranjem protivničkih mitova.

Ali, paralelno s time ide i borba represivnim sredstvima: vojske, policije, sudstva pa i zakonodavstva i uprave u onim segmentima koji služe izravnoj zaštiti položaja elite.

Za elitu su, dakako, najopasnija ona kaznena djela koja su uperena protiv njezina povlaštena položaja. Dakle, a) protiv pravnog poretka i b) protiv vodećih članova elite.

Napad na pravni poredak smatra se u svim državama najtežim kaznenim djelom. Tako sovjetski ustav iz 1932. god. to djelo definira kao »činjenje ili nečinjenje usmjereno protiv sovjetskog uređenja ili protiv radničko-seljačke vlasti u prijelaznom razdoblju do uspostave komunizma«. Kada se ovo danas čita, ima se dojam da su prošla čitava stoljeća od ovako naivno izraženog mita. Ali, u biti svaka država ima u svom ustavu spomenuto nešto slično. U nas, članak 135 KZ kaže: »Tko uporabom sile pokuša promijeniti ustavno ustrojstvo Republike Hrvatske (...) kaznit će se kaznom zatvora najmanje pet godina.«

I vodeći članovi elite posebno su zaštićeni. U Švedskoj su to kaznena djela protiv života i zdravlja kralja i njegove obitelji, u Njemačkoj nasilje i opasna prijetnja prema saveznom predsjedniku, članu predstavničkog tijela, vlade, Ustavnog, Upravnog i Vrhovnog suda. U nas se usmrćenje predsjednika Republike, Sabora, Vlade, Ustavnog i Vrhovnog suda kažnjava kaznom zatvora najmanje deset godina.

Što se pak tiče mita, razumljivo je da ga elita štiti, jer on opravdava njezinu prevlast. Ali, neke okolnosti ipak iznenađuju.

Tako se npr. huljenje Boga u srednjovjekovnim statutima Istre i Dalmacije kažnjava kaznom od oko 10 libara. U Puli, Oprtlju i Buzetu počinitelja se kažnjava samo jednokratnim bacanjem u more ili lokvu, a ne plaćanjem globe. Spomenimo i Split. I tamo se blasfemija kažnjavala sa 10 libara — ali tjelesni napad bez krvi na gradonačelnika (potestata) sa 200 libara, dakle 20 puta više.

U nekim se gradovima, npr. u Trstu, 1350. god. imenovalo četiri kreposna i podobna građanina koji su imali zadatak potajno prisluškovati kune li tko Boga pa je prijavitelj dobivao kao nagradu za svoj trud polovicu kazne. Vjerojatno je to bilo od minimalne koristi. Još u nedavnoj prošlosti imali smo nešto slično, pa je u svakoj kući i poduzeću postojao barem jedan doušnik koji je javljao unutrašnjim poslovima što se govori protiv vlasti, ali se dobro sjećam da smo svi znali o komu je riječ pa kad je takav doušnik ulazio u neku prostoriju, nazočni su naglo mijenjali temu.

Elita je oduvijek nesmiljeno postupala prema osobama skromnog socijalnog statusa, ako se smatrala njihovim postupcima ugroženom u životu i imovini. Vrijedi navesti slučaj koji se desio u Zagrebu u ožujku 1375. god., dakle u vrijeme daleko od primitivnog ranog srednjeg vijeka i isto tako daleko od buduće turske opasnosti. Naime, 3. ožujka prijavio je neki Petar da je trgovac Mark učinio samoubojstvo vlastitim mačem. Petra su odmah zatvorili, a istoga dana uhvatili su i dvojicu sluga trgovca Marka. Stvari ubijenoga trgovca nađene su u šumi i podrumu nekog talijanskog trgovca Gianinija te su nakon toga 7. ožujka podvrgnuti torturi i osumnjičeni sluge i prijavitelj Petar, inače brat jednoga od osumnjičenih. Svi su oni na mukama sve priznali pa su 9. ožujka ubojice rukama i nogama vezani za konjske repove vučeni po svim ulicama zagrebačkog Gornjeg grada, nakon toga rastrgani na četiri dijela, koje se objesilo na Markovu trgu, a među tim ostacima obješen je i prijavitelj Petar. Ne treba nimalo čuditi ni mrcvarenje okrivljenih koji su sve priznali pod torturom ni izvanredno brzi postupak – koji je trajao ciglih tjedan dana, a ni ostale neobične okolnosti, npr. uopće se ne spominje ispitivanje a kamoli tortura uglednog trgovca u čijem su se podrumu našle Markove stvari: elita je željela na osobito brz i osobito okrutan način dati na znanje svim stanovnicima zagrebačkog Gradeca da će na najnemilosrdniji način razračunavati sa svakim tko ugrozi osobe i imovinu elite.

III.

Kako sam i u naslovu naglasio, kao primjer odnosa društva, elite i mita uzet ću »Deset zapovijedi Božjih« (tzv. Dekalog) koje su nešto opširnije od teksta što ga poznajemo iz katekizma, i to u dvije verzije u knjizi »Izlazak« i u knjizi »Ponovljeni zakon«. Naročito naglašavam da je svaka od tih odredaba iz Biblije predmet stoljetnih znanstvenih istraživanja koja su daleko od toga da bi se mogla smatrati zaključenima. Židovski, kršćanski i drugi autori predložili su mnoga rješenja za svaki pojedini problem, a ta su rješenja često dijametralno oprečna, a ona koja se međusobno uglavnom slažu, ipak zastupaju vrlo nijansirana stajališta, kao što je to uostalom slučaj i s drugim znanstvenim istraživanjima. Ovdje ću se ograničiti na nekoliko kratkih napomena za koje se nadam da su konzistentne i da će, ako ništa drugo, biti od koristi da omoguće diskusiju u našim znanstvenim krugovima.

Prije nego što prijedem na analizu, moram se osvrnuti barem ukratko na hebrejsko društvo nakon što su Hebreji osvojili Palestinu približno u 13. st. pr. Kr. Hebreji su osvojili Palestinu kao dobro organizirana semitska zajednica plemena. Ali, oni nisu osvojili cijelu Palestinu i nisu nakon osvajanja bili u većini u palestinskom stanovništvu. Prema tome, u svojoj su novoj postojbini oni, kao osvajači, bili, uzevši kao cjelina, »elita« u odnosu na podložno stanovništvo. Vodeći sloj elite bili su starješine najvažnijih širih obitelji, »bratstava«, kojih je bilo, čini se, 70. U elitu možemo ubrojiti i »niže slojeve« koji su se identificirali s mitom elite tj. ostale muške Hebreje na različitim stupnjevima socijalne ljestvice, npr. članove privilegiranih obitelji, zatim ostale starješine drugih širih obitelji, slobodne Hebreje pod njihovom vlašću i još neke.

Ne-Hebreji, tj. članovi drugih podložnih zajednica – koji se među sobom razlikuju u odnosu na elitu u vrlo različitom opsegu prava, dužnosti i obveza – ne sudjeluju u javnoj vlasti, ali su inače dobro zaštićeni u svojoj privatnopravnoj sferi.

Bilo je i nešto robova koje bi zbog njihova pravnog položaja bilo bolje nazvati »neslobodnim osobama«, ali riječ je o vrlo teškom problemu u koji ovdje ne mogu ulaziti.

Dekalog počinje načelima povezanim s poštivanjem Boga Jahve, Jehove, koji je simbol cjelokupnosti židovske zajednice:

» – **Ja sam Jahve, Bog tvoj;**

– **Nemoj imati drugih bogova osim mene (...) jer ja sam Jahve, Bog tvoj, Bog ljubomoran, koji kažnjavam grijeh otaca (...) na djeci do trećeg i četvrtog koljena;**

– **Ne izgovaraj uzalud ime Jahve, Boga tvoga;**

– **Sedmi je dan subota, počinak posvećen Jahvi, Bogu tvome.**«

Da je Jahve doista simbol židovske zajednice, u prvom redu njezine elite, vidi se i po dodatnoj zabrani na drugom mjestu: »Ne huli Boga i ne psuj glavara svoga naroda.«

Iduća zapovijed glasi:

» – **Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadneš dug život na zemlji, koju ti je dao Jahve, Bog tvoj.**«

Kako je židovska zajednica udruženje muškaraca, majka ovdje izvodi svoj autoritet iz autoriteta oca. Ovdje nije riječ o etičkom načelu poštivanja roditelja, već o zapovijedi pokoravanja starješini uže obiteljske zajednice, glavi obitelji, npr. djedu ili pradjedu, ako nije došlo do podjele obitelji.

Iduća zapovijed glasi:

– **Ne ubij.** Ovu zapovijed, povezanu s drugim odredbama Petoknjižja, treba ovako interpretirati:

Ako dođe do ubojstva, starješine obitelji ubijenoga i ubojice nastoje se dogovoriti o plaćanju krvnine, o oprostima ili na drugi način. Ako dogovor ne uspije, spor rješava zajednica muškaraca mjesta, naselja, grada. Osnovna je zadaća zajednice da utvrdi je li počinitelj »ubojica« u tehničkom, pravnom smislu riječi.

»Ubojica« je osoba koja je namjerno prouzročila smrt ubijenoga. Ta se namjera dokazuje na dva načina:

a) ako je ubojstvo učinjeno gvozdenim, kamenim ili drvenim predmetom, treba dokazati samo činjenicu takvog ubojstva, tj. uporabe predmeta;

b) ako je do ubojstva došlo guranjem, udarcem ruke ili slično, onda treba dokazati još i subjektivni element: mržnju, zlobu, tj. neprijateljsku namjeru.

Ako je počinitelj doista »ubojica« u tom smislu, zajednica odobrava tužitelju, kojeg se naziva »krvni osvetnik«, da izvrši osvetu nad ubojicom tj. da ga ubije ali samo ako na njega »naide« kako se Biblija opetovano izražava; dakle, krvni osvetnik nema pravo tražiti ili goniti ubojicu. Nadalje, nitko drugi nema pravo osvete. Usto, »krvni osvetnik« ne može umjesto osvete tražiti plaćanje otkupnine. I, konačno, ako tužitelj ne dokaže da je počinitelj »ubojica« (u tehničkom smislu riječi), na tužitelja se primjenjuje načelo taliona.

Kao što se vidi, krvna je osveta u Hebreja tako rafinirano definirana, da je u najvećem interesu obiju obitelji da se prethodno dogovore i da dođe do pomirbe izvansudskim putem. Ona je posve nešto drugo nego srednjovjekovna germanska i slavenska krvna osveta, koja se mogla produžiti kroz nekoliko generacija, u kojima su se članovi sukobljenih obitelji međusobno osvećivali i istrebljivali, sve dok nakon više puta čak i desetaka godina nije konačno došlo do plaćanja vražde.

Svako drugo usmrćenje – osim namjernog – smatra se proisteklim iz nehaja ili slučaja. U Ponovljenom zakonu daje se jedan takav primjer ubojstva iz nehaja ili slučaja. Netko »ode sa svojim bližnjim u šumu da siječe drva, zamahne sjekirom u ruci da obori drvo, gvožđe odleti s držalice i pogodi njegova druga te on pogine«. U takvim slučajevima zajednica donosi odluku da se ubojica skloni u jedan od gradova-utočišta, gdje mora boraviti »sve do smrti velikog svećenika« pa se tada može nekažnjeno vratiti u svoje mjesto prebivališta. Ako je npr. veliki svećenik već vrlo star, ta vrsta privremenog progonstva može biti razmjerno kratka.

Daljnja je zabrana Dekaloga – **ne učini preljub**. Pri tome se ne misli na moralno načelo po kojem bi se osuđivalo nevjeru koja bi mogla, ako žena dozna za nju, dovesti do nepodnošljive situacije u braku zbog ljubomore i uvrijeđenosti. Dekalog se vrlo restriktivno izražava i na drugim mjestima: »Ne lijegaj sa ženom bližnjega svoga.« »Ne učini preljub sa ženom svog susjeda.« Dakle, opetovano se inzistira na spolnom općenju sa suprugom drugog Hebreja, dakle, nije riječ o spolnom odnosu npr. sa služavkama, ne-Hebrejkama itd., nego upravo sa zakonitom ženom drugog Hebreja. Zakonodavac želi zapravo zabraniti ugrožavanje posjedovanja i vlasti nad objektom, ženom, takvim djelom, kojim se ujedno duboko vrijeđa ne samo posjedovanje i vlast, nego i ponos, a ujedno ga se ponizuje pred drugim Hebrejima, da se i ne uzme u obzir mogućnost da žena tom prigodom ostane u drugom stanju. Ukratko, riječ je o specifičnom emotivnom odnosu pa je i kazna vrlo oštra: preljubnik i preljubnica kažnjavaju se smrću. S druge strane, upravo zbog tako drastične kazne nije dopušteno puko dokazivanje svjedocima, već nešto mnogo više: »Ako se koji čovjek *zateče* gdje leži sa ženom udanom za drugoga, neka se uhvaćeni na činu smaknu.« Dakle, dopušten je jedino dokaz hvatanja pri samome činu, dakako sa svjedocima. Takva vrsta dokazivanja preljuba poznata je i u drugim antičkim zakonodavstvima, npr. u atenskom i ona dovodi često do grotesknih situacija, o kojima sam pisao na drugom mjestu.

Da nije riječ o ćudorednom deliktu, vidi se i po slučaju silovanja nezaručene djevice: počinitelj plaća ocu 50 srebrenika i ujedno se osuđuje na brak sa silovanom uz dodatno

pooštrenje kazne: »neka je uzme za ženu tako da se više od nje ne smije razvesti«. Ako pretpostavimo da je silovana po prirodi oštrokondža, onda se vjerojatno silovatelj čitav život gorko kajao zbog svog zločina.

Daljnja zabrana glasi: **ne ukradi**. Ona dolazi tek nakon zabrane preljuba jer su emocije vlasnika mnogo manje intenzivne. Zbog toga je i kazna neusporedivo blaža: za krađu krupne stoke kazna je peterostruka, a sitne četverostruka. Zanimljivo je da nema razlikovanja krađe na štetu dužnosnika i ostalih privilegiranih osoba, s jedne strane, i »običnih« Hebreja, s druge, za razliku npr. od Vinodolskog zakona gdje se krađa kneževе imovine nadoknađuje sedmerostruko, a krađa kmetova dvostruko.

Daljnja odredba glasi: **ne svjedoči lažno na bližnjega svoga**. Ta je odredba Dekaloga na drugom mjestu detaljnije stilizirana: »Ne daj lažne izjave; ne pomaži zlikovcu svjedočeći krivo; ne povodi se za mnoštvom da činiš zlo; ne svjedoči u parnici stajući na stranu većine protiv pravde; nemoj biti pristran protiv siromaha; ne primaj mito, jer mito zasljepljuje.« Ukratko, ta odredba odnosi se na kazneni i građanski postupak. Bilo bi korisno da joj se u našoj literaturi posveti veća pozornost nego dosad usporedbom s ostalim antičkim pravima, osobito atenskim i rimskim.

O posljednjoj zabrani »**Ne poželi kuće, žene, sluge, vola, magarca** itd.« — već je bilo riječi. Ova odredba zbunjuje i stručnjake i one koji Bibliju tek površno poznaju. Očito je nemoguće da bi zakonodavac zabranjivao puku želju za tuđom imovinom. Rijetko bi se našao Hebrej, a i član bilo koje druge antičke zajednice, koji ne bi barem u mislima poželio lijepu susjedu, a da se o želji za posjedovanjem tuđeg magarca ili vola i ne govori. Uostalom, dokazivanje bi u takvim deliktima bilo tako reći nemoguće: kako dokazati da su počinitelju bile na umu baš takve, treba priznati, ne baš moralne misli — osim ako se »počinitelj« ne bi slučajno izlenuo. Čini se da su Hermann 1927. god. i Alt 1949. god. bili na pravom putu kad su napisanu riječ »poželjeti« bolje pročitali kao »nasilno prisvojiti tuđu imovinu«. Oni su dakle taj »poželjeti« ispravno preveli s *tätliche Machenschaften zur Aneignung fremden Eigentums*, to više što se na nekom feničkom natpisu nalazi isto tako napisana riječ koja znači *sich mit stürmender Hand in den Besitz setzen*. Dakle, riječ je o nasilnom prisvajanju tuđe imovine.

IV.

Dok je u doba samostalnosti hebrejske države savez s Jahvom služio jačanju vojničko-civilnog aspekta hebrejske države, dotle se gubitkom države identitet hebrejskog društva mogao sačuvati jedino kohezijskom snagom mita. Da nije bilo toga vrlo snažno izraženog elementa identifikacije hebrejske zajednice kao Jahvina izabranog naroda, židovski bi narod nestao već u prvim burnim stoljećima nakon nestanka vlastite države.

V.

Ovo je nacrt rada što je napisan u najužoj suradnji sa dr. sc. Velinkom Grozdanić, izv. prof., nakon opsežnih diskusija i približavanja te konačnog usuglašavanja stajališta obaju autora. Naše je zajedničko mišljenje da je zakonodavna tehnika danas na mnogo višoj razini od one u antici, ali da svladavanje pravne i ostale tehnike nije išlo usporedo s napredovanjem stvarne kulturne razine ljudskih zajednica, osobito elite. Kao i u antici, tako i danas vladajuće se elite nisu uzdigle na višu razinu uvažavanja stajališta i duhovnih stremljenja osoba i grupacija izvan elite. Postavili smo sebi pitanje što to nedostaje elitama pa smo zaključili da ova kratka priča daje najbolji odgovor:

Neki vrlo zao car osuđivao je olako na smrt zločince, čak i za beznačajne delikte. Jedan od tih osuđenika na smrt kleknuo je pred cara i zamolio za milost jer da je hranitelj žene i mnoge djece i toliko molio dok mu car nije odgovorio ovako: »Doista je tvoje djelo razmjerno beznačajno i ja ću te pomilovati, ali uz uvjet da pogodiš koje je od moja dva oka umjetno. Naime, umjetno je oko tako savršeno izrađeno da nitko to dosad nije uspio pogoditi i pronaći ni najmanje razlike od pravoga.« Osuđeni na smrt pozorno je pogledao careve oči i nakon kraćeg razmišljanja odgovorio: »Lijevo je oko umjetno.« Car se zapanjio i upitao: »Pa po čemu si to uspio pogoditi?« Osuđenik mu je na to odgovorio: »Umjetno oko gledalo me s više milosrđa.«

To je po našem mišljenju objašnjenje neuspjeha svih dosadašnjih pa i današnjih elita.